

TÜRKİYE ORTADOĞU
ÇALIŞMALARI DERGİSİ
Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Cilt: 4, Sayı: 1, 2017

Vol: 4, No: 1, 2017

ORMER
Ortadoğu Enstitüsü
معهد الشرق الأوسط
Middle East Institute
پژوهشگاه خاورمیانه

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

ISSN:2147-7523

Yayın dili: Türkçe- İngilizce

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü, Ortadoğu Enstitüsü, 54187, Serdivan, Sakarya

Tel: (+90) (264) 2953602 **Faks:** (+90) (264) 2180533

Erişim: ormer@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Baskı, Cilt İMAK OFSET
www.imakofset.com.tr

Grafik - Tasarım PRESTİJ REKLAM
www.prestijreklam.com
Tasarım: Cengiz BULUT

Turkish Journal of Middle Eastern Studies
Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

ISSN:2147-7523

Publishing Language: Turkish- English

Turkish Journal of Middle Eastern Studies is a peer-reviewed journal, which is published twice in a year. The papers sent to the journal are reviewed by at least two referees (if necessary a third referee will also review the articles) and after their approval, they will be sent to the editorial board before being published. The editorial board has right to accept or reject submissions that are papers of symposium, congress, news or book introductions etc. without evaluation of an expert of the board.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953602 **Fax:** (+90) (264) 2180533

E-mail: ormer@sakarya.edu.tr

The views expressed in Turkish Journal of Middle Eastern Studies bind exclusively their authors.

Printing Center, Cilt İMAK OFSET
www.imakofset.com.tr

Graphic-Design PRESTİJ GRAFİK
www.prestijreklam.com
Designer: Cengiz BULUT

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Kemal İnat,
Owner of the Journal Kemal İnat on behalf of Middle East Institute of Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor
Ali Balcı

Editörler / Editors
Kemal İnat, İsmail Numan Telci

Yardımcı Editör / Assistant Editors
Filiz Cicioğlu, Fatma Zehra Toçoğlu, Cüneyt Doğrusözlü, Haydar Oruç

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor
İsmail Ediz

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Sadık Üney (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi),
Doç. Dr. Mehmet Şahin (Gazi Üniversitesi), Doç. Dr. Ahmet Öztürk (İstanbul Üniversitesi),
Doç. Dr. Ferhat Pirinççi (Uludağ Üniversitesi), Doç. Dr. Şaban Kardaş (TOBB Üniversitesi),
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Enes Bayraklı (Türk-Alman
Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Yeşil (Sakarya Üniversitesi)

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, MAIR, ESJI, ISI, SIS, DRJI, OALIB ve I2OR tarafından taranmaktadır.

Turkish Journal of Middle Eastern Studies indexed by Columbia International Affairs Online (CIAO), Worldwide Political Science Abstracts, ASOS Index, Erih Plus, Index Islamicus, Index Copernicus, Google Scholar, Journal Factor, MAIR, ESJI, ISI, SIS, DRJI, OALIB and I2OR.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Berdal Aral (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Gencer Özcan (Bilgi Üniversitesi), Prof. Dr. Burhanettin Duran (İbn Haldun Üniversitesi), Prof. Dr. Aristotle Kallis (Lancaster Üniversitesi), Prof. Dr. Jurgen Bellers (Siegen Üniversitesi), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Birol Akgün (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Muhittin Ataman (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Tim Jacoby (Manchester Üniversitesi), Doç. Dr. Mesut Özcan (T.C Dışişleri Bakanlığı), Doç. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Abdulhamit Kırmızı (İstanbul Şehir Üniversitesi), Doç. Dr. Alev Erkilet (İstinye Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa Kemal Şan (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Cüneyt Özşahin (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hasan Gümüšoğlu (Yalova Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mehmet Zeki Ak (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ali Aslan (İbn Haldun Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammed Mücahid Dündar (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Mehmet Özkan (TiKA)

DERGİNİN HAKEMLERİ / REFEREE BOARD

Prof. Dr. Mehmet Dalar (Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Prof. Dr. Tanel Demirel (Çankaya Üniversitesi), Doç. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Ali Balcı (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Ramazan Erdağ (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi), Doç. Dr. Azime Telli (On Dokuz Mayıs Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Erdem Özlük (Selçuk Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Zafer Akbaş (Düzce Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Veysel Kurt (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail Gündoğdu (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yetim (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İlhan Sağsen (Abant İzzet Baysal Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Filiz Cicioğlu (Sakarya Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Özgür Tüfekçi (Karadeniz Teknik Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Enes Bayraklı (Türk Alman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Vakur Sümer (Selçuk Üniversitesi), Dr. Nebahat Tanrıverdi (ORSAM), Dr. Ömer Aslan (Polis Akademisi), Dr. Resul Yalçın, Dr. Zeynep Elif Yıldız, Dr. Tuğba Evrim Maden (ORSAM), Dr. Seyfi Kılıç (İğdir Üniversitesi), Arş. Gör. Nuri Salık (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Arş. Gör. Özge Özkoç (Ankara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	VI
Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü	
<i>Talha Köse</i>	13-40
Filozof, Şah ve Ayetullah: Foucault ve İran Devrimi	
<i>Sever Işık</i>	41-73
Ortadoğu'daki Yapısal Değişimin Devletlerin İttifak Politikalarına Etkisi: Suriye Örneği	
<i>Furkan Polat</i>	74-101
İsrail-Türkiye-Rusya “Enerji Üçgeni” ve Doğal Gaz Faktörü	
<i>Guzel Nurieva</i>	102-129
Tunus'ta Otoriter Yönetim ve İslamcı Hareketin Doğuşu: Burgiba Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme (1956-1987)	
<i>H.Rumeysa Dursun</i>	130-155
Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail'in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm	
<i>Haydar Oruç</i>	156-186
Kitap Tanıtımı.....	187-196

CONTENTS

Introduction.....	VI
AK Party's Kurdish Reconciliation Initiative (2013-2015): Logic of the Process and the Reasons of the Failure <i>Talha Köse</i>	13-40
Philosopher, Shah and Ayatollah: Foucault And Iran Revolution <i>Sever Işık</i>	41-73
The Impact of Structural Change in the Middle East on Alliance Policies of States: The Case of Syria <i>Furkan Polat</i>	74-101
Natural Gas Factor in Israel-Turkey- Russia "Energy Triangle" <i>Guzel Nurieva</i>	102-129
Authoritarian Rule and The Origins of The Islamist Movement in Tunisia: An Assessment of The Bourgiba Period (1956-1987) <i>H.Rumeysa Dursun</i>	130-155
From Secularism to Radicalization: Constructivist Transformation in the Founding Philosophy of Israel <i>Haydar Oruç</i>	156-186
Book Review	187-196

EDİTÖRDEN

Türk dış politikasında son yıllarda en yoğun paya sahip olan Ortadoğu coğrafyası bilimsel ve akademik çalışmaların konusu olmayı sürdürüyor. Bu çerçevede artan çabalara bir yenisini eklemek şiarıyla ortaya çıkan Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi yedinci sayısıyla okuyucuyla buluşuyor. Daha çok Ortadoğu coğrafyasına dair Türkiye perspektifli analizlere yer veren Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi'nin öncelikli amaçları arasında Türkiye'nin bölgesel politikadaki aktivizmine ışık tutmak, bu aktivizmin anlaşılmasını sağlamak ve kritiğini yapmak yer almaktadır. Bununla birlikte dergimizde Ortadoğu'daki siyasi, toplumsal ve ekonomik gelişmeleri yeni perspektifler getirerek inceleyen orijinal araştırmalar da yayınlanmaktadır. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, tarih, ilahiyat, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerden Ortadoğu'ya dair analizleri kabul etmektedir.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Türk dış politikası, toplum ve din ilişkileri, Türkiye'nin Ortadoğu politikası gibi konu bazlı araştırma alanlarının yanında, İran, Irak, Mısır, Levant ve İsrail çalışmaları gibi ülke ve coğrafya merkezli çalışma masalarının bulunduğu, yerli ve yabancı 33 araştırmacıya ev sahipliği yapan Türkiye'nin bu alandaki en büyük kurumu olan Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü tarafından yılda iki kez yayınlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler önce editörler tarafından sonrasında ise en az iki hakem tarafından değerlendirilerek yayın sürecine girmektedir.

Yedinci sayıdaki ilk yazıda Talha Köse, AK Parti hükümetinin en önemli girişimlerinden birisi olan Çözüm Sürecini ele almıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde "Kürt Sorunu" olarak tanımlanan problemin çözümü açısından en sistematik ve kapsamlı barış girişimi olarak kayda geçen bu politikanın uluslararası literatürdeki barış süreci tanımlamasına uyduğunu ve barış süreçlerinin temel özelliklerini taşıdığını vurgulayan Köse, çalışmasında çözüm sürecinin hangi süreçlerden geçerek günümüzdeki durumuna geldiğini incelemektedir.

Bu sayıdaki ikinci çalışmada Sever Işık, 1979'daki İran Devrimi'ni Michel Foucault'un penceresinden ele almaktadır. Filozof, Şah ve Ayetullah:

Foucault ve İnan Devrimi makalesi 1979 öncesi gelişmeleri yakından takip eden Foucault'un yaklaşımını gösterirken, bir taraftan da İnan siyasi tarihine ilişkin kapsamlı analizlere yer vermektedir. Furkan Polat'ın çalışması ise son yılların en kanlı iç savaşına sahne olan Suriye'ye değinmektedir. Bu çerçevede Suriye iç savaşının değışen ittifak ilişkilerini inceleyen Polat, özellikle Obama liderliğindeki ABD yönetiminin bu süreçte oynadığı role odaklanmaktadır.

İsrail, Türkiye ve Rusya ilişkilerinde enerji faktörünün incelendiğı makalede Güzel Nurieva, Ortadoğı siyasetinin en önemli enstrümanlarından olan enerji konusuna odaklanmaktadır. Rusya'nın enerji kaynaklarını bölge siyasetindeki etki aracı olarak nasıl kullandığına dair işaretler ortaya koyan çalışma, Doğı Akdeniz'de son dönemde önemi giderek artan enerji ilişkilerini de açıklamaktadır. Tunus'ta Otoriter Yönetim ve İslamcı Hareketin Doğı: Burgiba Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme (1956-1987) başlıklı makalesinde H. Rumeysa Dursun, Arap devrimlerinin başladığı ülke olan Tunus'un siyasi tarihinin önemli bir periyodunu yakından incelemektedir.

Yedinci sayıdaki son makalede Haydar Oruç, "Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail'in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm" başlıklı çalışmasında İsrail'deki siyasi kültürün nasıl dönüştüğünü incelemektedir. Oruç'un makalesi günümüz İsrail siyasetini ve toplumsal yapısının anlaşılmasında literatüre önemli katkılar sunmaktadır.

Ortadoğı'ya dair orijinal analizlere ihtiyacın iyice hissedildiğı şu günlerde Türkiye Ortadoğı Çalışmaları Dergisi yer verdiği araştırma metinleriyle literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu ve benzeri çabalar hem Türk bilim dünyası hem de Türk dış politikasını yönlendirenler için önemli bir kazanım olacaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkçe ve İngilizce araştırmalara yer veren Türkiye Ortadoğı Çalışmaları Dergisi, sosyal bilimlerin ilgili alanlarında Ortadoğı'ya dair konuların Türkiye perspektifiyle farklı disiplinler aracılığıyla incelendiğı tüm yazılara açıktır.

EDITOR'S NOTE

The Middle East maintains an important chapter in academic studies. It has a major share in Turkish Foreign Policy as well. With its new issue, the Turkish Journal of Middle Eastern Studies (TJMES) aims to better make sense of the region and its people. One of its primary objectives is to present analyses about the Middle Eastern affairs from a Turkish perspective by shedding light upon Turkey's now a decade old activism in regional affairs. TJMES publishes academic studies that analyze political, economic and social dynamics and developments of the region. It prefers research written from multi-disciplinary perspectives and from a number of fields: political science, international relations, history, theology, sociology and economics.

The Turkish Journal of Middle Eastern Studies is published biannually by Sakarya University's Middle East Institute which is one of the biggest institutions in Turkey focusing on the region. The Institute houses 33 researchers from Turkey and abroad who teach and study the region's foreign policy, communities, and religious associations as well as Turkey's Middle East policy. In addition, it employs experts on individual country studies such as Iran, Iraq, Egypt, Levant, and Israel. Materials sent to the journal are being peer-reviewed at least by two academic referees before publication.

In the first article of the seventh issue, Talha Köse deals with the Peace Process, one of the most important initiatives of the AK Party government towards solving the Kurdish issue. Köse examines this most systematic and comprehensive peace initiative in the history of The Republic of Turkey regarding the Kurdish Question. He finds out that it is compatible with the definitions in the literature and basic features of peace processes. Köse examines the peace process explaining reasons behind its failure.

In the second study of the issue, Sever Işık discusses the Iranian Revolution of 1979 from Michel Foucault's point of view. The article (Philosopher, Shah and Ayatollah: Foucault and the Iranian Revolution) studies Foucault's approach who closely followed developments before 1979, and also provides extensive analysis about Iranian political history.

Furkan Polat's study focuses on Syria which became the scene of the

bloodiest civil war of recent years. Polat, who examines the changing alliance relations in Syrian civil war, focuses especially on the role of the U.S. administration under Obama leadership.

In her article, dealing with the energy sector relations in Israel, Turkey and Russia relations, Güzel Nurieva focuses on the energy issue, one of the most important instruments in Middle Eastern politics. The study shows how Russia uses energy resources as an instrument of influence in regional politics. It also explains the increasingly important energy relations in the Eastern Mediterranean in recent times.

In the article entitled “Authoritarian Rule and The Origins of The Islamist Movement in Tunisia : An Assessment of The Bourgiba Period (1956-1987)”, Rumeysa Dursun examines closely a significant period of political history of Tunisia leading to the Arab revolutions.

In the last article of the seventh issue, “ From Secularism to Radicalization: Constructivist Transformation in the Founding Philosophy of Israel”, Haydar Oruç analyzes how the political culture in Israel has been transformed. Oruç’s article presents important contributions to the literature on understanding the contemporary Israeli politics and its social structure.

TJMES has the purpose of making a substantial contribution to the literature on the Middle East from various perspectives. The Journal also offers both significant research to the Turkish and world academia and valuable resources for policy advisors on Turkish foreign policy. TJMES publishes articles both in English and Turkish and welcomes scholars to submit their high standard research from related social sciences.

Çözüm Sürecinin Yükseliş ve Düşüşü

Talha Köse *

Öz

Çözüm Süreci (2013-2015), Türkiye Cumhuriyeti tarihinde “Kürt Sorunu” olarak tanımlanan problemin çözümü açısından en sistematik ve kapsamlı barış girişimi olarak kayda geçmiştir. Bu girişim nitelikleri itibarı ile uluslararası literatürdeki barış süreci tanımlamasına uymaktadır ve barış süreçlerinin temel özelliklerini taşımaktadır. Süreç PKK’nın 2015 Temmuzunda yeniden Türk güvenlik birimlerine karşı saldırıyı geçmesi ile sona ermiştir. Bu çalışma sürecin sona ermesi veya akamete uğramasının nedenlerini incelemektedir. Kürt hareketinin siyasi tercihleri, siyaset içerisinde değişen güçler dengesi ve Suriye Savaşının Kürt Hareketi açısından oluşturduğu yeni imkanlar ve Türkiye açısından oluşturduğu belirsizlikler sürecin temel açmazları olarak ele alınmıştır. Süreç fiili olarak sona ermesine karşın, henüz bir tıkanıklık aşamasındadır. Yeni bir sürecin hangi şartlar altında tekrar başlayabileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çözüm Süreci, Barış Süreci, Kürt Sorunu

* Doç.Dr, İbn Haldun Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, talhako@yahoo.com

AK Party's Kurdish Reconciliation Initiative (2013-2015): Logic of the Process and the Reasons of the Failure

Talha Köse*

Abstract

Reconciliation Process (2013-2015) is the most systematic and comprehensive initiative during the Republican history to find a sustainable solution to Turkey's century old "Kurdish Question". Reconciliation Process is characterized as a peace process in this study. Reconciliation Process came to an end after the PKK's attacks to Turkish security forces in July 2015. This study examines the reasons behind the failure of the Reconciliation Process and discusses the means to overcome the stalemate situation. Political decisions and preferences of the "Kurdish Movement"; changing power dynamics between the main counterparts of the process; the opportunities that the ongoing civil war in Syria provided the "Kurdish Movement" and the ambiguities that the Syrian Civil War generated for the Turkish authorities are cited as the main shortcomings that derailed the Process. This study argues the current situation is a stalemate within the Process. Possible steps and conditions too revitalize the Process are discussed.

Keywords: Reconciliation Process, Kurdish Question, Peace Process

* Assoc. Prof. Dr, Ibn Haldun University, The Political Science and International Relations Department, talhako@yahoo.com

1. Giriş

Bu çalışma Mart 2013’de fiili ateşkes ile başlayıp 2015 yılının yazına kadar süren ve Çözüm Süreci olarak tanımlanan ve Kürt sorununa kalıcı çözüm bulmaya çalışan girişimi barış süreçlerinin mantığı içerisinde ele alarak değerlendirmektedir. Süreci başlatan temel dinamikler ve süreç esnasında atılan somut adımlar değerlendirilmektedir. Sürecin istenen şekilde netice verememesi, veya tıkanıklığa uğramasının nedenleri yerel ve bölgesel dinamikleri ile ele alınmaktadır. Kürt hareketinin siyasi tercihleri, siyaset içerisinde değişen güçler dengesi ve Suriye Savaşının Kürt Hareketi açısından oluşturduğu yeni imkanlar ve Türkiye açısından oluşturduğu belirsizlikler sürecin temel açmazları olarak ele alınmıştır. Sürecin fiili olarak sona ermesine karşın, henüz bir tıkanıklık aşamasında olduğu ve şartların olgunlaşması ile farklı bir şekilde yeniden başlayabileceği öngörülmektedir. Ancak bundan sonraki süreçlerde PKK ile doğrudan ilintili aktörlerin muhataplık durumunun kabul edilebilirliği azalmıştır. Bölgesel bağlam ise yeni bir sürecin önünü açacak veya tıkanmasını devam ettirecek temel belirleyici olacaktır.

2. Kapsamlı Bir Terim Olarak Barış Süreci

Barış süreci, devletler arasında ve/veya içlerindeki çatışmaların sona erdirilmesi ve yönetilmesine yönelik aktif çabaların bütünü olarak tanımlanabilir.¹ Barış süreçlerinin asgari şartları, çatışmaların birincil taraflarının çözüm sürecine katılımı, çatışmanın ve şiddetin durdurulması, siyasi düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve şiddetin yeniden alevlenmesini engelleyecek siyasi hamlelerin yapılmasıdır.² John Darby ve Roger Mac Ginty’ye göre bir barış sürecinin başarısı için beş hayati koşul vardır:

- 1) Liderler iyi niyet çerçevesinde müzakere etmeli;
- 2) Sorunun kilit aktörler sürece dâhil edilmeli
- 3) Temel meseleler müzakere edilmeli
- 4) Taraflar süreç esnasında güç kullanmaktan kaçınmalı

¹ Tonge, Jonathan. *Comparative peace processes*. John Wiley & Sons, 2014., p.7; Darby, John, Roger Mac Ginty, and Roger Mac Ginty, eds. *The management of peace processes*. Palgrave Macmillan, 2000, p: 6-8.

² Tonge, Jonathan. *Comparative peace processes*.

5) Sürdürülebilir bir barışa ulaşmak için kararlı olmalıdırlar.³

Bu şartlara sahip olmayan bir barış sürecinin başarılı olma ihtimali oldukça düşüktür.

Gerçek bir barış süreci, silahlı çatışmaların veya doğrudan şiddetin durmasından farklıdır. Barış süreci, çatışmanın sosyal, ekonomik, psikolojik ve güvenlikle alakalı yönleriyle ilgilenmeyi amaçlayan kapsamlı bir süreçtir. Johan Galtung'un⁴ ifade ettiği şekliyle, doğrudan şiddetin sona erdirilmesi, hiçbir surette barış sürecinin nihai amacı olarak düşünülemez. Çatışmaların bütün boyutlarıyla ilgilenmek ve üstesinden gelmek uzun zaman alabilir. Çoğu çatışmada, bu türden kapsamlı bir sonuca hiç ulaşılamaz. Doğrudan şiddet ve şiddet içeren çatışmalar devam ettiği müddetçe, diğer alanlarda da ilerleme sağlamaya uygun bir zemin oluşmayacaktır. Sosyal adalet, ahenk ve çatışan tarafların temel ihtiyaç ve beklentilerini tatmin edecek bir sonuca müzakere sonucu ulaşılması ideal bir çözüm olabilir, ancak müzakere edilen pek çok barış anlaşması bu ideal duruma ulaşmadan sona ermektedir. Bu çalışmada vurguda bulunulan barış süreci, Kürt Meselesi gibi zorlu bir çatışmada siyasi bir çözüme ulaşmak amacıyla ateşkesten sonra çözüm yönünde gösterilen yapıcı çabaların bütününe ifade etmektedir. Çözüm Süreci, hukuki, sosyal ve ekonomik boyutları içeren kapsamlı bir süreç olarak ortaya çıkmıştı. Kamu diplomasisi ve iletişim stratejileri de bu sürecin önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Çözüm Süreci'nde bir ateşkes durumu söz konusuysen, taahhütlerine rağmen PKK unsurlarının geri çekilmesi ve tasfiyesi hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bu dönem ve öncesinde demokratikleşmesi bağlamında Kürtlerin grup haklarına dair beklentilerini karşılayacak kapsamlı hukuki düzenlemeler yapıldı⁵, fakat Kürt Ulusal Hareketi (KUH)⁶'nin arttırılmış yerel özerklik talebine dair bir anayasa değişikliği tartışma konusu olmadı. Bütün bu eksikliklere rağmen kapsamlı bir barışın önündeki psikolojik ve bürokratik engeller Çözüm Süreci boyunca azaltılmıştır. Bu dönemde tecrübe edilen barış ve istikrar ortamı başta bölge

³ Darby, John, and Roger MacGinty, eds. *Contemporary Peacemaking*. Palgrave Macmillan, 2003, p: 2.

⁴ Galtung, Johan. "Violence, peace, and peace research." *Journal of Peace Research* 6.3 (1969): 167-191.

⁵ AK Parti döneminde demokratikleşmeye dair atılan adımların kapsamlı bir derlemesi için Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı tarafından yayınlanan ve 2014'de 4. Versiyonu basılan "Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2014", Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2014.

⁶ Bu konuda dipnot 1'de açıklama yapılmıştır.

halkı olmak üzere Türkiye’deki hemen birçok kesimlerin belleğinde olumlu izler bırakmıştır. Bu sebeple, bu süreci bütünüyle başarısızlık olarak değerlendiremeyiz. Ancak 2015 Temmuz sonrası yaşanan yeni çatışma süreci önümüzdeki dönemde ortaya koyulabilecek Çözüm Süreci modelini önemli ölçüde değiştirmiş yeni bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.1. Süreci Başlatmanın Bağlamı ve Dinamikleri

16 Aralık 2012’de MİT Müsteşarı Hakan Fidan, Abdullah Öcalan’la İmralı Adası’nda görüşmüştür. O dönem Başbakan olan Erdoğan bu görüşmeyi kamuoyuna 29 Aralık’ta açıklamıştır. 28 Aralık günün TRT ortak yayınında konu ile ilgili sorulan “Şu sıralarda halen görüşme var mı? sorusu üzerine “Halen var. Çünkü netice almamız lazım. Biz, bu ışığı görebiliyorsak, o adımı atmaya devam ederiz, baktık ki artık ışık yok, orada keseriz” diye kaşılıklı verdi. 2013 Ocak ayının başlarında BDP mensuplarından oluşan bir heyet de Abdullah Öcalan’la görüşmek üzere İmralı Adası’na gitmiştir. “Çözüm Süreci” olarak isimlendirilen bu yeni barış girişimi, Abdullah Öcalan’la bir istişare ekseninde koordine edilmiş ve bu yüzden bazılarınca İmralı Süreci olarak da isimlendirilmiştir. Çatışmanın bitirilmesi için üç aşamalı plan şu şekilde tasarlanmıştır:

Birinci Aşama: PKK unsurlarının Türkiye topraklarından tedrici çekilmesi

İkinci Aşama: Hükümet’in yapacağı demokratik reformlar

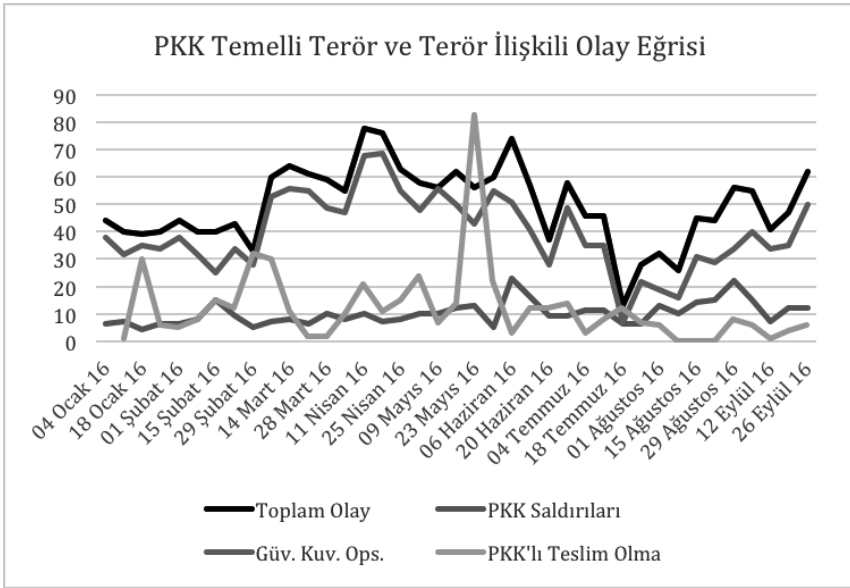
Üçüncü Aşama: Silahsızlanmanın ardından PKK unsurlarının siyasi ve sivil hayata entegrasyonu.⁷

Bu süreç içerisinde KUH ve Abdullah Öcalan’la temsilciler aracılığıyla müzakereler gerçekleştirilmiştir. Türkiye ilk defa Öcalan’la doğrudan ve Kandil Dağındaki PKK yöneticileri ve Avrupa’daki PKK/KCK temsilcileri ile dolaylı temasını ilan etmiştir. Bu süreç, Hükümet ve PKK’yı temsil eden siyasi aktörler arasındaki müzakerelerin meşrulaştırılmasına yardımcı olmuştur. Son 30 yılda ilk defa bölgede gerçek bir normalleşme hissedilmiştir. Barışın önündeki psikolojik engelleri birçoğu süreç boyunca aşılmıştır. Yeni ortam, sürdürülebilir barışı mümkün kılacak sahici tartışmaların

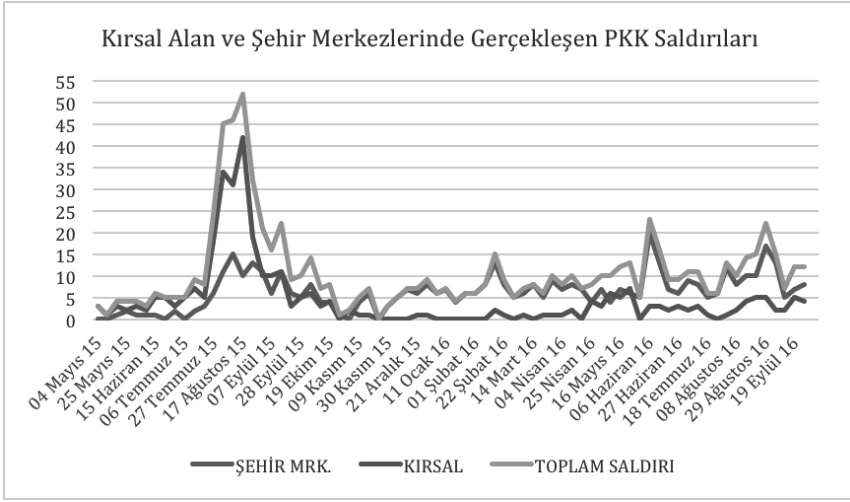
⁷ “Turkey’s Kurdish Conflict: An Assessment of the Current Process”, DPI-Democratic Progress Institute, London, November 2013.

önünü açmıştır.

Süreç, PKK'nın 22 Temmuz 2015'te Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde iki polis memurunu şehit etmesi ile sona ermiştir. Ceylanpınar saldırısının ardından şiddetin seviyesi hızlı bir biçimde artmıştır. Sürecin beklenmeyen bir şekilde sona ermesi ya da “dondurulmasına” rağmen Çözüm Süreci, bir asırlık Kürt Meselesinin çözümü ile alakalı en ciddi barış girişimlerinden biri olarak kayda geçmiştir. Çözüm Süreci, “Kürt Açılımı” (KA)⁸ndan daha farklı bir mantığa sahipti, fakat yine de önceki sürecin tamamlayıcısı olduğu düşünülebilir.

⁸ 29 Temmuz 2009 tarihinde AK Parti hükümeti, demokratik açılım ya da daha fazla kullanılan ismi “Kürt Açılımı” (KA) sürecini başlatmıştır. İçişleri Bakanı Beşir Atalay, açılım çalışmalarını koordine etmekle görevlendirilmiştir. Hükümetin inisiyatifi ile başlatılan Açılım Politikası, demokratikleşme politikasını temel almıştır. Kürt Açılımı daha sonra, Ocak 2010’da, “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” adını almıştır. AK Parti Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi’ni tanıtmak için Ocak 2010’da “Sorularla ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi” kitapçığı bastırılmış ve dağıtımını yapmıştır.

2.2. Sürecin Tasarlanması ve İletişim Stratejileri

21 Mart 2013 Nevruz günü, Barış Süreci veya “Çözüm Süreci”nin resmi olmayan başlangıç günü olarak kabul edilmiştir. Abdullah Öcalan’ın Kürt Meselesinin barışçıl ve demokratik çözümünü öven mektubu, Diyarbakır’daki Nevruz kutlamaları sırasında Sırrı Süreyya Önder tarafında okunmuştur. Öcalan mektubunda: “Bugün silahların susturulması ve düşüncelerin konuşması gereken bir noktaya geldik. Görmezden gelen, yok sayan ve dışlayan modernist paradigma çökmüştür. Türk, Kürt, Laz veya Çerkez olduğuna bakmaksızın kan, bu toprağın kalbinden akmaktadır. Silahların değil, siyasetin öne çıktığı yeni bir dönem başlıyor. Şimdi silahlı unsurlarımızın [Türkiye’nin] sınırları dışına çıkmasının zamanıdır,”⁹ demiştir. Bu mektupta Türklerle Kürtler arasındaki kardeşliğe çokça atıf yapılmıştır.

Öcalan’ın mektubunun ardından PKK 23 Mart’ta tek taraflı ateşkes ilan etmiştir. PKK unsurlarının Türkiye topraklarının geri çekilmesi ise aynı yılın Mayıs ayında başlamıştır. PKK unsurlarının sadece çok sınırlı bir bölümü Türkiye’den çekilmiştir.¹⁰ Geri çekilme süreci, hükümetin reformlar konu-

⁹ “Öcalan calls on Kurdish militants to bid farewell to arms for a new Turkey”, *Hurriyet Daily News*, 21 Mart 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/pkk-leader-tells-militants-to-leave-turkey-in-nevruz-message.aspx?pageID=238&nID=43373&NewsCatID=338>, (Erişim Tarihi: 7 Mart 2016)

¹⁰ Tahminlere göre Türkiye’deki PKK militanlarının yüzde 10’u ile 20’si geri çekilmiştir. 27 Haziran 2013’te, Başbakan Erdoğan militanların sadece yüzde 15’inin Türk topraklarını

sunda yavaş ve yetersiz hareketi etmesi bahanesiyle PKK’da oluşan hayal kırıklığı sebebiyle aynı yılın Eylül ayında durmuştur.¹¹ Sürecin birinci aşaması hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Birinci aşamanın tamamlanamamış olması daha sonraki aşamalara da engel olmuştur.

Süreç, KUH’nin lideriyle doğrudan ve dolaylı temaslar üzerine kuruluydu. Öcalan bütün sürecin birincil paydaşıydı. KUH tarafından bütün ilgili aktörler bir şekilde sürece dâhil edilmişti. Askeri operasyonlar ya durdurulmuş ya da özel harekât polisleri ile askeri personeli kullanma salahiyeti sivil otoritelere, valilere devredilmiştir. Kamuoyu da Akil İnsanlar Heyeti (AİH) aracılığıyla tartışmaya dâhil edilmiştir. Toplum hareket tarzı ve istikamet konusundaki değişikliklere hazırlamak adına bir girişimde bulunulmuştur. AİH, Çözüm Süreci’nin ayrıntılarını kamuoyuyla paylaşmak ve sürece kamuoyu desteğini arttırmak amacıyla oluşturulmuştur. 3 Nisan 2013’te Başbakan Erdoğan 63 kişilik (41 erkek ve 12 kadın) bir komisyonu Akil İnsanlar olarak atamıştır.¹² AİH Türkiye’nin her tarafında iki aydan fazla bir süre yoğun bir şekilde çalışmıştır. AİH’den 7 grup, Türkiye’nin 7 farklı coğrafi bölgesinde çalışmıştır.

AİH, hükümetin Kürt meselesini çözme planlarını kamuoyuna açıklamak amacıyla oluşturulmamıştır.¹³ Sanatçılar, yazarlar, akademisyenler, sivil toplum liderleri, aktivistler vb. gibi kamuoyunda yüksek görünürlüğe sahip insanlardan oluşan sivil bir girişim olarak planlanmıştır. Komisyon, insanların Çözüm Süreci’den beklentilerini anlamaya çalışan bir istişare mekanizması gibi çalışmış ve çekinceleri ve eleştirilerini kaydetmişlerdir. Komisyon, çalıştığı süre boyunca kamuoyunda geniş bir görünürlüğe sahipti. AİH’nin 7 grubu, nihai raporlarını başbakana sunmuştur ve bu raporların bazıları kamuoyunun da erişimine açıktır.

AİH’ye rağmen süreç, yeterince toplumsallaştırılamamıştı ve mecliste temsil edilen muhalefet partilerinin temsilcileri, bu sürece dâhil edilmemişti.

terk ettiğini açıkladı. “Only 10 – 15 percent withdrew” – Erdogan’, *Hurriyet Daily News*, 27 Haziran 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/only-10-to-15-percent-of-pkkmilitants-withdrew-pm-erdogan.aspx?pageID=238&nid=49619> (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2013)

¹¹ ‘Kurdish PKK rebels ‘halt Turkey pull-out’, *BBC News*, September 9th 2013, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-24013837>; DPI raporu, s: 34.

¹² “63 kişilik akilinsanlar heyeti açıklandı”, <http://www.memurlar.net/haber/356638/>, “accessed March 7, 2016).

¹³ Turkey’s Kurdish Conflict: An Assessment of the Current Process”, DPI, s. 45

Bu sebeple, sürecin kapsayıcılığı ve şeffaflığı konusunda çeşitli eleştiriler olmuştur. KCK tutukluları hapisanelerden çıkarılmıştır. Siyasi çözümün yolunu açmak için bazı önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bir umut atmosferi hâkimken, ülkenin geri kalan kısmında ise şüphe ve gönülsüzlük hâkimdi. Bu süreçte turizm ve diğer ekonomik faaliyetler artış göstermiştir.¹⁴

KUH dışında kalan sivil toplum kuruluşları, irili ufaklı siyasi partiler ve bölgede önde gelen kanaat önderleri ve müstakil aydınlar sürecin dışında tutulmuştur. Bu gruplar, KUH'nin kendi üzerlerindeki baskısından şikâyet etmişlerdir. Süreç, çatışmanın sadece ana taraflarını kapsamıştır. Bu gruplar, sürecin sadece KUH'ni güçlendirdiğini ve onun dışında kalan bütün önemli siyasi aktörleri dışladığını belirtmiştir. Güvenlik önlemleri daha az görünür hale gelmiş ve; süreç boyunca kamu güvenliği konusunda boşluk oluştuğuna dair bir algı ortaya çıkmıştır. Oluşan bu boşluktan istifade eden Hareketin silahlı kanatları, askeri yığınaklarını arttırmışlardır. Gençlerden oluşan şehir merkezli yeni birimler teşkil etmişler (Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi YDG-H) ve onları şehir ayaklanması için eğitmişlerdir. Öte yandan KUH'nin yan kuruluşu Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) tarafından yönetilen belediyeler, örgütün askeri yığınının desteklenmesine büyük ölçüde yardımcı olmuşlardır.¹⁵ Bu dönemde kamu kaynakları terör yığınağı için seferber edilmiştir. Polis ve asker, sürecin devamı için örgütün barış sürecinin mantığına aykırı olan bazı adımlarına müdahale etme konusunda çekinceli davranmışlardır.

AK Parti hükümeti, Suriyeli Kürtlerin Kobani'de DAİŞ'e karşı mücadelesine dair Kürtlerin hislerine karşı gerekli duyarlılığı göstermemekle suçlanmıştır. Bu duyarsızlık, AK Parti hükümetini Suriye'deki DAİŞ ve Nusra terör örgütlerinin bir müttefiki şeklinde sunan propagandanın da önünü açmıştır. Bu hassasiyetler HDP ve PKK yöneticileri tarafından propaganda malzemesi olarak aktif bir şekilde kullanılmıştır. AK Parti, Kürtleri bu propagandanın temelsiz olduğuna ikna etme konusunda başarılı olamamıştır. Özellikle Türkiye toplumunun büyük bir bölümü, bu büyüklükte bir politika değişikliğine hazır değildi. KUH'nin Suriye İç Savaşı esnasındaki bek-

¹⁴ “Çözüm Süreci İhracatı Artırdı”, *Milliyet*, 8 Nisan 2014, <http://www.milliyet.com.tr/cozum-sureci-ihracati-artirdi/ekonomi/detay/1863918/default.htm> (erişim 24 Haziran 2016).

¹⁵ “İşte HDP'li Belediyelerin Sabıka Kaydı”, *Güneş*, 18 Eylül 2016, <http://www.gunes.com/gundem/ste-hdpli-belediyelerin-sabika-kaydi-719392> (erişim 21 Eylül 2016).

lentileri ve hassasiyetleri AK Parti Hükümeti tarafından yeterince dikkate alınmadığına dair tartışmalar yaşanmıştır. Ancak aynı dönemde Kobani’de DAESH’ten kaçan yüzbinlerce Suriye Kürdü Türkiye topraklarında güvenli sığınak bulabilmişlerdir.¹⁶ Suriye’de devam eden iç savaş, Çözüm Süreci’nin önündeki en önemli engel olarak durmuştur.

3. Çözüm Süreci’nin Zayıflaması

Çözüm Süreci’nin zayıflamasının arkasında iki büyük sebep vardı: birincisi, KUH’nin beklentileri barış süreci boyunca sürekli artmıştır. Sürekli artan bu beklentileri hükümetin karşılaması oldukça zordu. Gezi Eylemleri, AK Partili bakanlara karşı 17-25 Aralık’ta yapılmaya çalışılan yolsuzluk kılıflı FETÖcü darbe girişimi, Suriye iç savaşında değişen güç dengesi ve PKK’nın Suriye kolunun ilerleyişi, KUH’nin beklentilerini çok hızlı bir şekilde yükseltmiştir. Süreç boyunca nispi güç dengesi, hükümetin aleyhine değişmiştir. Hatta bazıları, Erdoğan ve AK Parti’nin kendi partilerini kontrol etme güçlerini yitireceğini hesaplamışlardı. İkinci olarak, Türkiye’deki seçim süreci, barışçıl müzakereler için gerekli olan atmosferi zehirleyerek ülkedeki siyasi çevreyi daha da kutuplaştırmıştır. Seçim süreçleri siyaseten tartışmalı konuların daha yoğun gündeme geldiği süreçler olduğu için siyasi gerilimlere sahne olabilmektedir. Bu nedenle dünyanın birçok ülkesindeki siyasi aktörler barış girişimleri gibi ihtilafli konuları seçim süreçlerinde gündeme getirmekten kaçınmaktadırlar. Öte yandan, KUH içindeki farklı aktörler, kamuoyuna kakofonik mesajlar verirken, hükümetin daha tutarlı bir tutumu söz konusuydu. AK Parti’nin seçmenleri sürece şüpheyle yaklaştılar, hatta süreç, parti içerisinde milliyetçi hisleri güçlendirmişti ancak Erdoğan ve AK Parti liderliği sürecin devam edebilmesi için parti tabanına da öncülük etmişlerdir. Temelde Çözüm Süreci’ne bir tepki olarak bazı AK Parti oyları milliyetçi MHP’ye kaymıştır. KUH, zayıflayan güvenlik dönemini daha fazla silah toplamak ve şehir savaşına hazırlanmak üzere militanlarını yeniden örgütlemek için altın bir fırsat olarak kullanmıştır. Suriye’de devam eden iç savaş sayesinde silah temin imkânı ve DAİŞ’le mücadele sayesinde PYD’nin kazandığı uluslararası meşruiyet, başka alternatiflerin

¹⁶ İŞİD’in Eylül 2014’de Suriye’nin Kuzeyindeki Kobani bölgesine saldırması nedeni ile çoğunluğu Kürtlerden oluşan yaklaşık 300 bin civarında Kobanili Türkiye’ye sığındılar. İŞİD, Şubat 2015’de Kobani’den çıkarıldı ve bu tarihten sonra Kobani’ye dönüşler yaşandı. “5 Ay sonra Kobani’ye Dönüş”, *Aljazeera.com.tr*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/5-ay-sonra-kobaniye-donus> (erişim 20 Eylül 2016).

düşünülmesine yol açmıştır. KUH, beklentilerini arttırılmış bölgesel özerklikten öz yönetime dayalı kanton yapısına yükseltmiştir.

3.1. KUH'nin Açmazı: “Türkiyelileşmek” mi? “Ortadoğululaşmak” mı?

HDP, Ağustos 2014'teki cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasından başlamak üzere Recep Tayyip Erdoğan'a karşı bir stratejik muhalefet dili kullanmak suretiyle Türkiye seçmeninin tamamına hitap etmeye çalışmıştır. Seçim kampanyaları, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde Kürt milliyetçiliği ve Türkiye'nin geri kalan kısmında ise Erdoğan düşmanlığının bir karışımı üzerine bina edilmişti. HDP'nin kampanyası, Haziran ve Kasım seçimlerinde yüzde 10'luk seçim barajını geçtiği için başarılı olmuştur fakat bu, partinin “Türkiyelileşmek”¹⁷ hedefine ulaştığı anlamına gelmemektedir. Bu politika KUH açısından önemli bir hamleydi, çünkü bu, hareketin siyasi hedeflerine siyasi araçlarla ulaşmayı deneyeceğini göstermekte ve Türkiye toplumunda Hareketin parçası olmayan insanlara ulaşmak suretiyle entegre olacağını işaret etmekteydi. Ancak barış süreçlerinde yapılan hatalardan en önemlilerinden biri sürece başlanan aktörlerin gayri meşru hale getirme çabalarıdır. KUH, özelde de HDP, Çözüm Süreci'ndeki temel muhatapları olan Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı gayri meşru hale getirme çabaları ile çözüm süreci parametrelerinin dışına çıkmışlardır. Başlangıçta siyasi pragmatizmin bir yansıması olarak okunan bu riskli hamle, temel aktörler arasındaki güven bunalımını derinleştiren ve Çözüm Süreci'nin sona ermesine neden olan önemli etmenlerden biri olarak kayda geçmiştir. PKK ise stratejik önceliğini Suriye'deki Esed Rejiminin zayıflamasının doğurduğu güç boşluğunda Ortadoğu'da etkili bir bölgesel aktör olma yönünde değişmiştir. PKK, Suriye ve Irak'ta yaşanan iç savaşlar nedeni ile ortaya çıkan güç boşluğunu ve Batı'nın DAES konusunda artan kaygılarını kendisi için yeni bir fırsat alanı olarak görmüştür. Bu bakış açısı PKK'nın Ortadoğu'da kendini bölgesel bir aktör olarak konumlandırmasına neden olmuştur.

3.2. Değişen Hedefler ve KUH'nin Yükselen Beklentileri

PKK'nın Temmuz 2015'te şiddeti yeniden alevlendirmesi ve parti yönetici-

¹⁷ HDP için Türkiyelileşme stratejisi, yalnızca bir bölgede etkili bir etnik Kürt partisi görünümünden sıyrılarak Türkiye'nin bütününe hitap eden siyaset üretebilen bir sol partiye dönüşme anlamına gelmekteydi. HDP'nin Türkiyelileşme iddiası 7 Haziran 2016 seçimlerine kadar başarılı olduğu dile getirilmekte.

lerinin de kendileriyle PKK'nın saldırıları arasına mesafe koymakta yetersiz kalmasıyla HDP'nin "Türkiyelileşmek" iddiası gölgelenmiştir. HDP'nin eş başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ, bunun yerine Demokratik Toplum Kongresi (DTK)'nin 27 Aralık 2015'te ilan ettiği "demokratik özerklik" ve "öz yönetim" taleplerine destek vermiştir.¹⁸ HDP'nin "Türkiyelileşmek" politikası yürüttüğü iddiası, Türkiye'nin güvenlik güçleriyle PKK arasında sürmekte olan çatışmalarla daha da zayıflamıştır.

Haziran seçimlerinde AK Parti, meclisteki çoğunluğunu Kürtlerin desteğini HDP'ye, Türk milliyetçilerinin de desteğini MHP'ye kaptırmak kaybetmiştir.¹⁹ Kürtlerin AK Parti'ye desteği sadece Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde değil, İstanbul, İzmir ve Adana gibi büyükşehirlerde de düşmüştür. Barış süreci veya "Çözüm Süreci" bu dönüşümün yaşanmasında merkezi bir rol oynadı ve HDP ve PKK ile bağlantılı diğer gayri resmi ağların Kürtlerin Türkiye'deki meşru temsilcisi konumlarını pekiştirmeleri için kullanıldı. Öte yandan milliyetçi Türkler PKK ile yürütülen barış sürecinden rahatsızlardı, dolayısıyla bağlılıklarını MHP'ye çevirdiler.

3.3. Seçimler ve Çözüm Süreci'nin Hız Kesmesi

PKK'nın Temmuz 2015'teki saldırılarını yeniden alevlendirmesiyle çöküşüne kadar Çözüm Süreci, Türkiye siyasetini baştan aşağı yeniden yapılandırma potansiyeline sahip umut vadeden bir hikayeydi.²⁰ Barış süreçleri çoğu zaman karmaşık ve kırılğan süreçlerdir ve taraflar geçmiş tecrübelerinden, özellikle de hata ve başarılarından çokça ders çıkarırlar.²¹ Seçimler

¹⁸ "DTK Sonuç bildirgesi açıklandı", imctv.com, December 27, 2015, <http://www.imctv.com.tr/dtk-kongresinin-sonuc-bildirgesi-aciklandi-tam-metni/>

¹⁹ Bu tahmin kamuoyu araştırma şirketi KONDA analizlerine dayanmaktadır. "7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi", KONDA, 18 Haziran 2015.

²⁰ PKK, Türk güvenlik güçlerine saldırılarını 22 Temmuz 2015'te Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde iki polis memurunu öldürerek yeniden başlatmıştır. Bu saldırı hükümet tarafından çözüm sürecini bitiren olay olarak değerlendirilmiştir. "Ceylanpınar'da iki polis şehit, 23 Temmuz 2015, <http://www.milliyet.com.tr/ceylanpinar-da-2-polis-sehit-gundem-2091335/>

²¹ Timothy Sisk, etnik, mezhepsel veya dini olarak bölünmüş toplumlarda, siyasi elitlerin, toplumda korku yaratmak ve uç noktalarakilerin desteğini sağlamak için seçim sürecinde "etnisite kartı"ni oynama motivasyonuna sahip olabileceğini öne sürmüştür. Timothy Sisk, "Elections in the Wake of War: Turning Points for Peace?" in *Legitimacy and Peace Processes: From Coercion to Consent*, ACCORD, Issue: 25, 2014, pp: 31-34. Ayrıca United Nations System Staff College (UNSSC) raporu seçimlerin bölünmelerin kaynağı olmasa da Kenya, Haiti ve Fildişi Sahilleri'ndeki gibi daha derin sosyal,

doğaları gereği devam eden barış süreçleri için uygun zamanlar değildir, zira siyasi kutuplaşma kendi oylarını pekiştirmek isteyen siyasi liderlerin çıkarlarına daha çok hizmet etmektedir. Fakat barış süreci seçim kampanyası sürecinde yıkılmamış, sadece yavaşlamıştır. Maalesef birinci seçimin hemen ardından (Temmuz sonu) yeni bir şiddet dalgası patlak vermiş ve Çözüm Süreci'nin bitişinin işareti olmuştur. Üç önemli gelişme: KUH'nin yükselen beklentileri, Suriye'nin kuzeyinde PYD'nin fiili özerkliği ve Demirtaş ve HDP'nin Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı şeytanlaştırma çabaları da barış sürecini tehlikeye atmıştır. Öte yandan AK Parti, muhafazakar Türk milliyetçisi seçmenlerin eleştirileri ve geleneksel tabanın endişelerine cevaben seçim kampanyası döneminde barış sürecini yavaşlatmıştır. Suriye iç savaşı boyunca AK Parti'nin dış politikası Türkiye'deki Kürt nüfusunun belli bir bölümünde hayal kırıklığına sebep olmuştur. Hükümet PYD'nin Suriye iç savaşında ılımlı muhaliflerle birlikte hareket etmesi beklentisi içerisinde olduğunu dile getirmesine karşın PYD büyük ölçüde rejimle güçleri ile paralel hareket etmiştir. Hükümetin bu konudaki eleştirileri HDP tabanında "Kürt düşmanlığı" olarak sunulmaya çalışılmış ve bu propaganda KUH tabanında bir karşılık bulmuştur. Özellikle, hükümetin Kobani'deki YPG (PYD'nin silahlı kanadı) savaşçılarıyla DAİŞ arasındaki çatışmaya doğrudan müdahil olma konusundaki isteksizliği Türkiye'deki Kürtlerin AK Parti'ye eleştirilerini arttırmalarına sebep olmuştur. Bu gelişmeler, Kürt siyasi aktörlerinin beklentilerini yükseltmiş, "mühimmat" sağlamak teması HDP'nin seçim kampanyasında etkin bir şekilde kullanılmış ve barış sürecini baltalayan bir faktöre dönüşmüştür.

3.4. Temel Aktörler Arasında Değişen Güç Dengesi

PKK ve HDP Gezi Eylemleri ve FETÖ'nün siyasal iktidarı şekillendirme arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan 17-25 Aralık süreçlerinin ardından Hükümeti ve Erdoğan'ı zayıf düşmüş bir müzakere ortağı olarak algılamaya başladılar.²² Böylesine kırılğan bir süreçte bunun hatalı bir değer-

ekonomik ve siyasi gerginliklerin tetikleyicisi ve ateşleyicisi olduğunu göstermiştir. (s. 9) (*The Role of Elections in Peace Processes: When and How They Advance Stability or Exacerbate Conflicts*, UNSSC, Turin, 2011)

²² Gülen Hareketi/FETÖ kendini daha çok eğitim faaliyetlerine dâhil olmuş dini yönelimli bir ulusötesi sivil toplum ağı olarak tanımlamaktadır. GH ile bağlantılı savcılar AK Parti hükümetini devirmek amacıyla Recep Tayyip Erdoğan ve ailesine karşı 17 ve 25 Aralık 2013 tarihlerinde yolsuzluk soruşturması açmışlardır. FETÖ devlet içinde on yıllar

lendirme olduğu anlaşıldı. PKK'nın hapisteki kurucusu Abdullah Öcalan KUH adına AK Parti hükümetiyle daha geniş ölçekte bir müzakere yürütür görünürken, Hareket içindeki diğer aktörler AK Parti Hükümeti'nin gücündeki dalgalanmaları, pazarlık masasında ellerini güçlendirmek için yeni bir fırsat olarak yorumladılar. Barış sürecindeki çıkarları Suriye İş Savaşı'nın Ortadoğu'da doğurduğu yeni güç düzeninde edindikleri pozisyonla tamamen uyuşmuyordu. Liderlerinin Haziran seçimlerinden sonra AK Parti ve Erdoğan'a karşı eleştirileri ve suçlamaları PKK'nın yeni pozisyonunu ve artan özgüvenini gösteriyordu. Mesela PKK'nın önden gelen isimlerinden Cemil Bayık BBC ile röportajında, Erdoğan'ı IŞİD katliamlarının arkasında olmakla ve Kürt kazanımlarını durdurmaya çalışmakla suçladı.²³ Örgütün diğer bir lideri Duran Kalkan ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı barış sürecini bozmakla suçladı.²⁴

“Gezi Eylemleri” Türkiye'nin kimlikle alakalı fay hatlarını mobilize ederek AK Parti için önemli bir meydan okuma teşkil etti. Gezi Eylemleri boyunca Türkiye'nin seküler-muhafazakar/İslamcı; AK Parti Destekçisi-AK Parti Karşıtı ve belli bir ölçekte Alevi-Sünni yarılmaları mobilize edildi. Bu eylemler Çözüm Süreci'nin yürürlüğe konulmasından 2 ay sonra başladı²⁵; bu yüzden KUH gösterilere katılmakta gönülsüz davrandı. KUH'nin özellikle sol kanadı, PKK ve HDP'ye Gezi Eylemlerine direkt olarak katılmama kararlarından dolayı eleştirel yaklaştı. AK Parti Hükümeti ve Erdoğan Gezi Eylemleri ve 17-25 Aralık süreçlerinde ciddi meydan okumalarla karşılaşmasına rağmen güçlü pozisyonlarını sürdürdüler. Kürt Hareketi'nin liderleri arasında Hükümetin o dönemde yaşamakta olduğu kırılğınlıktan faydalanma ile barış sürecine devam etme seçenekleri arasında bir tartışma vardı. FETÖ ile PKK arasındaki işbirliğine dair önümüzdeki dönemde ortaya konabilecek yeni veriler bu dönemin kırılğınlığını daha iyi anlamamızı sağlayabilir. Pozisyonları fark etmeksizin barış sürecinden beklentilerini artırdılar. Bu dönüşüm PKK'yı, çatışmaları tekrar alevlendirmek ve Tür-

içerisinde örgütlenmiş ve bu gücü ile 15 Temmuz 2016'da hükümeti askeri darbe yolu ile düşürmek istemiştir.

²³ “PKK Leader: Turkey is protecting IS by attacking Kurds”, *BBC News*, August 10, 2015, <http://www.bbc.com/news/world-europe-33818282>.

²⁴ “PKK'lı Duran Kalkan'dan iki bomba açıklama”, June 16, 2015, <http://www.haberler.com/pkk-li-duran-kalkan-yasa-anayasa-degismeden-hdp-7420153-haberi/>.

²⁵ 21 Mart Nevruz'u Çözüm Süreci'nin resmi başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Abdullah Öcalan'ın barış ve Kürt sorununun demokratik çözümünü öven mektubu Diyarbakır'daki kutlamalarda halka okundu.

kiye'nin Güneydoğusundaki bazı şehirlerde özerklik ilan etmek için şehir kalkışması yapmak üzere, Yurtsever Devrimci Gençlik Hareketi (YDG-H)²⁶ isimli silahlı milis gücü oluşturma konusunda cesaretlendirdi.

3.5. Bölgesel Düzen ve Müzakere Zemininin Alternatifi

KUH'nin beklentilerini artıran ikinci gelişme Suriye'de sürmekte olan iç savaşı. Suriye'nin kuzeyindeki PKK'ya bağlı yapılanma olan Demokratik Birlik Partisi (PYD) ve silahlı kanadı Halk Koruma Birlikleri (YPG) bazı siyasi avantajlar kazandı ve Suriye'nin kuzeyindeki Afrin, Cezire ve Kobani kantonlarında hakimiyet kurdu. HDP'nin, Eylül 2014'te başlayan Kobani kuşatmasından dolayı Türkiye'ye yönelik eleştirilerine rağmen Türkiye'nin de içinde bulunduğu dış destek olmadan PYD Kobani'yi savunabilecek durumda değildi. PYD, insani krizi ancak Türkiye topraklarını kullanarak Kobani'ye geçen IKBY'ye bağlı Peşmerge güçlerinin yardımıyla durduruldu. Ayrıca kuşatma sırasında yaralananlar Türk hastanelerinde tedavi edildi ve kuşatmadan kaçan binlerce Kürt sivil Türkiye'ye sığındılar.²⁷

IŞİD'in Kobani'ye yaptığı saldırılar Türkiye'deki Kürtler arasında etnik-milliyetçi bilinci artırdı ve hem PKK hem de HDP Kobani mücadelesini iç seferberlik hedefleri doğrultusunda kullandılar. Kobani'den dolayı tırmanan gerilim ve Türk Hükümeti'ne IŞİD'e destek verdiği yönündeki suçlamalar 50'den fazla Türk vatandaşının ölümüyle sonuçlanan 6-8 Ekim olaylarıyla²⁸ neticelendi. PYD'nin IŞİD'le mücadelesi ayrıca örgütün meşruiyetine uluslararası alanda katkı sağladı; özellikle Kürtlerin genç jenerasyonu için, Suriye'deki kazanımlar destansı bir zaferdi. Suriye'nin kuzeyin-

²⁶ "PKK Looks to the future with creation of youth militia", Metin Gürcan, *Al Monitor*, August 31, 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/08/turkey-kurds-pkk-armed-young-militias.html>

²⁷ "Kobani'den Kaçan Kürtlerin Dostu Türkiye'dir", *Anadolu Ajansı*, 24 Eylül 2014. <http://aa.com.tr/tr/politika/kobaniden-kacan-kurtlerin-dostu-turkiyedir/117059>.

²⁸ DAİŞ, Kuzey Suriye'nin Türkiye sınırında yer alan Kürt yoğunluklu kenti Kobani'yi kuşattı. HDP eşbaşkanı Selahattin Demirtaş Kürt halkını hem DAİŞ'e hem de AK Parti hükümetinin Kobani kuşatması konusundaki tepkisizliğine karşı sokaklarda protestoya çağırdı. Olaylarda HÜDA-par'a yakın 50'den fazla Kürt öldürüldü ve bazı kamu binası protestocularca ateşe verildi. 6-8 Ekim olayları Çözüm Sürecini durdurmamıştı. Ancak olaylar AK Parti ile HDP destekçileri ve PKK sempatanları arasında güven boşluğu yaratmıştır. (Vahap Coşkun, "The Kurdish Peace Process: Oct 6-8 Evets and Beyond", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol: 20, (32), pp.1-12 Yıl, 2015; Ali Dağlar, "6-7 Ekim'in Acı Bilançosu: 50 Ölü", *Hürriyet*, 6 Kasım 2014, <http://www.hurriyet.com.tr/6-7-ekim-in-aci-bilancosu-50-olu-27525777>).

deki kısmi özerklik barış süreci ile beraber doğacak “bağımsız ve birleşik Kürdistan” için umutları ve beklentileri artırdı.

PYD, IŞİD’e karşı direnişi dolayısıyla ve “haydut bir devletle” mücadelesini uluslararası propaganda kampanyasına başarılı bir şekilde dönüştürebildiği için uluslararası destek ve askeri yardım elde etti. Hareketin özellikle kadın teröristlerin fotoğrafları önde gelen uluslararası haber kaynaklarında tanıtıldı.²⁹ Bunun yanında PYD’ye yapılan uluslararası askeri yardım PKK’nın kapasitesini artırdı ve Türk güvenlik güçleri karşısındaki konumunu güçlendirdi. Ayrıca IŞİD’e karşı kurulan etnik-milliyetçi direnişin söylem ve ideolojisi AK Parti’ye yönlendirildi. PKK, Kürtlerin genç neslinin husumetini manipüle etti ve onların öfkelerini Irak ve Suriye’deki DAEŞ’den Türkiye’deki muhafazakar AK Parti’ye yönlendirdi. Buna karşılık Hükümet, Kürt etnik-milliyetçiliğinin Suriye’deki hassasiyetlerini kavramayı başaramadı.

3.6. Tarafları Gayri-Meşrulaştırma ve Bağlılık Problemleri

HDP’nin siyasi beklentilerini artıran üçüncü gelişme ise Parti Eşbaşkanı Selahattin Demirtaş’ın³⁰ 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki kampanyasıydı. Demirtaş Erdoğan karşıtı söylemiyle metropol kentlerden önemli oranda genç oyu toplayarak toplam oyun yüzde 9.78’ine denk gelen yaklaşık 4 milyon oy elde etti.³¹ Bu sonucun özgüvenini artırmasının

²⁹ Washington Post’tan David Ignatius ve Middle East Eye’den Kate West, Ortadoğu’da “İslamcılar” a karşı PKK veya PYD’nin desteklenmesini teşvik edip bunu hükümetlerine ve müttefiklerine tavsiye eden gazeteci veya bloggerlardan sadece bir kaçıydı. Kate West “The female Guerilla Fighter of the PKK”, July 31, 2015 <http://www.middleeasteye.net/in-depth/features/female-guerrilla-fighters-pkk-2044198184>; David Ignatius’un makalesi: “White House dithering paralyzes U.S.’s best ally for fighting the Islamic State”, editor ayrıca kadın bir YPG (Halk Koruma Birlikleri) savaşçısının resmini kullanmıştır. https://www.washingtonpost.com/opinions/white-house-dithering-paralyzes-uss-best-ally-for-fighting-the-islamic-state/2015/09/22/ba8fe4be-6151-11e5-8e9e-dce8a2a2a679_story.html.

³⁰ Demirtaş’ın popülaritesi partisi adına yarıştığı cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından yükselmiştir. Demirtaş özellikle genç kuşak seçmenlerin ilgisini çekmiştir. Vahap Coşkun, Demirtaş’ın daha önce AK Parti’ye oy vermiş Kürt seçmenlerin desteğini aldığını belirtmiştir. Özellikle de ülkenin batı bölgelerinde yaşayan Kürtler yüzde 10 seçim barajı kısıtlaması olmaksızın Demirtaş’ı desteklemiştir. (Vahap Coşkun, “What Demirtaş Achieved in the Presidential Election”, *Daily Sabah*, Ağustos 20, 2014.

³¹ Selahattin Demirtaş, cumhurbaşkanlığı seçiminde, 30 Mart 2014 yerel seçimlerine kıyasla HDP ve BDP oylarını 1 milyon kadar artırmıştır. İstanbul, Ankara ve İzmir

yanı sıra Demirtaş, seçimlerden sonra yeni bir siyasi söylem vurgusundan ziyade “Erdoğan düşmanlığı”³² ve “Erdoğan’ı şeytanlaştırma söylemini sürdürmeye karar verdi. Demirtaş’ın mottosu “Seni başkan yaptırmayacağız” idi. Bu kampanya HDP için de önemli oranda destek getirdi.

Kürt milliyetçi hareketi ve HDP bir ikileme karşılığında karşı karşıya bıraktı. Suriye’de süren iç savaş ve PYD’nin DAES’le mücadelesi ve başarısı Ortadoğu çıkmazında PKK ve PYD’nin başlıca aktörlere dönüşmelerine yardımcı oldu. PYD ve dolayısıyla PKK bölgedeki İslamcı aktörleri şeytanlaştırarak meşruiyetlerini uluslararası alanda artırırken AK Parti’yi de bu aktörlerin destekçisi olarak gösterdi.³³ Siyasi temsilci HDP Türkiyelileşmeye çalışırken PKK Ortadoğu siyasetinde önemli bir güç olmak için çabaladı. PKK Pankürtçü gündeminden dolayı barış sürecini terk ederek bir kez daha Kürt Ulusal Hareketi’ndeki dominant aktör olduğunu kanıtladı. Bu seçim HDP’nin “Türkiyelileşmek” siyasi stratejisini tehlikeye soktu.

Haziran ve Kasım seçimlerinde alınan sonuçlar, HDP’nin Türk siyasetinin önümüzdeki yıllarında önemli ve istikrarlı bir aktör olmasının muhtemel olduğunu gösterdi. HDP’nin Kasım’daki hafif düşüşe rağmen başarılı olarak değerlendirilen seçim sonuçlarında hem iç hem de uluslararası konjonktür etkiliydi. HDP eşbaşkanı Selahattin Demirtaş Gezi Eylemlerinden ve Erdoğan’a karşı yükselen muhalefetten çıkar sağladı. Diğer taraftan, Irak ve Suriye’de süren çatışmalar ve Kürtlerin bu ülkelerde DAES’e karşı direnişi, Ortadoğu’da Kürt aktörlerin meşruiyetini güçlendirdi. HDP’nin kendisini etnik bir partiden “ulusal” bir partiye dönüştürme çabaları, PKK saldırılarının Temmuz 2015’de tekrar başlamasına kadar görece başarılıydı. Sonuçta kimlik siyaseti dili HDP’nin seçim performansını artırdı ama PKK saldırıları bu performansın önünde önemli bir engel olarak durdu. HDP’yi

gibi büyük şehirlerde Demirtaş HDP’nin oyunu neredeyse ikiye katlamıştır. Demirtaş İstanbul’da 236,435, İzmir’de 99,302, Ankara’da ise 67,219 ek oy almıştır. Oy oranları İstanbul’da yüzde 4,84’ten 9,09’a; İzmir’de yüzde 3,37’den 7,98’e; Ankara’da ise yüzde 0,87’den 3,46’ya yükselmiştir. Hatem Ete, “Demirtaş kimden oy aldı?”, *Akşam*, August 21, 2014.

³² “Seni Başkan Yaptırmayacağız” HDP kampanyasının 7 Haziran 2015 seçimleri için sloganıydı. Bu kampanya HDP/BDP’nin geleneksel tabanının dışındaki batı bölgelerinde de bazı oyları çekmiştir.

³³ Cemil Bayık, Alman gazetesi Die Zeit’taki röportajında “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın DAİŞ’in halifesi” olduğunu iddia etmiştir. “Bayık: İŞİD’in Halifesi Erdoğan” *Deutsche Welle Türkçe*, 17 Aralık 2014, <http://www.dw.com/tr/bayik-ishedin-halifesi-erdogan/a-18136987>

PKK'dan tamamen ayırmak zor ancak PKK'nın hedefleri ve bölgesel hırs-ları HDP'nin özerk bir siyasi aktör olarak ilerlemesinin önünde önemli bir engel oluşturmuş gibi görünüyor. HDP Türkiyelileşmeye çalışırken, PKK Ortadoğululaşmaya çalışıyordu. Sonuçta son sözü söyleyen aktör yani PKK, Çözüm Süreci'nin önünü tıkadı. PKK ve HDP bu süreçte edindikle-ri toplumsal desteği bir halk ayaklanmasına dönüştürmek için çabaladılar, zira PKK'nın Suriye'de gösterdiği varlıktan dolayı uluslararası toplum da böylesi bir kalkışmayı desteklemeye uygun görünüyordu. Ancak bu plan-lama halk nezdinde bir karşılık bulmadı ve hendek siyaseti ve şehir savaşı PKK açısından ağır bir hezimetle sonuçlandı.

3.7. Üçüncü Tarafların Rolü veya Eksikliği

Çözüm Süreci Kürtler arasında Türk toplumunun kalanına göre daha büyük bir heyecan yarattı. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde sürdü-rülebilir barış umutları arttı. KUH ile bağlantılı kurumlar ve aktörler temel partner olarak seçildiği için hareket ile ilişkisi bulunmayan Kürtler kendile-rini daha da dışlanmış hissettiler. Oysa KUH için Çözüm Süreci ve komşu Suriye'deki gelişmeler, özellikle PYD'nin özerklik doğrultusundaki kaza-nımları ulus inşası için tarihi bir heyecan yarattı.

Türk toplumunun büyük kısmı Çözüm Süreci'ne şüpheyile yaklaşıyordu. AK Parti hükümetlerinin sürece olan bağlılığı, sürece verilen halk desteği-ne olumlu bir etki yaptı. Her şeye rağmen halk güvenlik güçleri ile PKKlılar arasındaki silahlı çatışmaların kesilmesinden mutluydu. Süreç genel olarak şeffaf bir şekilde yürütülmediğinden, iki taraftaki lider kadroları tabanla-rını ikna etmede önemli bir rol oynadı. Muhalefet partileri ve sivil toplum örgütleri şeffaflığın yokluğundan dolayı şüpheciydi. Süreç hakkında çeşitli dönemler bilgi almak istediler. AİH süreç boyunca önemli bir rol oynadı ancak Çözüm Süreci'nin genel mantığını ve detaylarını Türk halkına anlat-mayı içermeyen tek yönlü bir iletişim stratejisine sahipti.

Birçok olay AK Parti Hükümeti ile KUH arasında güven aşınmasına oluş-masına yol açtı. Güven açığının genişlemesi Çözüm Süreci'ni daha da karmaşık bir hale getirdi. Hükümetlerin nezdinde 6-8 Ekim 2014 olayları hareketin niyetlerine karşı ciddi bir şüphe yarattı. Kargaşalar 50'den fazla insanın ölümüne, okulların, kütüphanelerin ve diğer kamu alanlarının yıkı-mına sebep oldu. Vandallık ve şiddetin derecesi AK Parti Hükümeti'nde bir çok etkisi yarattı ve Türk toplumunda öfkeye yol açtı. Öte yandan PKKlı

teröristlerin Türk topraklarından çekilmesi hiçbir zaman kayda değer bir düzeye ulaşmamıştı. PKK şehir kalkışmasına hazır olmaları için YDG-H ve YDG-J gençlik milislerini kurup eğitiyordu. Güney Doğu'nun bazı şehirlerinde ve ilçelerinde silahlanma kritik bir seviyeye ulaştı. Suriye ve Irak'ta devam eden iç savaşlar ve çatışmalardan dolayı silah temininin kolaylaşması ve Türkiye'nin güney sınırının güvenliğindeki zafiyet PKK'nın şiddete dönüşüne uygun bir zemin hazırladı. DBP ve HDP tarafından yönetilen bazı belediyeler silah depolama süreçlerini kolaylaştırdı.

KUH'nin bakış açısına göre AK Parti'nin Suriye'deki PYD'ye karşı hasmane tutumu Çözüm Süreci'nin hedefleri ve Türk Hükümetlerinin KUH ile uzlaşısının genel çerçevesiyle bir zıtlık taşıyordu. Bu dönem boyunca onların beklentilerini karşılayacak anayasal düzenlemeler yapılamadı. Hükümet tarafı yasal düzenlemeler ve KUH'nin bölgesel özerklik arayışı için açık bir yol haritası önermedi. KUH temsilcileri, hükümeti "Dolmabahçe Mutabakatı"nı reddederek sürecin altını oymakla suçladı. Öte yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan böyle bir mutabakatı hiç tanımadı ve sahiplenmedi. Erdoğan Dolmabahçe'de verilen parlamentoda üyesi olan iki grubun verdiği ortak görüntünün ve okunan birbirinden farklı iki metnin yanlış olduğunu ifade etti. Öte yandan izleme heyetinin istismar edilebilmesine dair çekincelerini dile getirdi.³⁴ Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çözüm Sürecinin 78 milyonu kapsadığı ve sadece bir kesimi değil, Türkiye'deki herkesi ilgilendirdiğini dile getirdi.

28 Şubat 2015'te Sırrı Süreyya Önder, İdris Baluken ve Pervin Buldan'dan oluşan HDP heyeti Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın liderliğindeki hükümet heyetiyle görüştü. Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan ve HDP İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder açıklamalarını okudular. Haber kaynaklarına göre Önder'in sıraladığı 10 madde Abdullah Öcalan'ın listesi idi.³⁵ Cumhurbaşkanı Erdoğan "Dolmabahçe Mutabakatı safhasını tanımıyorum" diyerek "Dolmabahçe Mutabakatı"nı reddetti. "Bir Hükümet

³⁴ "Cumhurbaşkanı Erdoğan Ukrayna dönüşü konuştu: İzleme heyetide, Dolmabahçe toplantısı da yanlış", 22 Mart 2015, *Habertürk*, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1056503-erdogan-izleme-heyeti-de-dolmabahce-toplantisi-da-yanlis> (erişim 25 Eylül 2015).

³⁵ 'Erdoğan's Denial of "Dolmabahçe Agreement" sparks row', *Hurriyet Daily News*, July 20, 2015. <http://www.hurriyetdailynews.com/erdogans-denial-of-dolmabahce-agreement-sparks-row.aspx?pageID=238&nID=85656&NewsCatID=338> (accessed on March 7 2016).

var. Diğer yandan kökeni (PKK'dan) olan bir siyasi parti var. Ülkemizin geleceği için bir adım atılacaksa, bu parlamentoda yapılmalıdır. Bir terör örgütü tarafından desteklenen bir siyasi partiyle bir anlaşma olamaz.”

“Açıklanan 10 maddelik metne gelince; o metinde bir demokrasi çağrısı yok. Bu metnin demokrasi adına neresini kabul edeceğim? Metni inceleyerek oradaki konuların çoğunun demokrasiyle falan yakından uzaktan alakası yok. Hala yeni yeni talepler ortaya çıkıyor.

Daha sonra Başbakan Yardımcımızın yaptığı bir açıklama var. Onların tamamen aksine. Yani birbiriyle tamamen örtüşen bir şey yok. O zaman neyi görüştüler? Buna ortak bir deklarasyon diyebilir misiniz? Böyle bir şey var mı?”³⁶

Hükümet ile HDP heyeti arasında gerçekleşen Dolmabahçe görüşmesinin iyi yönetilememesi taraflar arasındaki güven açığını daha da arttırdı ve kamuoyu sürecin şeffaflığına ilişkin bazı sorular sormaya başladı. Sonuçta Dolmabahçe meselesi Çözüm Süreci'nin bazı zayıflıklarının somut bir örneği oldu: şeffaflıktan yoksunluk, iki tarafın ajandasındaki anlaşmazlıklar ve halkın hazır olmaması süreci tıkayan önemli etkenler oldu.

4. Yanlış Giden Neydi? Çözüm Sürecinin Başarısızlığının Nedenleri

Kürt Açılımı ve Çözüm Süreci'nin başarısız olmasının arkasında birbiri ile bağlantılı birçok sebep vardır. Türkiye iç siyasetindeki dalgalanmalar, bölgesel ortamda yaşanan belirsizlikler, büyük güçlerin etkisinin yanı sıra KUH içerisindeki lider kadroların kendi aralarındaki rekabet ve tartışmalar da sürecin başarısızlığında etkili olmuştur. İki sürecin kısmi başarıları inkâr edilemez ancak süreçler uzun vadeli ateşkes veya daha iddialı olarak Türkiye'nin Kürt Sorununa sürdürülebilir bir çözüm getirme konusunda beklenen hedeflerine ulaşamamıştır. 90lı yıllardan farklı olarak, özellikle Irak ve Suriye'de yaşanan iş savaşlarından dolayı “Kürt Sorunu” bölgesel bir sorun haline almıştır ve bu sorunun yalnızca Türkiye'nin inisiyatifi ile çözülmesi karşısında görünmez bir direnç de oluşmuştur. Uluslararası aktörler Türkiye'nin bu sorunu tek taraflı girişimi ile çözmesine taraftar olmadılar.

³⁶ “Erdoğan Dolmabahçe'yi de 10 maddeyi de eleştirdi”, *Aljazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-dolmabahceyi-de-10-maddeyi-de-elistirdi>, (Erişim 24 Mayıs 2016).

Sonuçta Türkiye'nin Çözüm Süreci'ni kendi inisiyatifi ile götürmeyi tercih etti ancak ve sürece uluslararası desteğin olmayışı sürecin eksikliklerinden biri idi.

Yukarıda da bir bağlama oturtulmaya çalışılan tüm başarısızlık sebeplerini birbirlerinden parçalara ayırmak ve hangi faktörün sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına daha fazla etki ettiğini tespit etmek son derece zor. Özetle şu maddeler daha fazla ön plana çıkmaktadır:

- i. *Toplum tabanının özellikle de muhafazakâr Türklerin sürece tam olarak hazır olmaması.*
- ii. *PKK'nın bu süreçte siyasi uzantıları üzerinden gençleri bir şehir kalkışmasına hazırlaması*
- iii. *Komşu Suriye'de süren iç savaş ve azalan güvenlik ortamından dolayı örgütün seferberlik kapasitesinin ve özgüveninin tahminlerin ötesinde artması.*
- iv. *Seferberlik kapasitesinin artması ile bağlantılı olarak KUH'nin süreç esnasında siyasi beklenti ve hedeflerini yükseltmiş olması*
- v. *KUH'nin Kandildeki liderlerinin barış için gerekli olan zihinsel dönüşümlerini gerçekleştirememiş olmaları*
- vi. *Süreç sırasında Hükümet ve KUH arasında değişen güçler dengesi*
- vii. *Bir gözetleme/denetleme organı veya tatbik otoritesinin olmayışından nedeni ile oluşan bağıllık ve güven problemleri*

Kürt Açılımı'nın başarısız olmasında ağır basan neden *toplumsal düzeyde hazırlığın olmaması* idi. Kürt Açılımı daha sağlam hamleler yapabilmek için uygun bir ortam yaratmayı denedi ki bu yüzden kamuoyu tartışmaları sürecin önemli bir sütununu oluşturmuştu. Kürt Açılımı, daha asli direkt müzakere sürecinin zeminini hazırlayan bir süreçti. Bu teşebbüs çatışma ruhunu değiştiremedi ancak bazı olumlu değişiklikler yaptı. Kürt Açılımı Kürt Sorunu üzerindeki resmi görüşte paradigmatik bir değişim gerektiriyordu. İlk kez resmi aktörler Kürt Sorunu'nun yalnızca bir terörizm veya şiddet meselesi olmadığını ve güvenlik yaklaşımli tedbirlerden ziyade diğer yaklaşımların uygulanması gereğini kabul ettiler. Tartışmalar resmi ve elit düzeylerinde işe yaradı ancak toplumsal tabanda aynı değişimi sağlamayı başaramadı. Terörün durmuş olması ve bununla bağlantılı olan can ve mal kayıplarının görece azalmış olması toplum tabanını ikna konusundaki en

önemli etmen olmuştur. Ancak şiddet konusundaki kırılğanlıklar toplum düzeyine de kafa karışıklığı olarak yansımıştır. Beklenen karşılıklı güven inşası hiçbir zaman istenen düzeye ulaşamamıştır. AK Parti kendi tabanını da sürece yeterince ikna edememişti. Özellikle Orta ve Batı Anadolu'daki AK Parti seçmeni Çözüm Süreci ve Kürt Sorununda alternatif yaklaşımlara son derece mesafeli yaklaştı. Öte yandan KUH ile bağlantılı siyasi aktörlerin süreç içerisinde görece meşrulaşması, daha önceleri AK Parti'ye destek veren Kürtler'den HDP'ye oy geçişlerini kolaylaştırdı. Bu geçişler de AK Parti tabanının Çözüm Süreci'ne olan eleştirel yaklaşımlarını keskinleştirdi.

Kürt vatandaşları bireysel haklarını ve grup haklarını iyileştiren yasal düzenlemeler de önemli yumuşatıcı adımlar olarak kayda geçti. Kürt sorununu çözmede yetersiz kalındı ancak resmi aktörlerin pozisyonlarındaki büyük değişimi yaşandı. Kürt Açılımı esnasında AK Parti Hükümeti KUH'nin ana temsilcisini kamu önünde muhatabı olarak görmekten kaçındığı için süreç tek-tarafli bir girişim olarak görüldü. Bu dönemde taraflar arasında güven eksikliğinin artmaya başladığı söylenebilir. Kürt Açılımı, PKK militanlarının Habur Kapısından teslim olurken karşılanma şekli nedeni ile ağır eleştirilere neden oldu ve akamete uğradı. Hükümet kanadı da toplum tabanından yükselen eleştiri dalgasının önüne geçemedi. Çözüm Süreci, Kürt Açılımı'nın bu eksikliğini göz önünde bulundurarak, barış sürecinin kamu diplomasisi boyutunu daha fazla önemsendi.

Çözüm Süreci Kürt Sorunu'na sürdürülebilir bir çözüm arayan, Kürt Açılımı'na göre daha kapsamlı ve iddialı bir süreçti. Kürt Açılımı'ndan farklı olarak birincil tarafların doğrudan müzakeresine dayanan bir süreçti. Sürecin aşamaları önceden kabaca tasarlandı ve süreç sonunda PKK'nın silahlıtan arındırılması ve silahlı mücadele döneminin sona erdirilmesi hedeflendi. AK Parti Hükümeti bu süreçte seçmen tabanındaki rahatsızlıklara rağmen ciddi riskleri göze aldı. Akil İnsanlar Heyeti, Çözüm Süreci'nin kamu diplomasisi boyutunda rol oynamış olsa da sürecin her iki tarafı da kendi toplumsal tabanlarını yeni duruma ikna etme konusunda yetersiz kaldılar.

KUH'nin siyasi kanadı HDP ile PKK arasında bir görüş farklılığının olduğu görüldü. HDP'nin siyasi alandaki başarısı ve yükselişi örgütün silahlı kanadında tedirginlik yarattı. PKK'nın liderlik yapısı, HDP'nin süreç içerisinde Hareketin sözcüsü ve toplu tabanındaki sürükleyici aktörü olma seçeneğinin önüne geçmek istediler. Kürt siyasi ve toplumsal alanında bir kafa karışıklığı yaşandı. Sürecin geleceği konusunda KUH'indeki son sözü silahlı aktörler söyledi. Benzer bir kafa karışıklığı iktidar partisinin toplum-

sal tabanında da yaşandı. İktidar partisi sürecin önemini kendi toplumsal tabanına anlatmakta oldukça zorlandı. AK Parti'nin toplumsal tabanı sürece hep bir kuşku ile yaklaşmıştır. Sonuçta süreç içerisindeki her iki taraftaki siyasi aktörler siyasi dalgalanmaları ve aksaklıkları dengeleyecek ve barışa destek olacak sağlam bir toplumsal destek oluşturulamadı. Eğer süreç için gerekli olan toplumsal hazırlık çalışması çok kapsamlı bir şekilde yapılmış olsa ve toplum kalıcı barış fikrine koşullanmış olsa idi, sürecin akamete uğramış olmasından dolayı ortaya çıkan toplumsal düş kırıklığı daha fazla olmuş olabilirdi. Bu da barış süreçlerinin toplumsallaşmasının paradokslarından biridir.

Komşu Suriye'de süren iç savaş ve azalan güvenlik ortamında dolayı örgütün seferberlik kabiliyetinin hızlı bir şekilde artması ve silah, mühimmata erişiminin kolaylaşması. PYD'ye verilen dış siyasi ve askeri destek; Suriye'de silah temininin kolaylığı; PKK militanlarının seferberlik kapasitesini artırdı ve örgüt azalan güvenlikten dolayı şehir bağlamında yeniden organize olabildi. KCK aynı dönemde şehir merkezlerindeki siyasi çabalarını artırmıştır. Çözüm Süreci atmosferi PKK ve KCK'ya gerek silah, mühimmat ve militan temin edebilmek açısından gerek ise siyasi propaganda yapabilmek açısından elverişli bir ortam sağlamıştır. Böylesi elverişli bir ortamın ortaya çıkması örgüt içerisindeki şahin kanadı cesaretlendirmiştir. Çözüm Süreci esnasında seyreltilen güvenlik, örgüt tarafından yanlış bir şekilde seferberlik imkanı olarak algılanmıştır. Devletin güvenlik güçlerinin görünürlüklerini ve etkinliklerini bu kadar hızlı ve keskin bir şekilde azaltmış olmaları PKK'yı cesaretlendirmiştir. Üstelik sürecin koşullarından biri olan PKK unsurlarının Türkiye topraklarını terk etmeleri de hayata geçirilememiştir.

Elverişlilik (feasibility) ve kalkışma için gerekli ortam ve imkanların oluşu, iç savaş ve etnik çatışma literatürü içerisinde, çatışmayı harekete geçirebilecek en önemli etmen arasında sayılmaktadır.³⁷ Barış süreçleri normalde tarafların iyi niyetle sürece yaklaştıkları ön kabulü ile işler. Bu nedenle çatışan tarafların, çatışma esnasındaki davranışlarını ve stratejilerini süreç esnasında daha yapıcı bir şekilde dönüştürmeleri beklenir. Süreç esnasında

³⁷ Collier, Paul, and Anke Hoeffler. "Greed and grievance in civil war." *Oxford Economic Papers* 56.4 (2004): 563-595; Collier, Paul, Anke Hoeffler, and Dominic Rohner. "Beyond greed and grievance: feasibility and civil war." *Oxford Economic Papers* 61.1 (2009): 1-27; Collier, Paul, and Anke Hoeffler. "Civil war." *Handbook of Defense Economics* 2 (2007): 711-739.

güvenlik konusunda ortaya çıkan muğlaklık taraflarca kötüye kullanılırsa hem süreç aksar hem de taraflar arasında tekrar onarılamayacak gerilimler ortaya çıkar. Çözüm Süreci esnasında ortaya çıkan ortam ve Suriye ile bağlantılı olarak beliren elverişli durum, PKK/ KCK tarafından istismar edilmiştir. Örgüt bu esnada silah ve mühimmat stoklamış ve gençler arasındaki ideolojik faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Öte yandan KUH yetkilileri, Devletin süreç esnasında “kalekollar” ve barajlar inşa etmesini kötü niyetli ve kendilerini tehdit eden hamleler olarak yorumlamışlardır. Kalekol ve baraj inşa eden şantiyeler ve şirketler örgütün saldırılarına ve kundaklamalarına maruz kalmıştır. Devletim kalekol inşası ve örgütün ikmal noktalarını kesmeye yönelik çalışmaları PKK’da tepki ve eleştirilere neden olmuştur.

KUH’nin Süreç Esnasında Yükselen Beklentileri: HDP’nin Haziran 2015 seçimlerindeki başarısı ve Türk halkının partinin tüm Türk toplumuna ulaşma çabasını onaylaması. PYD’nin Kuzey Suriye’deki de facto özerkliği PKK’yı da etkiledi. PKK/KCK özerk kanton sistemini Türk topraklarına genişletmeyi istedi. 12 Ağustos 2015’te KCK Türkiye’nin 12 bölgesinde “özyönetim” ilan etti. KCK’nın etkili propagandası ve kamu diplomasisi başarılı seferberlik çalışması etkili oldu. Hem Türkler hem de Kürtler arasında milliyetçi duygular artış gösterdi. HDP’nin siyasi düzlemdeki başarısı, KUH’nin şiddet faaliyetlerinin onandığı anlamına gelmemektedir, tam tersine parti Çözüm Süreci’nin ortaya çıkardığı yeni durumdan istifade etmişti. Ancak gerek PKK’nın Kuzey Suriye’deki kazanımları, gerekse HDP’nin siyasi düzlemdeki başarısı, KUH’nin süreçten beklentilerini hızlı bir şekilde artırmıştır. Bu artan beklentilerin müzakereler vasıtası ile karşılanması oldukça güçlü, çünkü taraflardan biri müzakere esnasında beklentilerini devamlı surette yükseltmekte ve kendi kazanımlarını karşı tarafın zayıflığı olarak yorumlamaktaydı.

Çözüm Süreci’nin net bir taslak ve yol haritası ile sürdürülmemesi sürecin önemli eksikliklerinde biri idi. Hükümet kanadı, Kürt Sorunu’nu demokratikleşme ve grup haklarını evrensel standartlara getirilmesi bunun karşılığında ise PKK’nın silahlı mücadelesinin ebediyen sona erdirilmesi beklentisi içerisinde idi. KUH ise kendilerinin de bir aktör olarak rol oynayabileceği bir siyasi statü arayışı içerisinde idi. Bu arayış federalizm/otonomi ile bağımsızlık arasında bir noktada idi. PYD’nin Kuzey Suriye’de belli kantonlarda kazanmış olduğu de facto otonomi, benzer bir beklentiyi Türkiye sınırları içerisine de taşıdı. Yol haritasının ve müzakere pozisyonlarının net bir şekilde belirlenmemesi beklentilerin bu şekilde dalgalanmasına neden

olmuştur. İki tarafın beklentilerinin bir noktada buluşturulmasının imkansız ya yakın anlaşılınca, örgüt Müzakere ile Anlaşmanın Alternatifi olan En İyi Seçeneğe (BATNA) yöneldi. Örgütün beklentilerini daha makul bir noktaya çekmesi müzakere sürecini tekrar imkan dahiline çekebilir, ancak son bir yılda oluşan şiddet ve terör dalgası giderilmesi zor güven bunalımına neden olmuş ve böylece bir hamleyi neredeyse imkansızlaştırmıştır.

Süreç sırasında değişen güçler dengesi: Gezi Eylemleri; AK Parti Hükümeti'ne karşı 17-25 Aralık 2014 yolsuzluk suçlamaları üzerinden yürütülen darbe girişimi; AK Parti'nin Haziran seçimleri sonucunda tek parti hükümeti kuramaması ve AK Parti Hükümeti'nin sonuçları itibari ile çokça eleştirilen Suriye politikası AK Parti açısından sorun teşkil eden önemli gelişmeler oldu. Öte yandan dönemin Başbakanı ve 2014'ten sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yukarıda bahsedilen suçlamalar ve Arap Baharındaki duruşu yüzünden eleştirilere muhatap oldu. Erdoğan ve AK Parti uluslararası ortamda bir itibarsızlaştırılma kampanyası ile karşı karşıya geldi.

PKK'nın Suriye kolu PYD ise kendini Suriye İç Savaşı'nda IŞİD ve Nusra Cephesi'ne karşı savaşan tek seküler aktör şeklinde konumlandırdı. PYD'nin uluslararası ve özellikle Batı ülkeleri nezdindeki meşruiyeti PKK'nın meşruiyetini ve duruşunu da kuvvetlendirdi. Kasım 2015'teki tekrar seçimine kadar AK Parti hükümetinin imajı ve gücü azalmaktayken, PYD ve PKK yeni kazandıkları IŞİD'e karşı "panzehir" statüsünden faydalanıyordu. HDP'nin hem Haziran hem de Kasım 2015'teki seçim başarıları Partinin kendine güvenini de artırdı.

Bir gözetleme organı veya tatbik otoritesinin olmayışından kaynaklı bağıllık problemleri sürecin başarısızlığındaki başka bir nedendi. Çözüm Süreci müzakere masasının iki tarafında da büyük bir heyecanla başlatılmıştı ancak süreç aktörlerin ana beklentilerini gerçekleştirme konusunda yeterince başarılı olamadı. Taraflar birbirlerini süreç içerisinde taahhütlerine bağlı kalmamakla suçladılar. PKK militanlarının Türk topraklarından tamamen çekilmesi ve şehirlerdeki PKK unsurlarının silahsızlandırılması asla gerçekleşmedi. Silahsızlanma ve diğer taahhütlere bağlılığı denetleyecek ve sıkıştığı noktalarda bu konuda baskı yapacak üçüncü bir aktörün olmayışı süreç içerisindeki önemli bir eksiklikti.

PKK bu esnada, Türkiye içerisindeki unsurlarını sınır dışına çekmek yerine şehir kalkışması başlatmak üzere gençlerden YDG-H/ YDG-J adıyla bir örgüt kurdu. AK Parti Hükümeti'nin Dolmabahçe görüşmelerini reddetme-

si KUH’de bir hayal kırıklığına neden oldu. PKK, yok kesme, şantiye ve resmi tesislere zarar verme ve ateşe verme ve kamu güvenliğini Üçüncü bir tarafın gözetim organı olarak varlığı sürecin şeffaflığını artırabilirdi. Üçüncü taraf ayrıca Hükümet ve KUH taraflarındaki bağıllık problemlerinin aşılmasına da önemli katkılarda bulunabilirdi. Kademelendirilmiş ve denetlenebilir bir süreç yönetimi çok daha kalıcı sonuçlar üretebilirdi. Ancak sürecin mimarisindeki bu eksiklikler süreci varoluşsal bir krize sokmuştur.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

David Ignatius, “White House dithering paralyzes U.S.’s best ally for fighting the Islamic State”, *The Washington Post*, 22 Eylül 2015.

Johan Galtung, “Violence, Peace, and Peace Research.” *Journal of Peace Research*, 1969, c. 6, sy. 3, s. 167- 191.

John Darby ve Roger Mac Ginty (der.), *The Management of Peace Processes*. Palgrave Macmillan, 2000.

John Darby ve Roger MacGinty (der.), *Contemporary Peacemaking*. Palgrave Macmillan, 2003.

Jonathan Tonge. *Comparative Peace Processes*. John Wiley & Sons, 2014.

Kate West, “The female Guerilla Fighter of the PKK”, *Middle East Eye*, 31 Temmuz 2015.

Metin Gürcan, “PKK Looks to The Future With Creation of Youth Militia”, *Al Monitor*, 31 Ağustos 2015.

Paul Collier ve Anke Hoeffler, “Civil War.” *Handbook of Defense Economics 2*, 2007, s. 711-739.

Paul Collier ve Anke Hoeffler. “Greed and Grievance in Civil War.” *Oxford Economic Papers*, 2004, c. 56, sy. 4, s. 563-595.

Paul Collier, Anke Hoeffler, ve Dominic Rohner, “Beyond Greed and Grievance: Feasibility and Civil War.” *Oxford Economic Papers*, 2009, c. 61, sy. 1, s.1-27.

Timothy Sisk, “Elections in the Wake of War: Turning Points for Peace?” in *Legitimacy and Peace Processes: From Coercion to Consent*, ACCORD,

Issue: 25, 2014, pp: 31-34.

Vahap Coşkun, “The Kurdish Peace Process: Oct 6-8 Evets and Beyond”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, c. 20, sy. 32), pp.1-12.

Vahap Coşkun, “What Demirtaş Achieved in the Presidential Election”, *Daily Sabah*, August 20, 2014.

“The Role of Elections in Peace Processes: When and How They Advance Stability or Exacerbate Conflicts”, *UNSSC*, Turin, 2011.

“Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2014”, Ankara: *Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı*, 2014.

“Turkey’s Kurdish Conflict: An Assessment of the Current Process”, London: *DPI-Democratic Progress Institute*, November 2013.

“Sorularla ve Cevaplarıyla Demokratik Açılım Süreci: Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”, Ankara: *AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanlığı*, Ocak 2010.

İnternet Kaynakları

“5 Ay sonra Kobani’ye Dönüş”, *Aljazeera.com.tr*, 12 Şubat 2015.

“6- 7 Ekim’in Acı Bilançosu: 50 Ölü”, *Hürriyet*, 6 Kasım 2014,

“63 kişilik akıl insanlar heyeti açıklandı”, *memurlar.net*, 3 Nisan 2013.

“7 Haziran Sandık ve Seçmen Analizi”, *KONDA*, 18 Haziran 2015.

“Bayık: İŞİD’in Halifesi Erdoğan” *Deutsche Welle Türkçe*, 17 Aralık 2014.

“Ceylanpınar’da iki polis şehit”, *Milliyet*, 23 Temmuz 2015,

“Çözüm Süreci İhracatı Artırdı”, *Milliyet*, 8 Nisan 2014.

“DTK Sonuç bildirgesi açıklandı”, *imctv.com*, 27 Aralık 2015.

“Erdoğan Dolmabahçe’yi de 10 maddeyi de eleştirdi”, *Aljazeera.com.tr*, 22 Mayıs 2015.

‘Erdoğan’s Denial of “Dolmabahçe Agreement” sparks row’, *Hurriyet Daily News*, 20 Temmuz 2015.

“İşte HDP’li Belediyelerin Sabıka Kaydı”, *Güneş*, 18 Eylül 2016.

“Kobani’den Kaçan Kürtlerin Dostu Türkiye’dir”, *Anadolu Ajansı*, 24 Eylül 2014.

“Kurdish PKK rebels ‘halt Turkey pull-out”, *BBC News*, September 9 2013.

“Only 10 – 15 percent withdrew” – Erdogan’, *Hurriyet Daily News*, 27 Haziran 2013.

“Öcalan calls on Kurdish militants to bid farewell to arms for a new Turkey”, *Hurriyet Daily News*, 21 Mart 2013.

“PKK Leader: Turkey is protecting IS by attacking Kurds”, *bbc.com*, August 10, 2015, “PKK’lı Duran Kalkan’dan iki bomba açıklama”, *haberler.com*, 16 Haziran 2015.

Filozof, Şah ve Ayetullah: Foucault ve İran Devrimi

Sever Işık*

Öz

İran Devrimi sırasında yaşananları yerinde gözlemleyen Foucault, siyasi maneviyatın motive ettiği kitlesel gösterilerden derinden etkilenir. Düşünceinden izler taşınması sebebiyle Foucault'nun devrime duyduğu ilgi tek sebebe indirgenemez. Foucault, devrimin dinamiği olan siyasi maneviyatı yeni bir politik tahayyül açığa çıkışı olarak görmüştür. Söz konusu siyasi maneviyat modern siyasi düşüncenin aşına olmadığı yeni bir politika yapma tarzı ve öznellik inşa sürecidir. Dini ve siyasi olanın bir diğeri içinde çözüldüğü İran Devrimi, Batı politik rasyonalizmin sınırına işaret etmekte, farklı bir düşünce ve eyleme tarzının mümkün olduğunu göstermektedir. Batılı perspektiften anormal/akıldışı olan devrim total bir red ve direniş hareketidir. Müşterek iradeyi açığa çıkaran devrim ayrıca liner, teleolojik tarih tasavvuruna açıkça bir meydan okumadır. Çatışma ve uzlaşmayı esas alan sağ ve sol devrim modellerinin uymayan İran Devrimi yeni bir öznellik ve etik inşasını beraberinde getirmiştir. Devrim dinamiği oluşturan siyasi maneviyat onun tekilliğini ve ayrıcalığını oluşturmaktadır. Gerçekte devrimin özünü oluşturan yeni öznellik, etik ve benlik teknolojileri İslami bir kısım ilke ve pratiklerin Foucaultçu dile tercümesidir.

Anahtar Kelimeler: Devrim, İsyân, İslâm, Siyasi Manevîyat, Öznellik, İran

* Dr, MEB, severquista@gmail.com

Philosopher, Shah and Ayatollah: Foucault And Iran Revolution

Sever Işık*

Abstract

Foucault, who observed what happened during the Iran revolution, was deeply impressed by mass demonstration motivated by political spirituality. Foucault's interest to revolution can not be reduced to a single reason because it has parts of his philosophy. Foucault sees political spirituality as a come out of political imagination. Political spirituality is a construction process of a new political style and subjectivity which modern political thought hasn't been familiar to, Islamic revolution, which religion and politics disintegrate one another, points to western political rationalism and shows that different thinking and acting are possible. Revolution which is abnormal and non-intellectual from Western perspective is a total rejection and resistance movement. Revolution that reveals the common will is also a challenge to the linear, teleological history concept. Iran Revolution which doesn't fit right and left revolution pattern based on confliction and reconciliation, brought a new subjectivity and ethic construction with it. Political spirituality generates singularity and privilege of revolution. In reality new subjectivity, ethic and self technologies which generate the core of revolution is the translation of Islamic principles and practices in Foucault way.

Keywords: Revolution, Rebellion, Islam, Political Spirituality, Subjectivity, Iran

* Dr, MEB, severquista@gmail.com

1. Giriş

Batılı bilgi sistemlerinin arkeologu ve iktidarın soykütükçüsü Foucault, 1978’de İran’da şah yönetimine karşı başlatılan gösterileri bizatihi gözlemlemek üzere İtalyan gazetesi *Corriere Della Sera* adına İran’a giderek isyan ve devrim pratiğini bizatihi gözlemler ve bir dizi makale yayımlar.¹ Kitlelerin şahın ordusuyla ilk defa karşı karşıya geldiği ve çok sayıda kişinin hayatını kaybettiği Kara Cuma’dan (8 Eylül) sonra İran’a varan filozof ölümü cesurca karşılayan kitlelerin maneviyatından derinden etkilenir. Çoğu İtalyanca bir kısmı ise Fransızca olarak kaleme alınan devrime ilişkin yazılarda Foucault, şahit olduğu bu yeni fenomen karşısında duyduğu şaşkınlığı ve coşkuyu gizle(ye)mez. İsyanı yücelten ve devrimin dinamiklerini olumlayan yorumlarıyla Batı entelektüel kanonunu şaşkınlığa uğratan filozof, yine hiç kimsenin tanımadığı bir “maske” ile yazmıştı. “Şimdinin tarihçisi” Foucault, devrim sürecine dair gözlemleri, devrimci eylem ve özenlere dair “eleştirelilik”ten çok “beğeni”nin hakim olduğu yazıları sebebiyle özellikle devrim sonrası dönemde öngör(e)mediği bir İslami hükümetin kurulması, bu hükümetin bazı muhalifleri ve toplumsal kesimleri tasfiyeye girişmesi Fransa’daki özellikle sol kökenli bazı muhalif aydınların eleştiri oklarını Foucault’ya yöneltmesine sebep olmuştur. Bir kısmı erken tarihte dile getirilmiş bu eleştirilerde filozof, İran’da yaşanan olayların gerçek mahiyetinden bihaber olmakla, totaliter eğilimli bir İslami hükümet olasılığını fark etme konusunda kör ve naif olmakla suçlanır.² Çoğu devrim sonrası yaşananlardan, dolayısıyla filozofun bir gazeteci olarak gözlemlemiş olmayacağı olgulardan hareketle geçmişe doğru işleyen, filozofu yargılayan ve bazen de mahkum eden bu eleştireler bazı haklı noktalar içermekle birlikte Foucault’nun devrimde gördüğü “tekillikler”i, “doğuşlar”ı, “oluş”u ve “stratejik olmayan etiği”ni büyük ölçüde gözden kaçırmaktadır.

Foucault, devrime öncülük eden ulemanın devrimin zaferini müteakip kurulacak bir yönetimde gözetleme vazifesiyle yetineceği ve formel bir İslami hükümet kurulmayacağı öngörüsünde yanılmıştır. Gerçekte geleceği öngörmek açısından felsefi bilgi ve müşahedenin filozofa herhangi bir ayrı-

¹ Foucault, 28 Eylül 1978 ile 11 Mayıs 1979 tarihleri arasında 9’u İtalyan, 5’i Fransız gazetelerinde toplam 15 yazı kaleme almış, Claire Bribbe ve Pierre Blanchat ile bir mülakat gerçekleştirmiştir.

² Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. 2012, s. 125-126, 295, 309

calık ve üstünlük sağladığı söylenemez. Gerçi göz kamaştırıcı felsefi müktesebatına rağmen geleceği öngörmekte yanılgı olmak hususunda Foucault ilk örnek değildir ve muhtemelen son da olmayacaktır. Bu nedenle öngörememe şeklindeki bir yanılgıyı merkeze alan ve geçmişe doğru işleyen eleştiriler Foucault’yu ırgalamayacaktır; zira o amacının ne geçmişin ne de geleceğin tarihini yazmak değil, bugünü anlamak olduğunu defaatle ifade etmiştir; “geleceğin tarihini yazamam, üstelik geçmişi öngörme konusunda beceriksizim. Yine de, *tam şimdi ne olup bittiğini* kavramaya çalışıyorum, çünkü bu günlerde hiçbir şey bitmiş değil ve zarlar halâ atılıyor. Belki de gazetecinin işi budur, fakat bu işte acemi olduğum da gerçek.”³

Ne var ki eleştirmenlerin Batı kültürüne meydan okuyuşun “işaret”ini başka bir coğrafyada bulan filozofun yanılgısını yakalamanın (aslında kendilerinin doğrulandığının kibriyle) sevinciyle abartıya kaçmaları onun bir “işaret”e ilişkin yorumlarının değerini iskalamaktadır. Açık olan şey şu ki onun devrimin/isyanın kendisiyle açığa çıkan şey hakkındaki gözlem ve tanıklığı, mollaların egemen olduğu dini bir yönetim ihtimalini öngörmemesi yanılgısından daha derin bir gerçeği yansıtmaktadır. Foucault’nun yaptığı şey aksiyomatik ve mahkum edici oryantalist klişe ve kategorileri büyük ölçüde aşarak Batı’nın dışında zuhura gelen modernliği aşma imkanı içeren olumsal bir fenomeni anlamaya ve kavramsallaştırmaya çalışmaktır. Bunun içindir ki Foucault’un analizi bugün halâ ilgi çekmekte ve bu devrim analizi dinin dinamiğini oluşturduğu (Arap Baharı vb.) devrimci oluşumları mahkum etmeyi değil, içsel bir analizini mümkün kılmaktadır.

Hiç şüphesiz yakın zamanda kendisine eleştiri yönelten eleştirmenlerinin de haklı olarak ifade ettikleri gibi Foucault’nun devrim(de) ve İran’da yaşananın olayın doğasına ilişkin yorumları salt gazeteci merakına istinat eden aceleci yorumlar olmayıp, uzun süreli entelektüel ilgileri ile sıkı bir şekilde ilişkilidir. O, devrime sadece bir gazeteci ve aktivist olarak değil, bir kısım teorik kavrayışlarının kısmi doğrulanmasını gören bir filozof olarak yaklaşmıştır. ⁴ Dolayısıyla devrim onun için sadece politik değil, felsefi ve bir o kadar da etik öneme sahipti. Geçmiş çalışmaları devrime dair yorumlarını çerçevelediği gibi devrim de Foucault’nun son dönem ilgile-

³ Foucault, “İran Ayaklanmasının Efsanevi Önderi”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* içinde, s. 280

⁴ Janet Afary & Kevin B. Anderson, s. 17, 55; “Michiel Leezenberg, Michel Foucault on the Islamic Revolution in Iran”. In *Cultural History after Foucault*, edited by J. Neubauer. New York: Transaction Publishers, 1999.

rini yönlendirmiştir. Gerçekte Foucault'nun devrime dair yorumları hem arkeolojik, hem soykütükçü hem de etik çalışmaları çerçevesinde okunup yorumlanabilecek mübit bir muhtevaya sahiptirler. Bu perspektiften bakıldığında o, bir taraftan devrimde modernliğin artık sınırlarına dayanmış rasyonel/normal Batı aklına nispetle (ki yaşamını bu aklın sınırlılığını, tarihselliği göstermek ve tahakkümünü kırmaya çalışmakla geçirmiştir) Batı dışı bir bilgi sistemine istinat eden bir *epistemik ötekiyi/anormali* görüp, devrimi “İran’ın deliliği”⁵ (The Madness of Iran/’La folie de l’Iran) olarak konumlandırırken, diğer taraftan sokaklara dökülen kitleler ile bu kitlelerin arzuları ve onları yönlendirenler arasında farklı türden bir iktidar/direnış ilişkisi görmüş ve bunu yeni bir öznellik türünün tarihe dahil oluşu olarak değerlendirmiştir. Devrimin önemli bir etken olduğu yeni etik merkezli felsefi güzergahında Foucault, dışsal bir iktidar değil, yeni bir özneliğin oluşumunu mümkün kılan nefis/benlik teknolojilerinin ürettiği içsel bir iktidar analizine yoğunlaşmıştır. Bu sebeple onun etik ve politik olanın iç içe geçtiği bu devrime ilişkin felsefi okuması tekil bir perspektife kapatılamaz. Foucaultcu analiz onu bir noktaya indirgemeye ve sabitlemeye çalışan sabit ve tekil okumalara daima meydan okur. Onun devrime ilişkin yorumları tüm felsefi güzergâhlarından izler taşır.

Bu yazı da öncelikle Foucault'nun devrimde gördüğü ve olumladığı şey(ler)i ortaya koyarak bunu felsefi güzergahları ile ilişkilendirmeye çalışacak, son noktada ise onun bir tür “yaşantı” olarak gördüğü ve devrimin kühünü oluşturduğunu düşündüğü nefis pratiklerinin ve öznellik inşasının, dinsel olan ile politik olanın bir diğerinin içinde çözülmesinin, her birinin diğerini mecz etmesinin ve yine onun İslami hükümete dair düşüncelerinin, daha doğrusu halkın İslami hükümet ile muradının muhtemelen çoğunu yine devrime ilişkin soruşturma ve araştırmasını yaparken aşına olduğu İslami olan bir kısım ilke ve değerlerin Foucaultcu dile tercümesi olduğunu iddia edeceğim. Devrime ilişkin soruşturmasında büyük ölçüde devrimi yaşayanların bilincine ve benlik algısına sadık kalan filozof, “öteki”ne kulak kesilirken açıkça eleştirinin dozunu epeyce düşürür.

Bu yazının başlığındaki filozof, şah ve ayetullah devrimin öznelere olan birer gerçek kişilik kadar birer metafor/imge olarak farklı, fakat daima ilişkili

⁵ *Dits et ecrits* editorlerine göre *Corriere Della Serra*'da, 26 Kasım 1978'de yayınlanan “İran Ayaklanmasının Efsanevî Önderi” başlıklı yazısına Foucault'nun önerdiği başlık “İran’ın Deliliği” idi. Bkz. Janet Afary & Kevin B. Anderson, s. 280.

olan daha büyük olgu ve anlam dünyalarını temsil etmektedir. Bu sebeple yazının başlığı gönderimleri itibarıyla en geniş anlamda felsefe, iktidar ve din (düşünce, devlet ve din) olarak da okunabilir. Şah ve ayetullahın gerçek tarafları olduğu bir mücadele de filozof yaşananların tanığı konumundadır. Dinin siyasi olanı askıya aldığı bir mücadelede o, pasif bir izleyici değil, aktif bir gözlemcidir/tanıktır. Foucault'nun devrim "defter"inde⁶ şahın şahsında Batı modernleşmesine, onun etosu olarak gördüğü Aydınlanma'ya ve devlete (akıl ve iktidara) yaklaşımını; Humeyni'nin "mistik lider"liği ve göstericilerin siyasi maneviyatında ise öznellik üreten bir etik kaynak olarak dine dair yorumlarını görüyoruz.

Konuya girmeden önce konunun daha sağlıklı anlaşılması için Foucault'nun 'devrim' kavramına ve kavramı kullanımına değinmek yararlı olacaktır. Hiç şüphesiz Foucault için devrim Avrupa'nın politik tarihi ve pratiği içerisinde anlamlandırılmış, içeriklendirilmiş modern bir kavramdı. Dolayısıyla kavram kullanıldığı zaman genel olarak (ister Marksist ister liberal olsun) modernliğin içinde kalan, Hegelyen anlamda ilerici bir devrim ve gaye içeren bir değişim formunu ifade etmek amacıyla kullanılmaktaydı. Bu seküler mesihçi ve eskatolojik karakterine karşın modern dönemde vuku bulan devrimler tüm şatafatlı retorik ve iddialarına rağmen iktidar pratiklerinin sahici bir değişimine değil, ancak siyasal iktidarın ele geçirilmesine yönelmişlerdir. Bu anlamıyla Batı tarihine ait olup, Marksizm tarafından temellük edilmiş güncel anlam içeriği ve pratiği sebebiyle kavram onun nazarından pek olumlu ve radikal bir içeriğine sahip değildir. Zira politik olarak tanımlanan söz konusu modern devrimler, modern episteme içinde kaldıklarından gerçek anlamda bir epistemik ve politik kopmayı/kırılmayı ifade etmezler. Foucault, iktidarı elde etme amacına matuf politik bir program olan devrimleri kesinlikle onaylamaz. Bu sebeple onun için asıl politik eylem *devrim* değil, *isyandır*. Devrim/ler iktidara odaklanırken, isyanlar/ayaklanmalar iktidara sınır çizerler ve bir "program"dan çok bir "oluş"u ifade ederler. Foucault'nun kendisine yöneltilen eleştirilere yönelik cevabi yazısının başlığının "Ayaklanma Faydasız mı?" başlığını taşıması bir rastlantı değildir. Bununla beraber Foucault, devrim kavramını kullanır; fakat kullandığı bağlama ve ona yüklediği anlama bakmak gerekir. O, devrimi bir politik program olarak değil, yeni bir politik tahayyül ve politika yapma

⁶ *Corriere Della Sera*'daki yazı serisine editörün koyduğu başlık "Michel Foucault: Foucault'nun Defteri"ydi.

tarzının, yeni bir öznellik türünün (varoluş tarzının) oluşumu olarak olumlamıştır.

2. İran ve Devrim: Sahne ve Gösteri ya da ‘Çıplak Elli Adamların Devrimi’

Kendisini “şimdiki zamanın tarihçisi”, dolayısıyla bir gazeteci olarak tanımlayan filozof Foucault, Eylül 1978’de İran’a vardığında şah karşıtı gösteriler tüm hızıyla devam etmekte, ülke şah karşı gösterilerle çalkalanmaktaydı. Onun varışından kısa bir süre önce halk şahın ordusuyla karşı karşıya gelmiş, ordunun göstericilerin üzerine ateş açması sebebiyle binlerce kişi hayatını kaybetmiş fakat tüm bu ölümler göstericilere geri adım attıramamış ve göstericiler yaşamlarını kaybetme pahasına gösterilere yoğun bir katılım göstermişlerdi. Açıkça Foucault için İran, bütün bir halkın rol aldığı bir devrim sahnesine dönmüştü. Gerçek bir devrimin sahnelendiği, iktidarın yaşam ile sınırlandığı bu trajik devrim gösterisinde filozofu büyüleyen ve devrimci olayı karakterize şey, politik felsefenin tanıdığı bir mefhum olan “müşterek irade”nin ortaya çıkmış olmasıydı. Foucault, Tahran ve İran’ın dört bir yanında Tanrı gibi, ruh gibi her zaman karşılaşılamayacak bir şey olduğunu düşündüğü, hukukçuların ve filozofların kurumları analiz etmek veya haklılaştırmak için kullandıkları “siyasi bir mit” olan *müşterek irade* ile karşılaşmış ve onu selamlamıştır. Her zaman karşılaşılamayacak bir şey olan bu müşterek irade İran’da “tarihin içinden patlayarak ortaya çıkmış” ve tek bir hedefe yönelmiştir: Şahın gitmesi. Foucault için tüm bir ulusun bu kolektif, uzlaşmaz ve total ret edişinin derin bir anlamı vardır. Bu “köktenci ret ediş” sadece şahın ve onun temsilcisi olduğu yabancıların (Batı müdahaleciliğinin) değil, bir halkın “yüzyıllarca siyasi yazgısını oluşturmuş olan her şeyi reddidir.”⁷ *Şah Yüzyıl Geride Kaldı* başlıklı yazısında bu reddin içeriğini daha açık bir şekilde ortaya koyan filozof, açıkça şahın totaliter yönetimini, onun icra ettiği cebri modernleşme projesini, tüm bunların sebebi ve aynı zamanda sonucu olan çürümüşlüğü bir bütün olarak değerlendirir. İşte sokaktan yükselen bu köktenci ret, en genel anlamıyla aslında yüzyıl geriden gelen modernleşmenin reddidir. Burada Foucault’nun arkeolojilerinde ve soy kütüklerinde modernliğin daima disiplinler olan ile birlikte anıla geldiğini hatırladığımızda bu reddedişin Foucault açısından ne denli olumsal bir ret ediş olduğu daha iyi anlaşılır. Onun için modern

⁷ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhı”, *Tezkire*, Sayı: 2, Şubat-Mart 1992, s. 83

toplum/dünya görülmeden gözetleme ve kontrol ilkesinin işlediği bir çeşit hapishaneydi/“panoptikon”du. Hapishaneden kaçış düşüncesi her zaman Foucault’yu büyülemişti. Sadece mecazen değil, hakikaten...⁸

Kendisini derinden etkilese de Foucault, soyut bir kavram olarak müşterek irade kavramına zaten aşınaydı. Müşterek iradeyi onun için bunca anlamlı kılan şey, bu iradenin, devrimin sınıfsal çelişki taşımayan bütüncül karakterini imlemesiydi. Batılı modern devrim kuramlarının aşına olmadığı bu “çelişkisizlik” ve “bütünsellik” durumu devrimi teorik açıdan “yabancı” ve “kuraldışı”, dolayısıyla “anormal” kılmaktaydı. Devrim ne bir çelişki dinamiğini esas alan Marksist ne de bir uzlaşımı esas alan liberal modele uymamakta, her iki siyasal perspektiften anti teorik bir karakter taşımakta dolayısıyla açıklan(a)mazlık ve anlaşıl(a)mazlık arz etmektedir ki o, bu durumu sarahatle dile getirir. Çünkü der Foucault:

“Şimdi biz bir devrimi ancak şu iki dinamiği gözlemleyebildiğimiz zaman kabul ediyoruz. Biri sınıf çatışmasından veya toplumsal karşıtlıklardan kaynaklanan çelişkiler dinamiği. Diğeri ise politik bir dinamiktir. Yani bir öncünün sınıf parti veya siyasal ideolojinin kısaca bütün ulusu kendisi ile taşıyacak bir bayrağın varlığı. Şimdi ise bana öyle görünüyor ki İran’da olan bitende bize göre devrimci bir olgunun ayırt edici işaretleri ve açık görüntülerini oluşturan bu iki dinamiğin hiçbiri görülemez. Bir toplumun içsel çelişkilerin yerleştirilemediği ve bir öncüye işaret edilemediği devrimci bir hareket bize göre nedir?”⁹

Söz konusu devrim Marksist kuramda olduğu gibi herhangi bir sınıfın değil, tüm bir halkın devrimiydi. Dolayısıyla sol bir model içerisinde kalınarak devrimi anlamak mümkün değildi. Burada erken bir tarihte İran Devrimi’ndeki öznelliği ve kendine has devrimci maneviyatı keşfeden ve devrime dair coşku yüklü yorumlarda bulunan Foucault’nun devrime ilişkin yorumlarında hesaplaşılan karşıt bir figür olarak Marks, model olarak ise Marksizmin önemli bir yer işgal ettiğini daima hatırdta tutmak gerekir.¹⁰ Bu sebeple onun devrime ilişkin yorumlarında Marksist literatüre yoğun bir atf vardır.

⁸ Ona göre mahkûmların ilk görevi kaçmaktı. Bkz. “*İdeal Adalet Mi, Sınıf Mücadelesi Mi?*” (Michel Foucault - Noam Chomsky Söyleşisi), Michel Foucault, *Kendini Bilmek* içinde, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Om Yayınevi, 1999, s. 154-159.

⁹ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhunu”, s. 81.

¹⁰ Sever Işık, “Michel Foucault’nun Marksist Tarih, İktidar ve İdeoloji Eleştirisi”. *Birey ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 133.

O, bir yerde devrime Marksist epistemolojinin sınırlılığının aktüel nişanesi olarak bakar. Marksist-Leninist devrim kuramında olduğu gibi ne bir sınıf çatışmasının ne de devrime öncülük eden bir sınıf ve parti örgütlenmesinin söz konusu olmadığı İran, genelde anti-modern özeldir ise anti Marksist bir laboratuvardır. İslamın devrimci dinamiğini açıkça olumlayan filozof yine olumsuzlayıcı bir tarzda Marksizme gönderimde bulunarak devrimin gerisindeki dini motivasyonun Marksistlerin coşku ile vaaz ettikleri “ideolojik yanılısma” olmadığını vurgular.¹¹ Dinin devrimdeki rolünü ifade eden ve devrimi tanımlamaya çalışan en ünlü yazılarından birinin başlığı ironik bir şekilde Marks’ın dine dair sıklıkla anılan ve alıntılanan “kalpsiz dünyanı kalbi” sözüne atfen “ruhsuz dünyanın ruhu” başlığını taşıması son derece anlamlıdır.

“*Tahran: Şaha Karşı İnanç*” yazısında aynı üslupla aynı yerden yüklenmeye devam eder: “İranlıların en çok dudak büktüğü, onlara en aptalca, en sığ görünen ifadenin ne olduğunu biliyor musunuz? “Din halkların afyonudur.” Mevcut hanedanın devrine kadar, mollalar camilerde vaaz verirken yanlarında ateşli silah bulundururdu”.¹² Almond’un ifade ettiği gibi onun bu satırlarında afyonun etkisinde olanların öncülük ettiği devrimin Batılı düşünce tarihinin bu en ünlü ve havalı sözünü (belirli bir vakitte, belirli bir yerde söylenmiş bir söze) tarihselliğe indirgemesinden memnuniyet duyulur.¹³ Gerçi Foucault’nun bu tutumu yeni değildi. O, modernliğin bir tezahürü olarak erken bir tarihte Marksizme karşı konumlanmış ve Marksistlerin canını epeyce sıkacak bir şekilde Marksizmin, Batı bilgisinin derin düzeyinde hiçbir gerçek kopuş meydana getirmediğini, 19. yüzyılın epistemolojik düzeninin içine hiçbir güçlük çıkarmadan yerleşebileceğini ve 19. yüzyılın düşüncesinde, tıpkı sudaki balık gibi olduğunu, onsuz hiçbir yerde nefes alamayacağını¹⁴ ifade ederek tarihsel sınırlılığını ve teorik sınırlarını ortaya koymuş, *Kelimeler ve Şeyler*’de ifade ettiği ölmekte olan modernliğin epistemisinin içine yerleştirmiştir. Devrim, modernliğin alt ettiğini iddia ettiği farklı bir anlam dinamiğine dayanmaktaydı. Dolayısıyla onun anlamak ve çözümlenmek için modernliğin dışında farklı kavramsal alet ve

¹¹ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhunu”, s. 80.

¹² “Tahran: Şaha Karşı İnanç”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 256.

¹³ Almond, s. 18.

¹⁴ Foucault, M. *Kelimeler ve Şeyler/ İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 367.

edevata ihtiyaç vardı.

Foucault açısından olan biteni anlamak ve anlamlandırmak konusunda liberal model Marksizm karşısında herhangi bir ayrıcalığa sahip değildi. Devrim, Batılı/modern Marksist modele uymadığı gibi liberal bir modelde de uymamaktaydı. Yukarı da belirttiğimiz gibi sonsuz ve köklü bir red ediş üzerine temellen devrim, çıkarların uzlaştırılması/maksimizasyonu vb. herhangi bir liberal içerik ve arzu da taşıymıyordu. Kendi ifadesiyle; “şahit olduğumuz şey değişik guruplar arasındaki bir ittifakın sonucu değildir. Bu sosyal sınıflar arasındaki, şu veya bu konuda her birinin bir taviz vermesiyle veya bu iddia ve talepte hemfikir olmalarının sonucu da değildir”.¹⁵ Liberal, yasal normatif bir modele dayanmayan devrim, Fransa 1968’de olduğu gibi devletin baskıcı kurumlarından kurtulmaya dönük liberal bir arzu da taşıymıyordu. Devrimin evvel emirdeki amacı politik yaşamda İslami toplum yapısına yer vermektir¹⁶ ki bu Batılılar için epeyce yabacı bir şeydi.

İslami siyasi maneviliğin şekillendirdiği devrimi betimlemek için Foucault’nun özenle kullandığı, “sahne” kavramı ile ilişkili bir diğer kavram ise “gösteri”dir. Bu kavram daha önce kullandığı “trajedi” ifadesi ile bir arada okunmalıdır. Şahın tahtı bırakmaya mecbur eden sonsuz bir ret içeren bu gösteride müşterek eylem, dinsel inayet ve kamusal hakkın ifadesi arasında bir bağ vardır. Foucault, “müşterek ayin”, kollektif seremoni ile hak ilkelelerinin yeniden kabulü ve eyleme geçirilişinin beraber yürüdüğü” bu gösteriyi Yunan trajedilerine benzetir. “Tahran caddelerinde bir eylem, siyasi ve hukuki bir eylem vardır. Topluca dinsel ritüellerle tamamlanan bir hükümdarı tahtan indirme eylemi.”¹⁷ Açıkça devrim bir çeşit ibadet, dini ritüel (ve tabii ki gösteri) olarak yaşanmaktadır. Çünkü,

“Herkesin hayatı ile kumar oynadığı, tarih içi ve tarih dışı o an, ayaklanmalar kendi ifadelerini, dramaturgilerini kolaylıkla dinsel bir biçimde bulur. Bu bir ideolojik kılıf olmayıp yüzyıllar boyunca ayaklanmaların yaşam biçimini meydana getirdi.¹⁸...Ayaklanmacıların rejimden nefreti, rejimi devirme istekleri, yani istekleri siyasi olduğu kadar dini ve düşseldi. Ordunun ölüm

¹⁵ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhunu”, s. 86.

¹⁶ Foucault, “İranlılar Ne Düşlüyor?”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* içinde, s. 263.

¹⁷ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhunu”, s. 84.

¹⁸ Foucault, “Ayaklanma Faydasız mı?”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi* içinde (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 298.

tehdidini felç eden isyancılar ona karşı dinsel törenlerin ritmi ile hareket ediyor ve iktidarın her zaman lanetli olduğu zaman dışı bir dramaturgiye başvurabiliyorlardı.¹⁹

Bu siyasi/dini gösterinin muhtevasını şekillendiren şahadet söylemi, adanmışlık, bedensel ritüeller, Şii kefaret kültürü Foucault'yu hayran bırakmıştı. Milyonların iştirak ettiği bu gösteri onu büyülemişti. İslam, “halkı hem krala ve polise karşı hem de bütün bir rejime, bütünüyle bir hayat tarzına, bütün dünyaya karşı” ayaklandıran “gerçek bir güç”tü.²⁰ Tüm bir halkın müşterek iradesinin makineli silahlarla karşı karşıya geldiği bu isyan “çıplak elli adamların isyanı”ydı/devrimiydi²¹. Devrimin açığa çıkardığı coşku ve tikellik Foucault'yu şaşırılmış olsa da Batılıların devrimi anlamamasında Foucault'yu şaşırtacak bir şey yoktu. Çünkü hem sol hem de liberaller 19. yüzyılın akli ile düşünmekteydiler.²² Batılıları ürküten ve endişelendiren devrimin bu dini ritmiydi. Bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz.

3. Fikirlerin Patlaması ve Zamanda Yarılma

İran Devrimi'nin en sıra dışı yanı Batı dışı bir toplumdan meydana gelmesi, böylece Batılı mekan ve uzamın dışına çıkarak Batılı *evrensel zaman* anlayışını parçalamasıdır. Foucault'nun dediği gibi devrimci irade “tarihin içinden patlayarak” ortaya çıkmıştır. Kitleler dinsel bir fenomene dayanarak şaha meydan okumaktaydılar. Geride kalması gereken fikirlerin bugün devrim formunda ortaya çıkması ve üstelik Batı destekli modern/leştirci bir monarşiyi alt etmeye girişmesi Hegelci teleolojik tarihte /zamanda bir çatlama ve yarılmayı ifade etmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi modernlik ile doğrudan ilişkili bir kavram olan devrim, değişim diyalektiğinin ve dinamiğinin işlediği Batı tarihine ait bir olgu olarak görülmektedir. İlerleme kavramı ile birlikte ele alınan bir değişim hareketi, toplumu daha ileriye taşıyan bir dönüşümü ifa ettiği ölçüde devrim olarak addedilmektedir. Bu tarih ve toplum algısında homojenliğin ve dinginliğin egemen olduğu Doğu'da egemen olan şey *yenileme* değil, olsa olsa *yineleme*dir. Devrim

¹⁹ Foucault, “Ayaklanma Faydasız mı?”, s. 299.

²⁰ Foucault, “İslam Denen Barut Fıçısı”, Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi- Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartımları* içinde, s. 302.

²¹ Foucault, “İran Ayaklanmasının Efsanevi Önderi”, s. 283.

²² Foucault bir yazısında 19. yüzyılda sermayenin temerküzü probleminden kaynaklanan ideolojik ve siyasal kavramların 20. yüzyılın iktidar aşırılığı problemini izah etmekte yetersiz kaldığından yakınmıştı. Bkz. Michel Foucault, “İktidar ve Bilgi”, *İktidarın Gözü*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 169.

yerinde sayan, geçmişe bakan bir toplumda değil, ancak tarihin ileriye doğru aktığı/devindiği Batı toplumlarında zuhur edebilirdi. Dolayısıyla devrim bizatihi Batılı zamana ve mekâna ait bir şeydi. Batı dışı bir devrim zamanda bir çatlağa ve daha doğrusu bir tarih/zaman dışılığına işaret eder. Bu sebeple devrimi kendi tarihsel şemalarına uydurmaya çalışan Batılılar onu “arkaik” olarak damgalamaktaydılar.

Foucault ise yaşananları devrim olarak niteleyerek ve olumlayarak açıkça Batılı liner zaman-tarih perspektifini eleştirmiştir. Zira ilhamını 1300 yıl öncesinden alan bir özneliği Hegelci bir tasavvurla örtüştürmek mümkün değildi. Devrim, tarihsel dinamiğin işlemediği varsayılan İran gibi Batı/modernlik/akıl dışı bir Doğu toplumunda sürekli ileriye doğru akan ve modernliğin, geçmişte kaldığını, akıl ve bilimin üzerini örttüğünü iddia ettiği dinsel bir motivasyonla vücuda gelmiştir. Bu özelliğiyle devrim bizatihi devrim olgusunun kendisini tartışılır kılmıştır. Çünkü modern dönem boyunca ancak devinen ve ilerleyen Batı toplumların hasredilmiş bir değişim formu olarak görülen devrim, şimdi değişmez ve durgun sayılan Batı dışı bir toplumda vuku bulmuştur. Bu yüzden bu devrimin zamanı Batı'nın zamanı değildir.

Yukarıdaki sebebe binaen Almond'un dediği gibi Foucault'nun yazıları geniş anlamda Batılı teleolojileri yıkma amacına hizmet eder ve modern Batılı tarih yazımını bölgeselleştirir (provincializer).²³ İslam, Batı'nın zamansallığını yerinden eder. Gamari'ye göre'de Foucault'nun devrime ilgisi ve coşkusu Afary'nin iddia ettiği gibi pre-modern değer ve kültürün romantize edilmesinden değil, tarihin Batılı teolojik şemaların dışında yapıyor olmasından kaynaklanmaktadır.²⁴ Foucault, İran'da şahın temsilcisi ve uygulayıcısı olduğu modernliği “arkaik” olarak niteleyerek²⁵ klasik modern/ilerici geleneksel/gerici ikiliğini yerinden ederek klasik oryantalist kategorilerin dışına doğru bir hamle yapar. Devrimi damgalamadığı gibi, dinamiğini olumlar. Onu bilindik Batılı kavramların içine sığdırmaya çalışmaz. Batılıların devrimin faillerine öğretecek bir şeyi ol-

²³ Almond, s. 19.

²⁴ Ghamari-Tabrizi, Behrooz. “When Life Will No Longer Barter Itself: In Defense Of Foucault On The Iranian Revolution.” *A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millenium*, edited by S. Binkly and J. Capetillo içinde. 271-292, New Castle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2012, s. 274.

²⁵ Foucault, “Şah Yüzyıl Geç Kaldı”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi* içinde (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 293.

madığını söyler. İslamı, ruh/bilinç ve dinamizm bahşeden bir güç olarak açıkça olumlayan filozof, devrimde oluşa gelen tikelliği Batı'nın kavramlarıyla görmeyi ret eder; gerçekten anlamaya çalışır. Atoussa'nın İslam'ın tüm veçhe ve olanaklarını bir bütün olarak “bin yıllık fanatizm” şeklinde damgalayarak, kendisinin “İslam'ın gerçeğini” görmediği iddiasına karşı çıkan Foucault sözünü sakınmaz: “İslama asgari zeka ile yaklaşmanın ilk koşulu, işe nefret duygusu karıştırmamaktır.²⁶ O, devrimdeki rolü itibarıyla dini bir İrani arkaizm formu ya da post kolonyalizmin dini fonksiyonel araçsallaştırma stratejisi (yani ideolojik Makyavelizm) olarak görmeyi ret eder.²⁷ Fakat yine de onun İran yazılarında bir gerilim mevcuttur. Bir taraftan Müslüman bir toplumun değişimci ve devrimci dinamiğini olumlayarak şarkiyatçılığın sınırlarını aşarken, diğer taraftan İran toplumunu 1300 yıllık inancını olduğu gibi muhafaza eden, “istikrarlı” bir toplum olarak vasfederken şarkiyatçılığın doğu toplumlarının “statik”liği ve “homojen”liği düşüncesine yaklaşır.²⁸ Yine aynı yazılarda “biz Batılılar” çoğul öznesi içinden aidiyet belirterek konuşurken evrensel oldukları iddia edilen Batılı değerleri tarihselleştirmekten de geri kalmaz. Böylece o, Batı'nın Doğu üzerindeki söylemsel iktidarının altını oyar.

4. İktidarın Çökertilmesi ve Modernliğin Reddi

Foucault'nun devrime yaklaşımını belirleyen bir diğer şey ise soykütükçü çalışmanın temelini oluşturan iktidar boyutudur. İran'a varışını müteakip, hemen devrime ilişkin bir soruşturmaya girişen filozof, Beni Sadr'ın da ifadesi gibi “iktidar kavramının düşünmek”, “bir halkı ayağa kaldıran bu devrimin nasıl meydana geldiğini anlamak” istiyordu.²⁹ İktidarın üretimi ve uygulanması kadar askıya alınması da Foucault'nun ilgi alanı dahilindedi. Foucaultçu bilgi/iktidar analizinin amacı iktidarın oluşum teknik ve stratejilerini, zaaflarını deşifre ederek direnişe katkı sağlamaktı. Bununla

²⁶ Foucault, “Foucault'nun Atoussa H.'ye Yanıtı”, Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi- Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* içinde, s. 268.

²⁷ Mendieta, E., “Spiritual Politics and Post-secular Authenticity: Foucault and Habermas on post-metaphysical religion”, in Gorski, P., Kim, D., Torpe, J. (eds) *The Post-Secular in Question: Religion in Contemporary Society*. New York: NYU Press, s. 2012, s. 319.

²⁸ Foucault-oryantalizm ilişkisinin bu perspektiften bir değerlendirmesi için bkz. Almond, s. 12-22.

²⁹ Didier Eribon, *Michel Foucault*, (Çev. Şule Çiltaş), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 327.

beraber iktidar ile sarmalanan direnişin bir kurtuluş vaadi olmadığını da hatırdta tutmak gerekir.

Çalışmalarına aşına olanların bildiği gibi Foucault'nun nazarında modernleşme aynı zamanda iktidarın yoğunlaşmasını, iktidar söylem ve pratiklerinin tahkim ve takviyesini, tüm toplumsal gövdeye daha derinden ve daha ince teknik ve stratejilerle kök salmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla onun için modern iktidar ile despotizm arasında yakın bir ilişkinin varlığını gözden kaçırmaz. İran örneğinde iç içe geçen olgular olan modernlik ve modern iktidar temsilini şahın iktidarında bulmaktaydı. Batı dışında vuku bulan bu devrim tam da modernleşmenin temsilcisi olan bu despotik figürün mutlak reddi üzerinden kendini ifade etmekteydi. Modern despotik monarşiye karşı isyan eden kitleler aynı zamanda şahın cebri ve arkaik modernleşme projesine karşı ayaklanmışlardır. Soyguna dönüşen arkaik modernleşme projesine karşı oluşu ve Batı taklidine meydan okuması sebebiyle devrim aynı zamanda bir “öze dönüş” hareketiydi.³⁰ Batıya meydan okuma girişimi olan devrim, Batı rasyonalitesine, modernleşme projesinin evrenselliğine meydan okuyan bir söylemler bütünlüğüne saldırıyordu. Daha ilginç olan ise devrimin Aydınlanma'nın üstesinden geldiğini iddia ettiği “din” tarafından yönlendirilmesiydi. Şüphesiz tüm bu Batı dışı tema ve epizotlar Foucault gibi Batı rasyonalitesinin sınırlarını ve işleyişinin tümünden farklılığını göstermek isteyen biri için bulunmaz malzeme ve bir deneyim alanını teşkil ediyordu.

Modenite eleştirisini tamamlayacak, modern iktidarı üretmeyecek Batı-dışı /Batılı olmayan bir söylem ve alternatif arayışında olan Foucault, İranlıların dini mobilizasyonunun şah diktatörlüğü tarafından kurulan modernist iktidar teknolojilerinin üstesinden gelinmesinin (overcome) otantik (authentic) yolu olduğunu düşünüyordu.³¹ Göstericilerin gösteriler boyunca sergiledikleri siyasal pratikler, etik öznelik(ler) yeni bir iktidar pratiğinin oluşumunu haber vermekteydiler. Yukarıda belirttiğimiz gibi Foucault, bir politik program vaaz eden ve salt iktidarın el değiştirmesine odaklanan bir devrim

³⁰ Foucault, “Şah Yüzyıl Geç Kaldı”, s.290; Öze dönüş açıkça bir Şii İslami bir geleneğe dönüştü. Foucault'nun nazarında bu geleneğe dönüş modernliği ret etmenin yabacılaştırıcı ve salt politik olmayan otantik yoluuydu. Bkz. Jelle Versieren and Brecht de Smet, “The Passive Revolution of Spiritual Politics: Gramsci and Foucault on Modernity, Transition and Religion” Ed. David Kreps, *Gramsci and Foucault : a reassessment*, Ashgate Publishing, 2015, s. 122; M. Leezenberg, s. 78.

³¹ Bernauer, J. “Foucault's Philosophy of Religion”. In *Michel Foucault and Theology*, edited by J. Bernauer and J. Carrette. Aldershot: Ashgate, 2004, s. 90-92.

anlayışına kesinlikle karşıdır; zira bu tür devrimler sadece oyun kartlarının el değiştirmesi mahiyetinde olduğundan gerçek bir toplumsal dönüşümü ve toplumsal kırılmayı ifade etmemektedirler. Foucaultcu perspektifinden gerçek bir devrim/değişim toplumun her yanında işleyen gündelik iktidar ilişkilerinin değişimini ifade eder. İktidar aşağıdan yukarıya doğru işleyen merkezless bir ilişkiler ağı olduğundan salt iktidar piramidinin tepesinin ele geçirilmesine odaklanan, iktidarın mahiyetinde bir değişimi yaratmayan devrimler iktidarın geçirilmesinden ve yeniden üretilmesinden başka bir şey ifade etmezler.

Oysa Deleuze'ün de bir konuşmasında ifade ettiği gibi Foucault'nun amacı iktidarı ele geçirmek değil, onu çökertmektir. Foucault'nun kendisini büyüleyen “iktidarın çöküşü” düşüncesinin tümünden tecrüsesünü İran'da gördüğüne şüphe yok. O, 68 Baharı'ndaki olayları da iktidarı/gücü ele geçirmeyi hedeflemediği için olumlar.³² Bu sebeple eğer İran Devrimi ile Batı'daki devrimler arasında bir benzerlik aranacak ya da karşılaştırma yapılacaksa bu belki bir nebze *68 Olayları* olabilir. Zira söz konusu devrimde eylemciler iktidarı ele geçirmeyi değil iktidarı çökertmeyi, “düzenin zayıflıklarını ortaya çıkartmaya yarayan” yeni eylem ve örgütlenme biçimleri geliştirmeyi denemişler ve isyanlarını bir sınıfsal çelişki üzerine inşa etmemiş,³³ bir (lider, parti, sınıf vb.) öncüye tabi kılmamışlardır.³⁴ Fakat yine de söz konusu eylemlerde İslam Devrimi'nin radikalliğinden eser yoktur. Çünkü tüm radikalliğine ve yeniliğine karşın 68 Olayları modernliğin içinden vücuda gelmekte ve Batılı bir felsefi arka plana dayanmaktadır. Bu sebeple 68 Olayları “tanıdık”, dolayısıyla “makul” gelmekte ve Batılı entelektüel kanonu tarafından büyük bir coşkuyla sahiplenilirken, İran Devrimi “ya-

³² Foucault, “Michel Foucault ile Söyleşi: Mayıs '68 Boyunca “Sözcükler” ile “Şeyler” Arasında”, *Cogito*, sayı, 14, 1998, s. 126-130. Ona göre Mayıs 68 Olayları mevcut topluma karşı çıkmanın çağdaş Marksist yönelimlerinin sınırları dışında da mümkün olabileceğinin göstermişti.

³³ Foucault, “Michel Foucault ile Söyleşi: Mayıs '68 Boyunca “Sözcükler” ile “Şeyler” Arasında”, *Cogito*, sayı, 14, 1998, s. 126-130. Ona göre Mayıs 68 Olayları mevcut topluma karşı çıkmanın çağdaş Marksist yönelimlerinin sınırları dışında da mümkün olabileceğinin göstermişti.

³⁴ Foucault'nun ifadesiyle 68 Mayıs'ı, devrimci düşüncüyü “iktidara aşık olmuş” olan “siyasi asetikler, hırçın militanlar, teori teröristleri, siyasetin ve siyasi söylemin katışıksız düzenini korumak isteyenler. Devrim bürokratları ve hakikat memurları”nın “öncülük” arzusundan kurtarmıştır. Bkz. Foucault M., “Anti-Oedipus'a Önsöz”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, (Çev. Ergüden I. O. Akinhay, F. Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s.55.

bancılığı”, dolayısıyla ‘anormalliği’ sebebiyle mahkûm edilmektedir. Foucault’nun belirttiği gibi devrimde sağ ve sol aydınları ürküten bir şey vardır. Onları ürküten ve devrimi yabancı kılan şey hiç şüphesiz devrimde dinin oynadığı roldür.

5. Siyasi Maneviyat ve Gösteri Olarak Devrim

İran’da olup bitenlerin modern epistemenin ve politik rasyonalizmin kavramlarıyla anlaşılamayacağını düşünen Foucault’nun en önemli katkısı konuyu izah etmeye yarayacak yeni kavramlar, yeni avadanlıklar inşa etmesidir. Tanımlayıcı ilkesinin din, taşıyıcı liderinin bir “ermiş/aziz” olduğu bu devrimin kendisinin de bir tezahürü, varoluşa gelişi olduğunu düşündüğü şeyi Foucault “siyasi manevilik” olarak kavramsallaştırır. Bu kavram onun devrimde zuhura geldiğini düşündüğü şeyin, yeni politika yapma tarzının ifadesiydi. Modernliğin vaaz ettiğinden kökten bir değişiklik gösteren bu politik eylem tarzı, aynı zamanda bir öznellik inşa süreci ve etik tarzıydı. Dinsel ve dindışı, özel ve kamusal ayrımı yapmayan, politik yaşam ile gündelik yaşamı birbirinden ayırmayan yeni bir yaşam ve siyaset tarzıydı. Dini maneviyyatın devrimdeki rolü sebebiyle devrim büyümlü ve tutkulu bir eyleme dönüşmüştür. Ona göre İran’daki devrim (bir sınıf kavgası değil) “bir cemaat yaşantısı” ve “devamlı tekrarlanan bir çeşit ayin”di. Din, insanlar üzerinde “ürkütücü kuşatıcı etkisi”yle ve kendisini “mücadele ve fedakârlık dini kılan içeriği”yle devrimde asli bir role sahipti. Dinin devrimdeki bu rolü kesinlikle Marksistlerin sandığı gibi “çok büyük farklılıktaki çıkarlar arasındaki çelişkileri maskeleyen veya aralarında bir çeşit bir kutsal bir birlik şekillendiren ideolojinin rolü değil”di.³⁵ İslam, isyan, öznellik ve bilinç üreten politik manevilikti. Bu maneviyyat siyasal iktidara sınır çizip iktidarın mutlaklaşmasını engellediği gibi bireyin kendi benliğini inşa etmesini mümkün kılan bir dizi “benlik teknolojisi”nin de kaynağıydı.

Foucault’ya göre İranlıların hayatları pahasına aradıkları siyasi manevilik aslında Batı’nın da geçmişinde var olan, fakat Rönesans ve Hıristiyanlığın büyük buhranı ile birlikte unutulup³⁶ giden bir yönetim tarzı ve yaşam pra-

³⁵ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhı”, s. 82-83.

³⁶ Foucault, “İranlılar Ne Düşlüyor?”, s. 266. Carrette’ye göre Foucault’nun İran’daki siyasi maneviliğe olan ilgisi ile Hıristiyanlık ve “pastoral iktidar” üzerine çalışmaları arasında benzerlikler vardır. Onun Batının politik maneviliği unutulmasından bahsetmesi bunun göstergesidir. Foucault, siyasi manevilik kavramını İran deneyiminden önce 1978 Mayıs’ında yapılan yönetim ve hakikat ilişkisinin sorunsallaştırıldığı bir tartışmada

tiğiydi. Onun için Foucault, konu bağlamında Batı tarihinden Anabaptistleri, Münzer ve Cromwell zamanındaki Presbyteriansları anımsar.³⁷ Şahın iktidardan uzaklaştırılmasını Batı tarihindeki olaylar ile karşılaştıran filozof, İran'daki olayların erken modern dönemdeki devrimci dini hareketlerin terimleriyle anlaşılabilirliğini düşünür.³⁸ Açıkça Foucault, hem dini hem de politik bir hareket olarak çağdaş muhalif Şiilik ile Reformasyon sürecindeki Protestanlık arasında benzerlik görmüştür. Fakat Batı bu siyasi maneviyatı modern dönem ile birlikte kaybetmişti.³⁹

Foucault için devrimi modern devrimlerin yasasına aykırı, *sui generis* kılan en önemli şey hiç şüphesiz söz konusu siyasi manevilikti. Bu devrimi diğer devrimlerden ayıran ve onun radikal bir şekilde farklı kılan siyasi manevilik aynı zamanda devrimin olumsal karakterini oluşturmaktaydı. Ona göre bu, modern Batının yabancı olduğu yeni bir siyaset yapma tarzı ve öznellik inşa etme biçimiydi. Burada katılımcılar kadar gözlemciler için devrimin ima ve işaret ettiği şey, farklı bir düşünüşün ve eyleyişin mümkün oluşunun somut ifade ve tezahürü olmasıydı. Sokakta yaşananlar yeni bir politik tahayyül ve öznenliğin zuhurunun alametiydi. Zaten Batı politik tahayyülün sınırlarına dayandığını düşünen Foucault'nun Japonya'da bir söyleşide ifade ettiği gibi yeni bir felsefe Avrupa dışında doğacaktı.⁴⁰ Hem bir politik karşı-iktidar formu olarak hem de kendini ve ötekini yönetmenin yeni bir formu olan siyasi manevilik Foucault için Batı liberal demokrasileri ile rekabet edebilecek ve ona alternatif olabilecek bir potansiyele sahipti.

Yaşamı boyunca Avrupa kültürünün kılı kırk yaran analizlerini yaparken

kullanmıştır. Ayrıca Şubat 1978'de Colege de France'da manevi yönetim ile reformasyon ilişkisi üzerinde durması İran Devrimi öncesi bu konuyla ilgilendiğini göstermektedir. Bkz. J.R. Carrette, *Foucault and Religion*. London: Routledge, 2000, s. 137.

³⁷ Foucault, "Tahran: Şaha Karşı İman", Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi- Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* içinde, s. 255.

³⁸ Corey McCall, "Foucault, Iran, and the Question of Religious Revolt," *International Studies in Philosophy*, 40.1 (2008), s. 3.

³⁹ Foucault, "Tahran: Şaha Karşı İman", s. 266; Ayrıca bkz. Mahmoud Khatami, "Foucault on The Islamic Revolution of Iran", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 23, No. 1, 2003, s. 121-122.

⁴⁰ 1978'de Japonya'ya yaptığı biri ziyarette "Batı felsefesinin çağı"nın sonundan bahseder; ona göre eğer gelecekte bir felsefe olacaksa bu felsefe Avrupa'nın dışında doğmalı, Batılı ve Batılı olmayanların olmayanın eşit şartlarda karşılaşmasının sonucu olmalıdır. Bkz. Carrette, Jeremy R. *Religion and Culture: Michel Foucault*. New York: Routledge, 1999, s. 113.

asla eleştiri silahını elde bırakmayan Foucault'nun geçmiş yazılarındaki eleştiri daima negatif bir karakter taşır. Zira Foucaultgil eleştiri bir kurtuluş (umut) vaat etmez. O, iktidar/bilgi neticesinde vücuda gelen söylemlere özsel bir gerçeklik (hakikat) atfetmediğinden söylemler arasında bir hiyerarşi de kurmaz. Bir söylem adına bir diğerinden kurtuluşu özgürlük olarak nitelemez. Fakat İranlı entelektüel Baqir Parham ile yaptığı röportajda İran'daki olup bitenlere ilgisini “spesifik entelektüel”in rolü gibi diğer entelektüel ve felsefi ilgi alanları üzerinden kavramsallaştıran Foucault'nun entelektüel yönelişine burada yeni bir boyut eklenir: Umut. Başka bir ifadeyle eleştirinin sadece negatif değil, pozitif olabilirliliği. Buradaki umut yeni bir siyasal tahayyül inşa etmenin gerekliliği ve mümkün olabilirliliği düşüncesidir.

Foucault, tıpkı Antik Yunan'ın varoluş etiğini modernliğin disipliner etiği karşısında kayırdığı gibi yeni siyasi maneviliği de modernlik karşısında kayırır. Aslında Foucault son dönem çalışmaları ile hiçbir çözüm ve alternatif önermediği eleştirilerine bir çeşit cevap olarak bireylerin kendilerini inşa etmesini ön plana çıkarır. Kişiye dışsal baskıcı/disipliner pratiklerden bireylerin kendilerini inşa ettikleri kendilik teknolojileri üzerine yoğunlaşır.

Buraya kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi devrimi asıl anlamlı kılan ve künhünü oluşturan şey onun sadece dışsal ve baskıcı bir iktidara yönelen radikal reddi değil, öncelikle bireylerin kendileri ve diğer öznelerle/nesnelere kurdukları ilişkileri diğer devrimlerden farklı olarak *yinelemesi* değil *yenilemesi*dir. Başka bir ifadeyle Foucault'ya göre özneler baskıcı ve dışsal bir iktidarı alt etmekten çok kendi nefislerini (varlık tarzlarını) değiştirmeye ve diğer öznelerle yeni bir tarzda iktidar ilişkileri oluşturmaya yönelmişlerdir. Kendi ifadesiyle:

Ayaklanmada İranlılar kendilerine ayaklanmanın- belki de künhünü oluşturan şu sözü söylediler: “Kuşkusuz biz bu rejimi değiştirip, bu insanı başımızdan atmak zorundayız. Bu kokuşmuş yönetimi, bütün ülkeyi, siyasi teşkilatı, ekonomik sitemi, yabancı siyaseti değiştirmek zorundayız. Fakat her şeyden önce kendimizi değiştirmek zorundayız. Bizim varlık tarzımızı bizim başkalarıyla, nesnelere ebediyetle Tanrı vs. ile olan ilişkimiz değişmeli ve şayet bu yaşantımızdaki kökten değişim gerçekleşirse ancak o zaman gerçek bir devrim olur.” Ben inanıyorum ki İslamın devrimde bir rol oynadığı yer burasıdır... O halde İslam'ın 1978 yılında, tamamen ruhsuz bir

dünyanın ruhu olduğundan dolayı halkın afyonu olmadığını söyleyelim.⁴¹

Yani din uyutmamış isyan ettirmişti. İslam, onun deyimiyle bir “barut fıçısı”ydı.⁴² Batı’da ayaklanmaları teşvik eden başka seküler ideolojiler zaten mevcuttu. İslamın farklı, asıl ve ayırıcı rolü öznelere isyan etmeye, siyasal iktidarı sınırlamaya ve değiştirmeye yöneltmekle beraber belki de bundan daha önemli olanı siyasal iktidar ile birlikte bireylerin kendi nefislerini değiştirmeye ve düzenlemeye sevk etmesi ve bunun mümkün kılacak benlik teknolojilerini, nefis pratiklerini temin etmesiydi. Başka bir ifadeyle bu devrimde bireyler (kendilerinden başlamak kaydıyla) hem kendilerini hem de dünyayı değiştirmeyi hedeflemekteydiler. Bu sebeple burada yeni bir varoluş etiği ve özneliğin oluşumu iç içe geçmiştir. Devrimi farklı kılan onun içten dışa, bireyden topluma yönelmesi; aşağıdan yukarıya doğru oluşa gelmesidir. Bu sebeple solun sloganını ödünç alarak Foucault’nun İran Devrimi’ni farklı bir tarzda bir “topyekun devrim” teşebbüsü olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Foucault’nun devrimde tanık olduğu siyasal pratikler ve devrim soruşturması sırasında duyduğu şeyler aslında İslami etik ve siyasi ilkelerin pratize olmuş haliydi. Zira göstericiler yoğun bir şekilde eylemlerini dine refere etmekte fakat, sadece söylem ile yetinmeyerek arzuladıklarını (n oluşa gelmesi için) bizzat yaşamaktaydılar. Zaten devrimi radikal ve sahici kılan şey de bu yaşantı ve irade edileni kuvveden fiile çıkarma haliydi. Burada söz konusu olan siyasal ve toplumsal değişimin benliğin/kendiliğin değişiminden hareketle oluşa gelmesidir. Yani arzulanan değişim önce kişinin benliğinde/nefsinde tecelli etmelidir. Şayet bu gerçekleşirse siyasi iktidar ve iktidar ilişkilerinin onun takip etmesi kaçınılmazdı. Başka bir ifadeyle gündelik yaşamdaki mikro iktidar pratiklerinin ve etik varoluş tarzındaki değişimin makro siyasi iktidarı değiştirmesi kaçınılmazdır. Söz konusu bu düşüncelerin bir kısım İslami etik ve politik (ki içi içedir) ilkelerin Foucault’nun dile tercümesi olduğunu söyleyebiliriz. Foucault, tanıdığı olduğu bir pratiği teorize etmiştir.

Söz konusu İslami etik ilkelere göre kişi(ler) kendi nefsinde/beninde/aslında olanı değiştirmedikçe başka bir ifadeyle asli olan değişimi gerçekleştir-

⁴¹ Foucault, “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhu”, s. 85-86.

⁴² Foucault, “İslam Denen Barut Fıçısı”, s. 302.

medikçe siyasal ve toplumsal bir (dışsal) değişim yaşanmayacaktır.⁴³ Kişinin kendisini değiştirmesini (benliğin/nefsin dönüşümünü) büyük ve asli (içsel) bir zafer olarak niteleyip onu (büyük cihad) dışsal bir zafere (küçük cihad) yeğleyen İslami ilke, İslami özelliğin oluşumunun arkasındaki ilkedir. İslami öznelik siyasal iktidarın değişimini benliğin değişime rapteder ve ona nispetle arızı sayar. Bu değişim formu, siyasal iktidarın değişiminin ya da alt edilmesinin kişinin nefsinde olanı değiştirmesini yani asli olanı gerçekleştirmesini takip edeceğini vaaz etmektedir. Din bunu gerçekleştirecek, benini şekillendirecek nefis pratikleri sunmaktadır.

Onun devrime ilişkin yazılarında devrime karakterini ve kimliğini kazandıran İslam, devrimin kazai ve arızı bir unsuru ya da salt bir boyutu değil, devrimin asli kaynağıdır. Bu rolü ideoloji ile karıştırmamak gerekir. İslam İran’da tüm bir toplumun kendisi aracılığıyla öznelik inşa ettiği bir öznelik modu, otorite ve kimlikti. Dini kişinin kendisiyle, dünya ve devlet ile ilişkilerinde radikal bir dönüşüm yarattığının farkında olan Foucault, İslam’ın insanın/toplumun yaşamını şekillendirme, değiştirme ve dönüştürme, öznelik üretme ve kitleleri mobilize etme gücüne derinden ilgi duymuştur. Devimde aşkın bir ilke yaşama yön vermiş, bireysel, toplumsal ve siyasi bir kontrol stratejine dönüşmüştür.

Foucault’nun vurguladığı gibi İran’daki yeni özelliğin kaynağı açıkça İslamdı. Monarşiyi yıkma hedefine kitlenmiş kitlelerin ölüme hazır oluşu, Şii şahadet kültürü, devrimci belâğat, kefarete kültürleri ve bunların modern bir iktidarı yıkma amacına yönelmesi Foucault’yu derinden etkilemiştir. O, İslamı bir çeşit direniş dini olarak okur: “...İran İslamdan halkına devlet iktidarına direnmesi için tanımı yapılmamış kaynaklar bahşeden bir inanç üretti”.⁴⁴ “Önce inançlı kişileri çarpışmaya çağırın, sonra da çarpışmada düşenleri anan bu din... zaferden çok şehitliğe odaklanmıştı.”⁴⁵ İşte devrimci hareket “ahiretten çok bu dünyanın değiştirilmesinden bahseden bir din”in “soluğunu üflemede”ydi.⁴⁶

Şii İslam hakkındaki düşüncesi pek de eleştirel olmayan Foucault’nun Şii-lik algısı Şiilerin ben idrakini yansıtan özsel bir karakter taşır. Ona göre Şii-lik “bugün ve geçmişte defalarca sade halkı harekete geçiren “hoşnutsuz-

⁴³ Kur’an-ı Kerim; Rad 13.

⁴⁴ Foucault, “Tahran: Şaha Karşı İman”, s. 259; Eribon, s. 307.

⁴⁵ Foucault, “Tahran: Şaha Karşı İman”, s. 255.

⁴⁶ Foucault, “İran Ayaklanmasının Efsanevi Önderi”, s. 283.

luk, öfke, sefalet, çaresizlik biçimlerinin binlercesini bir *güce* dönüştüren” bir mücadele ve ifade biçimidir.⁴⁷ Foucault’nun maneviyat olarak (Şii) İslam okuması büyük ölçüde Henry Gorbin ve Louis Massignon kaynaklıdır.⁴⁸ Siyasi bir tür direniş olarak İslam, Şeriatı ve Humeyni tarafından popüler kılınmıştı. Açıkça devrim sürecinde hem Foucault’nun “görünmez mevcut” olarak vassfettiği Ali Şeriatı hem de devrimin “mistik lider”i Humeyni ve tüm diğer İslamcılar şaha ve Batıya karşı Şii tarih ve geleneğini mobilize etmişlerdi. Muhalefetin organizasyonunda Şiiliğin Muharrem ve Kerbela ritüelleri etkin rol oynamıştır.⁴⁹ Foucault’nun ifadesiyle “İran’da siyasi takvimi dini takvim belirliyor”du.⁵⁰ Kaset vb. modern araçlarla yaygınlaştırıl- sa da mücadele geleneksel bir retorığın içinden ifade edildi; örneğin Şah “Yezit”, Humeyni “Hüseyn”di.

Hiç şüphesiz devrimin mesihçi karakterinin kendisinin somutlaştığı en önemli kişi Humeyni’ydi. Sokağa dökülen ve yaşamlarını bile pazarlık konusu yapmaktan vazgeçen kitlelerin tartışmasız bağlılık duydukları bir figür olan Humeyni, isyanın birleştirici sembolüydü. Foucault için devrimin kendisi gibi devrimin lideri Humeyni de devrim ve devrimci öznelerin motivasyonu gibi çarpıcı bir figürdü. Foucault, “devrimin mistik lideri” olarak adlandırdığı Humeyni’yi “kral” karşısında bir “aziz olarak konumlandırır: “İran’daki durum, kralın ve ermişin, silahlı egemenin ve sefil sürgünün geleneksel sancakları altında düzenlenen bir atlı mızrak dövüşü gibi anlaşılabilir; despotun karşılaştığı adam çıplak elleriyle dövüş meydanına çıkıyor ve halk onu bağrına basıyor. Bu imgenin kendi gücü olduğu gibi, milyonlarca ölünün imzasını attığı bir gerçeklikten de bahsediyor.”⁵¹ Bu sebeple devrim, modern ile modernliğin alt ettiğini düşündüğü farklı bir dünyanın karşılaşmasıdır.

Ona göre şahın tahtını sallayan bir isyanın siyasi/siyasetçi olmayan lideri ve

⁴⁷ Foucault, “İranlılar Ne Düşlüyor?”, s. 258-259.

⁴⁸ Carrette, 2000, s.139; Georg Stauth, “Revolutions In Spiritless Times. An Essay On Michel Foucault’s Enquiries Into The Iranian Revolution.” *International Sociology*, 6 (3), 1991, s. Stauth 1991: 268; Ghamari-Tabrizi 2012, s. 282; Leezenberg, 1999:65.

⁴⁹ Şiiliğin Muharrem ve Kerbela ritüellerinin İslamcılar tarafında muhalefetin organizasyonunda kullanımı için bkz. Janet Afary ve Kevin B. Anderson, s. 84-95.

⁵⁰ Foucault, “İran’da İsyân Teyp Kasetleriyle Yayılıyor”, Janet Afary ve Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi- Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* içinde, s. 274.

⁵¹ Foucault, “İranlılar Ne Düşlüyor?”, s. 260.

“efsanevi bir şahsiyet” olan Humeyni, “ülkesinin tüm basın yayın organları tarafından desteklense dahi” hiçbir siyasi liderin sahip olmadığı olamayacağı “kişisel ve yoğun bir bağlılığın nesnesi”dir. Bu ise, “muhtemelen üç şeyin sonucudur. Humeyni *orada değil*. Son on beş yıldır sürgünde yaşıyor ve Şah ayrılmadan dönmek istemiyor. Humeyni *hiçbir şey demiyor*; Şaha, rejime, bağımlılığa hayır demekten başka hiçbir şey söylemiyor. Son olarak Humeyni, *siyasetçi değil*. Humeyni partisi diye bir şey olmayacak; Humeyni hükümeti olmayacak. Humeyni, toplu bir istencin odak noktasıdır”.⁵² Ancak halk ile arasında “gizemli akım” olan⁵³ Humeyni, 1978 şubatında tarihin bir ironisi olarak laisizmin başkentinden muzaffer bir lider olarak ülkesine döndüğü zaman herkes bu “yaşlı adam”ın ülkesi için gerçekten neyi planladığını anlayacaktı: İslam Cumhuriyeti. Humeyni’nin İslamcı hükümeti Foucault’nun İran’ın sokaklarında duyduğu İslami hükümet değildi. Bu tam anlamıyla dünyevi ve reel bir iktidardı. Yeni yönetimde dünyevi iktidarı halk adına gözetlemeye, doğrudan icra etmeye başlayan mollalar dünyevi iktidarı kontrol etmekte en az sekülerler kadar mahir olduklarını gösterdiler. Devrim, kısa süre sonra tüm devrimlerin yasasına uyararak muhaliflerin ve muarızların tasfiyesine girişti. Ruhaniler, devrimcilerin arzulanıkları “İslami hükümet”ten dünyevi bir iktidar devşirmişti. Foucault nedamet değil, fakat hayal kırıklığı yaşamıştı.

Peki o, İslami hükümetten ne anlamıştı? Foucault, devrimin idealinin “İslami hükümet” olduğunun farkındaydı. Zira İran sokaklarında rastladığı her kesimden kişiler “ne istiyorsunuz?” sorusuna “İslami hükümet” cevabını vermişlerdi. Ne İran sokaklarında rastladığı kişilerin ne de ruhanilerin İslami hükümet ile kast ettikleri şeyin bir siyasal iktidar ve onun üzerinde hakimiyet kurmak olmadığından emin olmuş görünen Foucault, okuyucusunu da buna ikna etmek ister. Hiyerarşiden kaçınacak ve özgürlükleri koruyacak olan bu hükümet, politik yaşama “manevi bir boyut” getirecekti.⁵⁴ Ruhanilerin siyasal iktidarı arzulamadıkları konusunda yanılan ve devrimin farklı bir şekilde yol almaya başladığını gören Foucault, erken bir tarihte yeni yönetimin icraatlarını eleştirse de muarızlarının eleştirisi oklarının sürekli olarak kendisini takip etmesinden kurtulamayacaktı.

⁵² Foucault, “İran Ayaklanmasının Efsanevi Önderi”, s. 282.

⁵³ Foucault, “İranlılar Ne Düşlüyor?”, s. 261.

⁵⁴ Foucault, “İranlılar Ne Düşlüyor?”, s. 264-265.

6. Ayaklanmak Faydasız mı?: Tikelliklere Saygı Duymak ve Eleştirilere Göğüs Germek

Foucault'yu ruhanilerin iktidar arzusunu görmemekle ve naif olmakla suçlayan eleştirmenlerin onun isyancıların İslami hükümet ile arzulanıklarını düşündüğü şeyi, yeni yönetimin pratiğine indirgemeleri de son derece yanlıştır. Zira isyanın taşıdığı ve imlediği arzu potansiyeli bir devrimci hükümetin reel politikasına indirgenemez. Gerçekte herhangi bir İslami toplumda olduğu gibi İran'da da "İslami hükümet" göstericilerin (halkın murakabesine tabii olacak olan) şeriat yani bir "hukuk düzeni"ne olan özelemlerini ifade etmekteydi, yoksa ruhanilerin iktidarını değil... Doğrusu Foucault, gösterilerde şahit olduğu siyasi maneviyatın bir kadro tarafından nasıl manipüle edileceğini tahmin edememişti. Fakat bu onun asıl anlamak istediği şeyin sadece bir epizodundan ibaretti.

Hiç şüphesiz Foucault, İran'da olup biten olayın tarihsel biricikliğini, özgüllüğünü, ağırlığını kavrayan ve dillendiren birkaç kişiden biri ve belki de en önemlisidir. İran'da "tüm gücüyle başkaldıran dinsel patlamanın bir kez zafer kazanıldıktan sonra yok olup gitmeyeceğini hemen gören"⁵⁵ ve erken bir dönemde İslamın devasa politik gücünün, dönüştürücü enerjisinin farkına varan Foucault, devrimle birlikte doğmakta olan yeni politika yapma biçiminin yani siyasi maneviyatın tüm Ortadoğu ülkelerini etkileyeceğini, monarşilerin, kralların tahtını sarsacağını ifade eder:

Belki bunun tarihsel önemi, bilinen "devrim" kalıbına uymasında değil, Ortadoğu'daki mevcut siyasi durumu, dolayısıyla küresel stratejik dengelyi altüst etme potansiyelinde bulunacak. Şimdiye kadar bu harekete güç vermiş olan münferitliği, eğer genişleme gücü bulursa bundan sonra tehdit edici hale gelecektir. Dolayısıyla, "İslamcı" bir hareket olarak bütün bölgeyi ateşe verebilir, istikrarsız yönetimleri devirebilir, en sağlam yapının rahatını bozabilir. İslam sadece din değil, aynı zamanda yaşam biçimi, tarihe ve belirli bir uygarlığa bağlılıktır; bu din, yüz milyonlarca insan için devasa bir barut fıçısına kolaylıkla dönüşebilir. Dünden itibaren, her Müslüman devlet zamanın sınamış olduğu geleneklerini temel alan, içeriden yükselen bir devrim geçirebilir.⁵⁶

Gerçekte Fransız Devrimi'nden beri dindışı-laik politikalar izleyen Batı si-

⁵⁵ Eribon, *Foucault*, s. 312.

⁵⁶ Foucault, "İslam Denen Barut Fıçısı", s. 304.

yasal düşüncesi için de yeni bir şey olan devrim, tamamen farklı bir karakterde olmakla beraber bekli de Fransız Devrimi sonrası ilk devrimdi. Fransız Devrimi, maneviliği politik alanın/olanın dışına sürerken, İran Devrimi onun politikaya/tarihe dahil etmişti. İslamın rehberlik ettiği devrim, “küresel sisteme karşı ilk büyük isyan”, “en modern ve en çılgın ayaklanma biçimi”ydi.⁵⁷

Devrimcilerin uygulamalarından hayal kırıklığına uğrayan Foucault, erken bir tarihte yeni yönetimin uygulamalarını eleştirmekten de geri kalmaz. Bazergan’a yazdığı açık mektupta devrimin tahmin etmediği bir yönde geliştiğini açıkça ifade/itiraf eder; İslami hükümetten umulan şey bir “mollalar hükümeti” değildi.⁵⁸ Filozof burada devrim sonrası yapılanların devrim sürecinde kendisine söylenenlerle ve şahit olduklarıyla uyuşmadığını dile getirir. Sözüünü sakınmayan bir filozof olan Foucault, Haziran 1982’de kaleme aldığı “Ayaklanmak Faydasız mı?” başlıklı yazısında muarızlarına cevap vererek, devrimde olumladığı/selamladığı şeyin ne olduğunu ortaya koymaya çalışır. Fakat muarızlarının sürekli günah çıkarması ve itiraf etmesi baskına da boyun eğmez; nedamet getirmez. Mayıs ayında İslam cumhuriyetinin ilanını sonrası kaleme alınan yazısında görüşlerini yeni yaşanan gelişmeler doğrultusunda yeniden revize etmeye yanaşmayan Foucault, İran’da şahit olduğu olayların “aslı”nı yaşanan gelişmelere, reel politığe indirgemeyi ret eder. Kendisine yöneltilen eleştirilere karşı çıkan filozof, dünkü Savak işkencelerini olduğu gibi bugünkü yönetimin el kesmesi vb. uygulamalarını da açıklıkla eleştirir ve burada bir görüş değişikliği olmadığını söyler.⁵⁹ Fakat kitleleri sokağa döken, isyanı motive eden dinamizmi/ siyasi maneviyatı devrimcilerin icraatlarına indirgemekten de özenle kaçınır. Ona göre;

“İran’daki hareket, kör coşkunun altında gizlenmiş olarak bulunan zorbalığı ortaya çıkardığı sanılan devrimlerin ‘yasasına’ boyun eğmedi. Ayaklanmanın en iç ve en yoğun yaşanmış bölümünü oluşturan kısım, aşırı yüklü bir siyasi tartışma alanıyla doğrudan ilgilidir. Ama bu ilişki özdeşlik ilişkisi değildir. Ölecek olanların başvuracakları maneviyatın, köktenci bir ruhban sınıfının kanlı yöntemiyle hiçbir ortak noktası yoktur. İranlı din adamları, ayaklanmanın sahip olduğu anlamlarla rejimlerini resmileştirmek istemek-

⁵⁷ Foucault, “İran Ayaklanmasının Efsanevi Önderi”, s. 282-283.

⁵⁸ Foucault, “Başbakan Mehdi Bezirgân’a Açık Mektup”, 327-330.

⁵⁹ Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 300.

tedirler...”⁶⁰

Foucault için asıl ve önemli olan kendisinin de ifade ettiği gibi devrimin geleceğini öngörmek değil, böyle bir hareketin içinde “yok edilemez olanı”, “geçmişte olduğu gibi bugünde despotizmler için “tehditkâr olanı” bulup ortaya çıkarmaktır. Söz konusu yazıda filozof devrimin hatalarını kabul etmekle birlikte devrimin temel ilkesini yeniden onaylar. Ona göre eğer iktidarlar “mutlak olarak mutlak” değillerse bu bütün kabullerin ve zorlayıcı önlemlerin ardında tehdit ve şiddet ve ikna yöntemlerinin ötesinde hayatın artık kendini pazarlık malzemesi olarak öne sürmediği iktidarların bir şey yapamayıp insanların dar ağaçları ve makineli tüfekler karşısında ayaklandıkları o anın olabilirliği sayesinde.⁶¹ Zira bir birey ve toplumun “artık itaat etmiyorum” dediği ve adaletsiz olarak değerlendirdiği bir iktidara karşı kendi bedenini ortaya koyduğu hareket ortadan kaldırılamaz.⁶² Hiçbir iktidar bunu imkânsız kılacak yetenekte değildir. Çünkü “bir iktidar karşısında hayatını tehlikeye atan insana efendilik taslanmaz.”⁶³ İşte bu sebeple tüm insanlığın kurtuluşunu temin etmeyecek de olsa⁶⁴ ayaklanmak yararsız değildir. Devrimin bir politik programa dönüşmesi ayaklanmayı, o anı, o momenti anlamsız ve işlevsiz kılmaz; tarihe giriş yapan tikelliği yok et(e)mez.

Ayaklanmanın haklı mı, haksız mı olduğu sorusu da onun için anlamsızdır. Sonuçta insanlar ayaklanıyor bu bir olgudur. Onun amacı ayaklanmanın derin nedenlerini değil, hareketin yaşanış tarzını araştırmak ve anlamaktır. Ayaklanmanın kendisi bir muammadır.⁶⁵ Bu durumda ne ayaklanmanın nedenleri tümüyle ortaya konabilir ne de sonuçları tümünden öngörülebilir. O tekil değil, daima çoğul bir potansiyele sahiptir. Bu sebeple ayaklanma reel politik tarafında kolonize edilemez. Yapılması gereken devrimin/şimdinin nasıl yaşandığını ortaya koymaktır. Yukarıda anlattığımız gibi onun için devrim bir çeşit içsel dönüşüm, cemaat yaşantısı, dinsel gösteri/ayin kısaca siyasi maneviyattır.

⁶⁰ Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 300.

⁶¹ Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 298.

⁶² Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 297.

⁶³ Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 300.

⁶⁴ Ve sıradan insanların özneliği tarihe bu şekilde dahil olur ve güç verir. O halka vaat edilmiş yarınları da halk garanti etmez. Bkz. Michel Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 301.

⁶⁵ Foucault, “Ayaklanmak Faydasız mı?”, s. 299.

Devrimi farklı kılan ve ilgi odağına yerleştiren şey açıkça onun tikelliğidir. O, devrimde aynı olanı değil, farklı ve münferit olanı başka bir ifadeyle devrimlerin yasasına uymayanı bulup çıkarmak ister. Burada amaç bir genel ilke veya teori vaaz etmek ya da bir çıkarın müdafiliği yapmak değildir. Esas olan bugün vuku bulan tikelliğin ne olduğu ve olayın ne ifade ettiğidir. Bu nokta aynı zamanda isyan/devrim ile reel politik arasındaki boşluğu ve gerilimi oluşturur. Şöyle der Foucault:

“Stratejist, ‘bu ölüm, bu feryat ya da bu ayaklanma, içinde bulunduğumuz özel durumda, bütünü ihtiyaçları ile şu veya bu genel ilke bakımından nasıl bir önem taşır?’ diye soran kişidir. Bu stratejist ister siyasetçi, tarihçi ya da devrimci, isterse de şah veya ayetullah yanlısı olsun, benim teorik etik anlayışım her halükarda buna karşıdır. Benim etiğim ‘strateji karşıtıdır’. Bir tekillik doğduğunda saygı duymalı, devlet evrenselleri ihlâl ettiğinde taviz vermemeliyiz. Basit bir seçim bu ama zor bir iş: Biraz altına bakıp tarihi neyin paramparça ve altüst ettiğini izlemeli, biraz gerisinde durup siyaseti neyin kayıtsız şartsız sınırladığına dikkat etmeliyiz”⁶⁶

Tarihi paramparça eden şeyin görmezden gelinmesi ve Foucault’nun devrime desteğinin “kanlı ve gerici” bir yönetime desteğe indirgenmesi onun devrime yaklaşımının değerini ıskalar. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi devrimin tekilliği reel politiği aşmaktadır. Bu sebeple devrimin potansiyelinin reel politik tarafından kolonize edilmesi mümkün değildir. Devrimin aslını oluşturan şey devrimin reel politik tarafından kuşatılmasına ve temellük edilmesine direnen şeydir. Gerçekte Foucault için devrim bir olay olarak bir yönüyle dünya tarihine ve reel siyasete aittir; ancak “oluş” yönüyle reel politiği aşar. Ona göre siyaset çıkarları belli olan öznelere “çıkarlarının uzlaşısı ve strateji zeminine indirgendiği bir oyun”dan yani (reel politikten) ibaret değildir. Bu sebeple başkaldırı, isyan, ayaklanma gibi “olay”ların ancak ve ancak çıkarların uzlaşısına indirgendiği ölçüde anlaşılır kılınacağını iddia eden reel-politik oluşu kavrayamaz. Bu yüzden kendisine uymayanı “dinci, gerici, terörist” olarak damgalar. Zira devrim ile ortaya çıkan oluşlar mevcut düzenden başka bir düzen ve dünya olduğunu ima eder. Bu sebeple tekillikler mevcut düzende onarılamaz ve kapatılamaz kara delikler açar. Mevcut/fili olanı aşan isyanlardaki, devrimlerdeki tekil olay halini reel-po-

⁶⁶ Foucault’tan aktaran *Bülent Diken, İsyân, Devrim, Eleştiri: Toplum Paradoksu*, (Çev. Can Evren), İstanbul: Metis Yayınları, 2013, s. 20.

litiğin gözlerinden bakarsak anlayamayız.⁶⁷

Foucault, “Ayaklanma Faydasız mı?” yazısından sonra doğrudan İran Devrimi’ne bir daha dönmemişse de aslında Kant’ın “Devrim nedir?” metni üzerinden devrim üzerine düşünmeye devam etmiştir. Bu metin üzerindeki yorumları onun devrim(ler)e yaklaşımına dair önemli içerimlere sahiptir. Öncelikle Foucault’ya göre “Aydınlanma nedir?” sorusu ile birlikte “devrim nedir?” soruları Kant’ın kendi güncelliği ile karşı karşıya gelmesinin iki yüzüdür.⁶⁸ Daha önce belirttiğimiz gibi Foucault’nun da devrim soruşturmasındaki amacı geçmişin tarihi yazmak ve geleceği öngörmek değil, bugün “*olup bitmekte olan şeyin farkına varmak*”tır. Dolayısıyla her iki filozofun da devrime yönelik amacı devrim aracılığıyla bugünü anlama çabasıdır.

Foucault’ya göre Kant, devrimi bir ilerlemenin (insanlığın tarih boyunca ilerlediğinin (hatırlatıcı-geçmiş), bugün sürekli ilerlemeye devam ettiğinin (kanıtlayıcı-bugün) ve yarında ilerlemeye devam edeceğinin (gösterici-yarın) kanıtı olmak anlamında) işareti olarak görür. İlerlemenin işaretini oluşturan şey ise Kant’ın kendi ifadesiyle devrimin etrafında “çoşku derecesine varan özlem birliğinin” olmasıdır. Devrimde önemli olan devrimin kendisi değil, devrimi yapmayanların, devrimin aktörü olmayanların kafasından geçenlerdir. Başka bir ifadeyle devrimin faili olmayanların devrim ile kurdukları ilişkidir. Devrimden coşku duymak insanlıktaki ahlaki eğilimin bir işaretidir. Bir davranış biçim olarak değil, devrimde yer alanların benimsedikleri yıkıcı nitelikte bir ilke olarak değil, fakat seyredilecek bir gösteri olarak onu gözlemleyenlerin coşkularının odağı olarak devrim⁶⁹ bir *signum rememorativum* (hatırlatıcı işaret)dir; çünkü baştan/geçmişten beri var olan eğilimi gün yüzüne çıkarır. *Signum demonstrativum*’dur; çünkü aynı eğilimin bugünkü geçerliliğini kanıtlar. *Signum prognosticum*’dur; çünkü devrimin sorgulanabilecek sonuçları varsa, devrim yoluyla açığa çıkmış olan eğilimi görmezlikten gelmek mümkün değildir.⁷⁰ Dolayısıyla asıl olan devrimin başarısı, yani bir iktidarın alaşağı edilmesi değil, işaret ettiği, gösterdiği şeydir.

⁶⁷ Bülent Diken, *İşyan, Devrim, Eleştiri: Toplum Paradoksu*, S.19-21.

⁶⁸ Foucault, “Aydınlanma nedir?” *Özne ve İktidar* içinde (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 171.

⁶⁹ Foucault, “Aydınlanma nedir?” s. 169.

⁷⁰ Foucault, “Aydınlanma nedir?” s. 170.

Hem tarihte bir olay, bir kopuş, bir alt üst oluş ve bir başarısızlık olarak hem de bir değerlendirme olarak devrim, tarihte insanlığın ilerlemesinde etkili olan bir eğilimin işaretidir. Burada felsefenin sorunu devrimin hangi parçalarının korunması veya bir model olarak değerlendirilmesi gerektiğini saptamak değil, devrimci girişimin kendisinden bambaşka bir şey olan bu devrim istemiyle, bu “devrim coşkusu”yla ne yapılabileceğini bilmektir.⁷¹ Yoksa “devrim daima her şeyin eski durumuna dönmesi riskiyle yüz yüze gelecektir, ama içeriği önemsiz bir olay olarak devrimin varlığı akıldan asla çıkarılamayacak bir potansiyel güce işaret etmektedir: “Gelecekteki tarih açısından, devrim ilerlemenin sürekliliğinin güvencesidir.”⁷²

Foucault’nun Kant’ın devrime yaklaşımını analiz etmek için kullandığı “gösteri”, “gözlemleyen(ler)”, “devrim coşkusu”, bu coşku/irade ile yapılabilecek olan şey, “her şeyin eski durumuna dönmesi”, “etik”, “potansiyel güç”, “işaret” vb. vokabülerin onun İran Devrimi’ne dair yaptığı yorumların anlaşılması için münbit implikasyonlar içerdiği açıktır. İnsan, Foucault’un Kant’ın metni üzerine yaptığı bu yorumlarını okurken onun kendi devrim deneyiminden hareketle analiz yaptığını düşünmekten kendini alamaz. Hiç şüphesiz Foucault, Kant gibi devrimi sadece teorik olarak tefekkür etmemiş, bizatihi deneyimlemiş ve gözlemlemiştir. Bir yönetimin şiddet yoluyla yıkılmasını etik bulmayan ve onaylamayan Kant’tan farklı olarak Foucault, devrimci deneyimden ve eylemden derin bir heyecan duymuştur. Fakat Kant’a olduğu gibi onun için de esas olan devrimden çok devrimin işareti olduğu şey ve devrimci coşkuyla yapılacak olan şeydi. Kant’tan çok farklı bir şekilde devrim onun için tarihsel sürekliliğin ve ilerlemenin değil, yukarıda da bahsettiğimiz gibi yeni bir politik ve etik tahayyülün varoluşa gelişiminin işaretiydi. O, devrimden coşku duymuştu, bu yeni bir varoluş ettiğinin ve öznelliğinin inşasının, iktidarın askıya alınışının, başka bir düşünüşün ve politik tahayyülün mümkün oluşuna şahit olmanın coşkusuyla.

7. Sonuç

Foucault, devrim sırasında tüm bir ulusun bir inancın rehberliğinde ayaklanarak müşterek irade beyan etmesinden, monarşiye ve onun ordusuna meydan okumasından derinden etkilenmiş; tarafların karşılaşmasındaki devasa asimetrik şiddet potansiyeline karşın kitlelerin silahlara başvurmadan ya-

⁷¹ Foucault, “Aydınlanma nedir?” s. 172.

⁷² Foucault, “Aydınlanma nedir?” s. 171.

şamları pahasına cesur ve kararlı bir şekilde “çıplak elleriyle” ölüme meydan okumasından, iktidara karşı direnmesinden heyecan duymuştur.

Foucault ve eleştirmelerinin de haklı olarak ifade ettikleri gibi bütün bir halkın isyanı ile açığa çıkan siyasal manevilik tüm yaşamı kuşatan yeni bir siyaset yapma tarzıydı. Foucault’ya göre bu siyaset yapma ve eyleme tarzı modern Batı’nın yabancı olduğu (ya da çoktandır unuttuğu) yeni bir politik tahayyül ve eylem tarzıydı. Bir arkeolog olarak süreklilik yanlısamlarına karşın Batı bilgi sistemlerini sabırla kazıyarak derinlerindeki kesintileri gün yüzüne çıkaran, modern epistemenin yok olmakta olduğunu ifşa eden, bir soykütükçü olarak tarihçilerin attıkları düğümleri çözen, hakikat/bilgi iddialarının gerisindeki iktidar arzusunu açığa çıkaran, modernliği bizi kuşatan bir panoptikon olarak düşünen Foucault’nun Batı’nın dışında doğuşunu gördüğü alternatif modernliğin dışını/ötekisini gösteren dolayısıyla Batı akli için düşünülemez olan bir şeydi. Zira İslam (tıpkı düşüncemizin sınırlarını gösteren Borges’in hikâyesinde olduğu gibi) şeylerin farklı bir düzeni ve eşyanın farklı bir tasnifini vaaz etmekteydi. Batı toplumlarının da bu siyasi maneviyattan öğrenecekleri vardı. İlkelerini Batılı düşüncenin dışında farklı bir kaynaktan (dini düşünceden) alan yeni bir tür siyasal hareket olan siyasi maneviyat disiplinler pratiklerle iç içe geçen Batılı sağ ve sol modern siyasetlere alternatif oluşturabilirdi. Devrim, Batı dışı bir düşünce biçiminin en azından imkân dahilinde olduğunu göstermektedir. Burada Foucault’nun düşüncesine önceki çalışmalarında pek görülmeyen bir iyimserliğin dahil olduğu açıktır.

Devrim ile birlikte ortaya çıkan yeni bir siyasi tahayyül biçimi olan siyasi manevilik, modern siyasi rasyonalizmden tamamen farklı karakterde, bireysel olanı toplumsal olandan ayırmayan bir politika yapma tarzıydı. Foucault’nun devrim soruşturması sırasında tanık olduğu ve duyduğu şeyler; siyasal olan ile dini olanın bütünlük arz etmesi, öznelere benliklerine şekil vermeyi siyasi değişime öncelmesi, buradan hareketle tüm gündelik yaşamı ve siyasal iktidarı biçimlendirmesi ve kontrol etmesi tüm yaşamı ihata etmeyi ve şekillendirmeyi amaçlayan dini bir maneviyatın sonucuydu. Bu değişim formunda maneviyat, etik ve siyaset iç içe geçerek bir bütünlük oluşturur. Bu maneviyat özneyi olduğu kadar düzeni de kontrol etme özelliğine sahiptir. Başka bir ifadeyle aşkın bir ilke olan din hem bireysel hem de siyasal yaşama rehberlik etmekteydi ki bu seküler politik rasyonalizmin aşına olmadığı bir şeydi.

Devrim, dinin basit bir şekilde bir uzlaşısı ve aracı değil, bir direniş (karşı çıkma, yıkma) aynı zamanda inşa aracı olduğunu göstermiştir. Din uyutmamış ayaklandırmıştır. Devrim reel pratiği onaylamamış “oluş”u esas almıştır. Hiç şüphesiz devrimin göze çarpan ayırıcı vasıflarından birisi de onun mevcut siyasal toplum ve devrim modellerine uymamasıdır. Müşterek iradenin eylemi olan devrim sınıfsal bir karakter arz etmemekte, ne bir çatışma dinamiğine ve de bir uzlaşısı arzusuna dayanmamaktadır. Bu da devrimi sağ ve sol devrim ve siyaset tarzından ayırmakta, iktidara karşı çıkmanın Batı dışı başka mümkün yollarını varlığını göstermektedir.

Maneviliği yeniden etkin kılmak arzusuyla devrim, liner zamanın ve rasyonel aklın dışında çıktığından, modern bir perspektiften deliliği/çılınlığı, anormalliği, *epistemik öteki*yi temsil etmektedir. Devrim, Batılı politik rasyonalizme ve tarih tasavvuruna meydan okuyarak onları tarihselleştirmekte ve yerelleştirmektedir.

Foucault'nun devrime ilişkin yorumları açıkça bir Avrupalının yorumları olmakla birlikte basitçe Avrupamerkezcilikle suçlanamaz. Tanığı olduğu şey(ler) onun entelektüel ilgilerini derinden etkilemiş ve eserinin tematik dönüşümüne etki etmiştir. Bir kısım içsel gerilimlere rağmen o, söz konusu yazılarda İran'ı ve İslam'ı salt sabit bir metin olarak değil, yaşam pratiği, öznellik oluşturucu bir bilinç olarak okur. Devrimin dinamiğine odaklanarak oryantalizm Müslümanların değişmediği şeklindeki merkezi temasını aşmaya çalışır. Devrimle “oluş”a geleni Batılı kavramların içine sığdırma ya da damgalamak yerine, bu yeni fenomeni anlamlandırmak için yeni kavramlar inşa etmeye çalışır.

Kaynakça

Afary, Janet & Kevin B. Anderson. *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları* (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012.

Almond, Ian., “The Madness of Islam: Foucault's Occident and the Revolution in Iran”, *Radical Philosophy* 128, 2004, s. 12-22.

Bernauer, James. “Foucault's philosophy of Religion”, in *Michel Foucault and Theology* (Edited by J. Bernauer and J. Carrette), Aldershot: Ashgate, 2004, s. 77-98.

Carrette, Jeremy R. *Religion and Culture: Michel Foucault*. New York: Routledge, 1999.

Carrette, Jeremy.R.. *Foucault and Religion*. London: Routledge, 2000.

Diken, Bülent. İsyân, Devrim, Eleştiri: Toplum Paradoksu, (Çev. Can Evren), İstanbul: Metis Yayınları, 2013.

Eribon, Didier, *Michel Foucault*, (Çev. Şule Çiltaş), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.

Foucault, Michel. “Ayaklanma Faydasız Mı?”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, 297-302.

Foucault, Michel. “İran Ayaklanmasının Efsanevi Önderi”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s.

Foucault, Michel. “İran: Ruhsuz Dünyanın Ruhu”, *Tezkire*, Sayı: 2, Şubat-Mart 1992. s,

Foucault, Michel. “İranlılar Ne Düşlüyor?”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 258-266.

Foucault, Michel. “İslam Denen Barut Fıçısı”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 302-304.

Foucault, Michel. “İdeal Adalet mi, Sınıf mücadelesi mi?” (Michel Foucault-Noam Chomsky söyleşisi). *Kendini Bilmek*, Michel Foucault içinde (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Om yayınevi. 1999. s. 154-159.

Foucault, Michel. “Şah Yüzyıl Geç Kaldı”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, 288-291.

Foucault, Michel. “Tahran: Şaha Karşı İnanç”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayı-

nevi, 2012, s. 252-258.

Foucault, Michel. “Başbakan Mehdi Bezirgân’a Açık Mektup”, Janet Afary & Kevin B. Anderson, *Foucault ve İran Devrimi: Toplumsal Cinsiyet ve İslamcılığın Ayartmaları*, (Çev. Mehmet Doğan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 327-330.

Foucault, Michel, “İktidar ve Bilgi”, *İktidarın Gözü*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, s. 167-184.

Foucault, “Michel Foucault ile Söyleşi: Mayıs ‘68 Boyunca “Sözcükler” ile “Şeyler” Arasında” *Cogito*, sayı, 14, 1998, s. 126-130.

Foucault, “Aydınlanma nedir?” *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000, s. 162-172.

Foucault M., “Anti-Oedipus’a Önsöz”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (Çev. Işık Ergüden, Osman Akinhay, Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 54-58.

Ghamari-Tabrizi, Behrooz. “When Life Will No Longer Barter Itself: In Defense Of Foucault On The Iranian Revolution.” in *A Foucault for the 21st Century: Governmentality, Biopolitics and Discipline in the New Millennium*, edited by S.Binkly and J. Capetillo. New Castle, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2012, s. 271-292.

Khatami, Mahmoud, “Foucault on The Islamic Revolution of Iran”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 23, No. 1, 2003, s.121-125.

Leezenberg, M. “Michel Foucault on the Islamic Revolution in Iran”. In *Cultural History after Foucault*, edited by J. Neubauer. New York: Transaction Publishers, 1999, s. 63-82.

McCall, Corey. “Foucault, Iran, and the Question of Religious Revolt,” *International Studies in Philosophy*, 40.1, 2008.

Mendieta, E. ‘Spiritual Politics and Post-secular Authenticity: Foucault and Habermas on post-metaphysical religion’, in Gorski, P., Kim, D., Torpe, J. (eds) *The Post-Secular in Question: Religion in Contemporary Society*. New York: NYU Press, 2012, s. 307-334.

Stauth, Georg. “Revolutions In Spiritless Times. An Essay On Michel Foucault’s Enquiries Into The Iranian Revolution.” *International Sociology*, 6 (3), 1991, s. 259-280.

Versieren, Jelle and Brecht de Smet, “The Passive Revolution of Spiritual Politics: Gramsci and Foucault on Modernity, Transition and Religion” Ed. David Kreps, *Gramsci and Foucault : a reassessment*, Ashgate Publishing, 2015, s. 111-129.

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2147-7523
Cilt: 4, Sayı : 1, ss. 74-102
Geliş Tarihi : 17.05.2017
Kabul Tarihi : 12.06.2017
DOI: 10.26513/toecd.314533

Ortadoğu'daki Yapısal Değişimin Devletlerin İttifak Politikalarına Etkisi: Suriye Örneği

Furkan Polat*

Öz

Bu çalışma, Ortadoğu'da meydana gelen sistemik değişimden yola çıkarak Suriye krizi bağlamında 2011-2015 yılları arasında kurulan ittifakları kuramsal bir bakış açısıyla incelemektedir. Bu sistemik değişimin miladı, Obama yönetiminin seleflerinden farklılaşan dış politika yaklaşımına dayanmaktadır. Obama doktrini olarak isimlendirilen yeni dış politika, kriz alanlarına yönelik sorumluluk üstlenmekten kaçınma ve bu sorumluluğu daha çok bölgesel aktörlere yükleme anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Sistemik değişimle birlikte bölgesel güç dağılımının devlet davranışlarında belirleyici olması, bu davranışlardan biri olan ittifakların yeni sistemik özellikler ışığında tanımlanmasını zaruri kılmaktadır. Bu bağlamdan hareketle çalışma, Suriye örneği üzerinden yeni sistemik sınırlar içerisinde kurulan ittifakların ardında yatan kaygının güvenlik merkezli olduğu iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İttifaklar, Suriye Krizi, Obama Doktrini, Çok Kutuplu Sistem, Tehdit Dengesi

* Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, furkanpolat25@gmail.com

The Impact of Structural Change in the Middle East on Alliance Policies of States: The Case of Syria

Furkan Polat*

Abstract

This study examines the alliances established between 2011-2015 in the context of the Syrian crisis from the theoretical perspective of considering the systemic change that took place in the Middle East. The milestone of this systemic change is based on a foreign policy approach that differs from the predecessors of the Obama administration. The new foreign policy, called as the Obama doctrine, is built on an understanding of avoidance of responsibility for crisis areas and a sense of putting the responsibility on regional actors. The fact that regional power distribution with systemic change is determinative of state behavior makes it necessary to identify alliances which are one of these behaviors, in the light of new systemic features. Starting from this context the study asserts that the concern lies behind the alliances established within the new systemic borders over the Syrian example is security oriented.

Keywords: Alliances, Syrian Crisis, Obama Doctrine, Multipolar System, Balance of Threat

* Res. Asst., Sakarya University, Middle East Institute, furkanpolat25@gmail.com

1. Giriş

25 Aralık 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ile SSCB arasındaki güç mücadelesini ifade eden Soğuk Savaş’ı sona erdirmekle kalmamış aynı zamanda bu rekabetin yaşandığı iki kutuplu küresel sistemdeki güç dağılımını dönüşüme uğratmıştır. Bu sistemik değişim, ABD’nin dengelenemez üstünlüğünün kabul edildiği ve Soğuk Savaş döneminin rekabet alanlarının büyük ölçüde ABD tarafından domine edildiği tek kutuplu güç dağılımına evrilmiştir. Devletler üstü bir otoriteden yoksun anarşik tek kutuplu sistemde ABD’nin güç dağılımındaki eşsiz konumu, onun davranışlarını sistemdeki diğer devletlerin davranışlarını etkileyen sistemik bir unsura dönüştürmüştür. Başka bir ifade ile Washington’da alınan değişken dış politika kararları, ABD’nin sistem içindeki nispi pozisyonu nedeniyle pek çok bölgedeki ilişki kalıplarına şekil vermiştir.

Bu bölgelerden biri olan Ortadoğu’da ABD’nin askeri varlığı, Körfez savaşı, Afganistan savaşı ve 2003 Irak işgali gibi müdahalelerle kendini hissettirirken bölgesel güçler arasındaki rekabeti de sıfırlayıcı bir etki doğurmuştur. Soğuk Savaş sonrası bölgeye yönelik stratejisini müdahaleci bir yaklaşım üzerine temellendiren Washington yönetimi, 2010 yılına gelindiğinde bu stratejinin doğurduğu maliyetlerden kurtulma kararı alarak yeni bir stratejiyi devreye sokmuştur.¹

Devreye sokulan bu yeni strateji, devlet davranışlarının altında yatan kaygıyı, güç ve güvenlik maksimizasyonu üzerinden okuyan realist paradigma içerisinde üç farklı kavram üzerinden tartışılmaktadır. Bunlardan ilki, ABD’nin 2010 yılından itibaren Ortadoğu’daki askeri varlığını peyderpey azaltmasına ve kendine rakip olacak bir bölgesel hegemonun bölge ülkeleri tarafından dengeleneceği ön görüşüne dayanan “kıyıdan dengeleme” (Offshore Balancing) stratejisidir.² Bu yaklaşım ABD’nin 2003 Irak işgalinin ağır faturasından ve bölgede artan terör sorununun doğrudan kendisini

¹ “Başkan Obama’nın, Afganistan ve Pakistan’daki Durumun Geleceğine Dair Konuşması”, ABD Diplomatik Temsilcilikler-Türkiye, 1 Aralık 2009, http://turkish.turkey.usembassy.gov/konusma_120109.html, (10 Ekim 2016).

² John J. Mearsheimer, “*A Return to Offshore Balancing*”, Newsweek, 31 Aralık 2008, <http://europe.newsweek.com/return-offshore-balancing-82925?rm=eu>, (10 Ekim 2016), John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, “*The Case for Offshore Balancing*”, Foreign Affairs, 13 Haziran 2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/untied-states/2016-06-13/case-offshore-balancing>, (10 Ekim 2016).

hedef almasından kaçınması gerektiğine vurgu yaparak karadaki birliklerin çekilmesiyle bu maliyetlerin azalacağını öne sürmektedir. Obama yönetiminin Irak ve Afganistan'dan ABD'nin askeri varlığını azaltma kararı almasını kıyıda dengeleme stratejisinin önemli bir göstergesi olarak gören bu yaklaşım, yeni dönemde olası bir Amerikan müdahalesinin deniz ve hava kuvvetlerinin kullanımını içermekle birlikte bölgesel güç dengesinin bozulması durumunda gerçekleşmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

İkincisi ise ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığını, bölgesel aktörler arasındaki klasik güvenlik ikilemelerini sona erdiren ve hegemonik istikrar sağlayan bir garantör olarak görmekte ve çekilme kararını bölgede son dönemlerde karşılaşılan kriz alanlarının doğuşunda bir milat olarak tanımlamaktadır.³ Bu strateji değişikliğinin ardındaki gerekçeler müdahaleci dış politikanın sebep olduğu yüksek maliyetlere ve prestij kaybına bağlanmakta ve yeni strateji izolasyonizm kavramıyla açıklanmaktadır. Üçüncüsü ise diğer iki kavramsallaştırmada olduğu gibi Obama dönemi öncesinde Ortadoğu'ya yönelik izlenen müdahaleci stratejilerin son dönemlerde meydana getirdiği ağır maliyetlere değinerek, yeni dönemde özellikle askeri alanda yapılan harcamalarda tasarrufa gidilmesini, ABD'nin Ortadoğu'daki kriz alanlarına geçmişe nazaran daha düşük düzeyde müdahil olmasını ve tehditlerle mücadelede bölgesel aktörlere daha fazla alan açmasını “mevzilenme” (retrenchment) kavramıyla açıklamaktadır.⁴

Aralarındaki kavramsal farklılığa rağmen bu üç yaklaşımın da değişimin temel parametrelerini oluşturan iki farklı realite konusunda mutabık kaldığı söylenebilir. Bunlardan ilki, ABD'nin tekrar bir stratejik değişime gidene kadar bölgede meydana gelen krizlere müdahil olmayacağı ve bunların doğurduğu maliyetleri yerel aktörlere yükleyeceğidir. İkincisi ise bu strateji-

³ Hasan Basri Yalçın, “ABD, Suriye’de PKK Devleti Kuruyor”, *Star*, 27 Haziran 2016, <http://haber.star.com.tr/yazar/suriyede-amerikaya-bagliliktan-cikmalimiz-diyendir-hasan-basri-yalcin-uyariyor/yazi-1121292>, (10 Ekim 2016). Bu bilgiler Fadime Özkan’ın gerçekleştirmiş olduğu mülakattan alınmıştır. Ayrıca bkz. Hasan Basri Yalçın, “Ortadoğu’da Yeni Durum ve Türkiye’nin Dış Politika Stratejisi”, s. 15-18. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Balcı, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, Ankara SETA Yayınları, 2014. Hasan Basri Yalçın, “Obama Stratejisi ve Ortadoğu” Akademik Ortadoğu, Cilt: 9, Sayı: 2, 2015, s. 55-74.

⁴ Stephen G. Brooks, G. John Ikenberry ve William C. Wohlforth, “*Don’t Come Home America: The Case Against Retrenchment*”, *International Security*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2013, s.7-51, Kyle Haynes, “*Decline and Devolution: The Sources of Strategic Military Retrenchment*”, *International Studies Quarterly*, 2015. s. 490-502.

nin bölgedeki mevcut güç dağılımında köklü bir değişime yol açacağı ve bölgesel sistemi devlet davranışlarının belirlenmesinde daha fazla ön plana çıkaracağıdır. Başka bir ifade ile Ortadoğu'daki yeni kriz alanları ve bu krizlere yönelik devlet davranışları, küresel sistemden nispeten bağımsız bir şekilde bölgesel sistemin sınırları içerisinde cereyan edecektir.⁵

Bu çalışma yukarıda kısaca değinilen sistemik değişimden yola çıkarak Ortadoğu'daki mevcut güç dağılımının, "Arap Baharı" sonrası bölgede çok sık rastlanan ve değişkenlik gösteren ittifakların⁶ altında yatan temel kaygıya yönelik etkisini, isyan hareketinin uluslararası krizlere dönüştüğü Suriye örneği üzerinden araştırmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu amaçtan hareketle çalışmada şu üç soruya cevap aranmaktadır; Ortadoğu'daki mevcut güç dağılımının doğurduğu sistemik özellikler nelerdir? Bu sistemik özellikler devletlerin ittifak stratejilerinde hangi motivasyonla hareket etmelerine yol açmaktadır? Bu sistemde devletler kaygılarını gidermek amacıyla ne tür stratejilere başvurmaktadır? Ayrıca çalışmada bahsi geçen sorulara cevap aranırken şu üç temel argüman sınanacaktır; birincisi Ortadoğu'da çatışma olasılığını arttıran mevcut güç dağılımı, devletleri güvenlik merkezli ittifak arayışlarına itmektir. Sistemin sunduğu tercih zen-

⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: McGraw-Hill, 1993, s. 213-216, Küresel güç dağılımından bağımsız olarak bölgesel sistemlerin varlığı hakkında bkz; Nuno P. Monteiro, *Theory of Unipolar Politics*, New York: Cambridge, 2014, s. 171-173.

⁶ Teorisyenler tarafından çatışma ve mücadele bağlamında ele alınan ittifak kavramı, kapsam açısından ortak bir paydanın oluşmasına vesile olsa da üzerinde durulan örnek olayların farklılığından mütevellit bir takım nüanslar içermektedir. Bu nüanslara bir kaç isim üzerinden değinmek gerekirse, yaptığı çalışmalarla literature ciddi katkılar sağlayan Bruce M. Russett ittifak kavramını askeri güç kullanma koşullarıyla ilgilenen sınırlı sayıdaki devlet arasında gerçekleştirilen resmi anlaşmalar olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde Glenn H. Snyder ve Hans Morgenthau da ittifakları iki ya da daha fazla devlet arasında askeri konuları içeren ve yasal kodifikasyonlarla sınırları çizilen işbirlikleri olarak görmektedir. Bu isimlerden farklı olarak Stephen M. Walt ise gayr-i resmi anlaşmalara değinerek ittifakları, iki ya da daha fazla devlet arasında meydana gelen ve güvenlik konuları ile ilgili resmi veya gayr-i resmi taahhütler içeren işbirliği şeklinde tanımlamaktadır. Bu çalışmada ise Walt tanımını referans alınarak ittifakların tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Kavramlara dair ayrıntılı bilgi için bkz: Bruce M. Russett, *An Empirical Typology of International Military Alliances*, *Midwest Journal of Political Science*, Cilt. 15, No. 2, (Mayıs 1971), s. 262-263., Glenn H. Snyder, *Alliance Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1997, s. 4., Morgenthau, s. 197., Stephen M. Walt, "Why Alliances Endure or Collapse", *Survival: Global Politics and Strategy*, Cilt. 39, No. 1, 1997, s. 157.

ginliği güvenlik kaygılarının minimize etmek isteyen devletleri değişken ve bağlayıcılığı olmayan ittifaklar kurmaya yönlendirmektedir. İkincisi, devletler güvenliklerini tehdit eden unsurlar olarak sadece diğer devletlerin sahip olduğu askeri kapasiteyi değil aynı zamanda bu kapasitenin tehdit derecesini belirleyen coğrafi yakınlık ve saldırgan niyetlere de odaklanmaktadır. Bu unsurlar Ortadoğu'daki mevcut güç dağılımının meydana getirdiği odaklanma problemlerini asgari seviyeye indirmektedir. Üçüncüsü, mevcut güç dağılımı, devletlerin temel kaygıyı gidermesi noktasında gerek onları ittifaklara dâhil eden gerekse tehdit algılarına rağmen ittifak dışı kalmalarına yol açan stratejik opsiyonlar sunmaktadır.

2. Ortadoğu'daki Yeni Yapısal Özelliklerin Devlet Davranışlarına Etkisi

Obama yönetiminin ABD'nin Ortadoğu stratejisinde değişime gitmesi bölgedeki aktörlerin davranışlarını şekillendiren yapısal sınırlar açısından bölgedeki mevcut güç dağılımını belirleyici bir konuma taşımıştır. Bu yapısal değişim ABD'nin bölgeyi domine ettiği hegomonik güç dağılımından Türkiye, Suudi Arabistan, İran, İsrail ve Mısır gibi bölgesel aktörlerin daha aktif rol oynadıkları yeni bir sistemle neticelenmiştir. Obama doktrinin bir sonucu olarak bölgedeki krizlerde inisiyatif üstlenmeleri konusunda kendilerine alan açılan bu devletler, aralarındaki ilişki kalıplarını ise her biri bir kutbunu oluşturdukları yeni güç dağılımı içerisinde yeniden dizayn etme mecburiyetiyle yüzleşmişlerdir. Her ne kadar Obama doktrini, Rusya, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi bölge dışındaki aktörlere Ortadoğu'nun kriz alanlarına (Suriye, Irak, Yemen, Libya) müdahale etme noktasında fırsatlar sunsa da bu aktörlerin bölgeyi domine edebilecek güç kapasitesinden yoksun olması, Ortadoğu'nun çok kutuplu yapısında sistemik bir değişim meydana getirmemektedir. Dolayısıyla "Arap Baharı" sonrası kriz alanlarına bağlı olarak değişkenlik gösteren ittifakların anlamlandırılması, çok kutuplu bir güç dağılımı sergileyen bölgesel sistemin genel özelliklerinin tespitinden geçmektedir.

Güç unsurları⁷ göz önüne alındığında en az üç ya da daha fazla aktör ta-

⁷ Güç içinde barındırdığı unsurlar ve amaçsallık-araçsallık tartışması açısından farklı paradigmlar nazarında farklı anlamlar içermektedir. Bu çalışma ise realist paradigmanın güç tanımından hareketle kapasite dağılımını ele alacak ve neo-realistlerin yaklaşımını benimseyerek gücü amaçlar hiyerarşisine hizmet eden bir araç olarak değerlendirecektir. Bu noktadan hareketle çalışmada neo-realistlerin önde gelen

rafından domine edilen bir küresel/bölgesel sistem olarak tanımlanan çok kutupluluk, devlet davranışlarını belirleyen dört temel özellik barındırmaktadır.⁸ Birincisi, çok kutuplu sistemin kapasite açısından yaklaşık olarak birbirine denk üç ya da daha fazla aktörden meydana gelmesi dost-düşman ayırımındaki belirsizliklerin artmasına yol açmaktadır. Sistemdeki belirsizlik Waltz'ın ifadesiyle "...bir gücün müttefikler ile düşmanlar arasında net ve değişmez sınırlar çizmesine imkân vermeyecek kadar çok sayıda gücün"⁹ bulunmasından kaynaklanmaktadır. Sistemdeki büyük güçlerin sayısında yaşanacak artış hâlihazırda mevcut olanlar için odaklanma problemleri doğurmanın yanı sıra enformasyon süreci ve kaynak tahsisi açısından da bir takım problemler meydana getirmektedir.¹⁰

İkincisi, aktör sayısındaki artışa bağlı olarak çoğalan ilişki ağları ve etkileşim fırsatları, aktör davranışlarına esneklik katmaktadır. Deutsch ve Singer tarafından " $n(n-1)/2$ " olarak formülize edilen bu ilişki ağları, işbirliğine açık olduğu kadar rekabete de açık olmaktadır.¹¹ Başka bir ifade ile sistemdeki bağımsız aktör sayısı (n) arttıkça etkileşim fırsatlarının sayısı ve niteliği artmaktadır. Daha önce değindiğimiz dost-düşman ayırımındaki belirsizlik de hesaba katıldığında çok kutuplu sistemde aktörler birbirlerine olan bağımlılıklarını minimize edecek fırsatlar yakaladıklarından dolayı muhtemel krizler neticesinde ittifaklar kırılabilir hale gelmektedir. Üçüncüsü, çok kutuplu sistem rakiplerin birbirlerinin niyetlerini ve kapasitelerini yanlış hesaplama riskleri barındırmaktadır. Sistemdeki bir devletin odaklanması gereken aktör sayısı birden fazla olduğundan devletler bu kabiliyetlerinde gerileme yaşamaktadırlar. Bu durum provokasyon riskini arttırmakta ve örneğin iki aktör arasında kurulan bir savunma ittifakının diğerleri tarafından saldırgan olarak algılanmasına neden olmaktadır.¹²

isimlerinden Mearsheimer'in güç tanımı referans alınacaktır. Mearsheimer'a göre güç örtülü ve askeri olmak üzere iki unsuru içinde barındırmaktadır. Örtülü güç, bir devletin askeri gücünü besleyen ekonomisini ve nüfusunu ifade etmektedir. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Company Inc, 2001, s. 55. Gücün ayrıntılı tanımı için ayrıca bkz: Morgenthau, s. 124-165.

⁸ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 337-338.

⁹ Kenneth Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev: Osman S. Binatlı, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2015, s. 209.

¹⁰ Karl W. Deutsch ve J. David Singer, "Multipolar Power Systems and International Stability", *World Politics*, Cilt.16, No.3, 1964, s. 396.

¹¹ Deutsch ve Singer, s.392-393.

¹² Snyder, s. 145-146.

Çok kutuplu sistemde meydana gelen güç dağılımının neden olduğu son özellik ise sistemdeki çatışma olasılığının yüksek olmasıdır. Çatışma olasılığı diğer özelliklerin doğal bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. Zira aktör sayısındaki artış etkileşim fırsatlarını çoğaltan bir etki doğurduğu gibi çatışma risklerini de yükselten bir etki doğurmaktadır. Yani iki aktörün (A,B) bulunduğu bir sistemde muhtemel çatışma (A-B) bunlar arasında cereyan edecek iken üç aktörün (A-B-C) bulunduğu bir sistemde en az üç farklı çatışma (A-B, A-C, B-C) meydana gelebilmektedir. Sistemdeki güç dağılımının zayıf aktörlere sağladığı geniş politik manevra alanları hesaba katıldığında çatışma olasılığının daha da attığı gözlemlenmektedir. Zira sistem sadece majör-majör değil aynı zamanda majör-minör ve minör-minör mücadelelerine tanıklık edilebilmektedir.¹³

Netice itibarıyla gerek dost-düşman ayırımında belirsizliklere yol açması gerekse yanlış hesaplama riski ve çatışma olasılığının artması gibi kriz alanlarının doğuşuna zemin hazırlayan özellikler barındırdan çok kutuplu sistem, sahip olduğu anarşik yapısıyla devletlerin amaçlar hiyerarşisinin yeniden dizayn edilmesini gerekli kılmaktadır. Çok kutuplu güç dağılımının oluşturduğu odaklanma problemleri, devletleri en ulvi amaçları olan varlıklarını sürdürme dürtüsüyle hareket etmeye sevk etmekte ve bu amacı gerçekleştirmenin araçlarından biri olan savunmacı ittifaklara yönlendirmektedir.¹⁴

2.1. Güvenlik Merkezli Kaygı: Tehdit Dengesi (Balance of Threat)

Başlıca amacı varlığını sürdürmek olan devletlerden müteşekkil uluslararası sistemde aktörler, diğerlerinin davranışlarına kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bir devlet herhangi bir nedenle kapasitesini arttırmanın yollarına başvurduğu takdirde niyetlerin bilinmemesi ve uluslararası sistemde saldırgan niyetlere sahip olanları cezalandıracak bir üst otoritenin bulunamaması nedeniyle diğerleri tarafından davranışları tehdit olarak algılanmaktadır. Bu şartlar altında belirli bir askeri kapasiteye sahip olan devletler, rasyonel davranarak tehdidi engellemenin yollarını arayacaklardır.¹⁵ Neo-realistlerin hemfikir oldukları bu tabloda devletler ya mevcut kapasitelerini kullanarak

¹³ Mearsheimer, Back to the Future, *International Security*, Cilt. 15, No. 1, (Yaz 1990), s. 14.

¹⁴ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, s.129, s. 142.

¹⁵ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 30-32.

ya da ittifak kurarak güvenliklerini sağlayacaklardır.

The Origins of Alliances adlı eserinde, devletlerin güvenlik merkezli temel kaygısını ortadan kaldırmanın bir aracı olarak savunmacı ittifaklara yönelişini ele alan Stephen M. Walt, devletlerin ittifak stratejilerinde tehdit hiyerarşisinin belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Walt'a göre, tehdit derecesi yüksek olan zayıf devlete karşı tehdit algılayan devlet güçlü bir devletle ittifak kurabilir. Başka bir ifade ile devletler anarşik bir sistemin doğurduğu güvenlik problemlerini, muhtemel tehditlerin sadece askeri ve ekonomik kapasitesine değil aynı zamanda bu kapasitelerin mobilizasyonunu etkileyen ve kullanım amaçlarını vurgulayan ilave unsurları da dikkate alarak tanımlamaktadırlar.¹⁶

Walt, klasik güç merkezli yaklaşımlardan farklı olarak bu unsurları dört başlık altında incelemektedir. Bunlardan ilki, devletlerin sahip olduğu toplam güçtür (aggregate power). Walt toplam gücün devletlerin nüfusunu, askeri kapasitesini, endüstrileşme ve teknolojik gelişmişlik seviyesini kapsayan materyal verilerden oluştuğunu belirtmektedir. Walt'a göre, devletler toplam güç ile düşmanlarını cezalandırıp dostlarını da ödüllendirebileceğinden toplam güç tehdidin en önemli bileşenleri arasında yerini almaktadır. Tehdit derecesinde belirleyici olan ikinci faktör ise saldırı gücüdür (offensive power). Walt'a göre bir devletin saldırı gücü diğer devletleri provoke eden ve askeri kapasiteyi ifade eden bir unsurdur. Bu güç devletlerin doğrudan egemenliklerini ve toprak bütünlüklerini tehdit etmektedir. Bu nedenle saldırı gücü diğer devletleri dengeleme stratejisi uygulamaya itmektedir.¹⁷

Tehdidin derecesini belirleyen üçüncü faktör coğrafi yakınlıktır (geographic proximity). Walt'a göre tehdit seviyesini belirleyen diğer şartlar eşit olduğunda birden fazla devletten tehdit algılayan aktör önceliğini coğrafi yakınlığı bulunana verecektir.¹⁸ Toplam güç gibi coğrafi yakınlığın da devletlerin izleyeceği ittifak stratejisinde belirleyici olacağını öne süren Walt devletlerin toplam gücü nispeten fazla olan tehditten ziyade coğrafi yakınlığı bulunan tehdiye karşı daha hassas olduğunu savunmaktadır.¹⁹ Tehdit derecesinde belirleyici olan dördüncü faktör ise saldırgan niyetlerdir (aggressive intentions). Walt bir devletin saldırgan tavırlar sergilemesini diğer-

¹⁶ Walt, *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, 1990, s. 17.

¹⁷ Ibid., s. 24-25.

¹⁸ Ibid., s. 23-24

¹⁹ Ibid., s. 158.

lerini provoke edecek bir unsur olarak görmektedir. Walt'a göre saldırgan niyetler saldırganla kurulacak bir ittifakla dahi giderilemiyorsa savunmasız devletler için onu dengelemekten başka bir seçenek bulunmamaktadır.²⁰

The Origins of Alliances adlı kitabında 1955-1979 yılları arasında Ortadoğu'da kurulan savunmacı ittifaklardan hareketle "tehdit dengesi" kavramını literature kazandıran Walt, dönemin iki kutuplu küresel sisteminin Ortadoğu'ya olan etkisi ışığında devletlerin tehditlerle mücadele stratejilerine değinmektedir. Bu noktadan hareketle Walt, devletlerin "peşine takılma" (bandwagoning) stratejisinden ziyade dengeleme (balancing) stratejisi izlemeye meyilli olduğunu vurgulamaktadır. Fakat gerek küresel sistemdeki güç dağılımının Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte değişime uğraması gerekse Obama doktrinin neticesinde Ortadoğu'daki bölgesel güç dağılımının devletlerin davranışlarındaki etkisini arttırması, yeni sistemik sınırlar içerisinde tehditle mücadele stratejilerinin yeniden belirlenmesi zaruriyetini doğurmaktadır.

2.2. Çok Kutuplu Sistemde Tehditlerle Mücadele Stratejileri

Bir sistemdeki güç dağılımı o sistemdeki devletlerin mevcut veya müstakbel tehditlerle mücadelesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Çok kutuplu güç dağılımının bir sonucu olarak tehditlerin çoğaldığı, belirsizliğin hâkim olduğu ve ilişki ağlarının esnekliğe sahip olduğu bir sistemde devletlerin tehditlerle mücadelede hangi stratejileri izleyebileceği sorusuna cevap aramak önem arz etmektedir. Sistemin sabit unsuru olan anarşi ile değişken unsur olan güç dağılımı birlikte düşünüldüğünde üç ya da daha fazla büyük devletin ve belirli sayıdaki küçük devletin yer aldığı bir sistemde tehditlerle mücadele için üç farklı stratejik opsiyonun varlığından söz edilebilir.²¹

Bunlardan ilki, bir devlet veya bir ittifakın sistemdeki diğer devlet veya ittifakları askeri ve/veya politik üstünlük açısından tehdit etmesine karşılık olarak tehdit edilen devletin ya kendi kaynaklarını devreye sokarak ya da tehdit algılayan diğer devletlerle ittifak kurarak tehdidi caydırması anlamına gelen dengeleme stratejisidir.²² Realist paradigma içerisinde genel

²⁰ Ibid., s. 25-26.

²¹ Schweller, *Deadly Imbalance: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, New York: Columbia University Press, 1998, s. 65-67.

²² Schweller, *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, New Jersey: Princeton University Press, 2006, s. 9. Dengeleme stratejisinin geleneksel

kabul gören bu tanımdan da anlaşılacağı gibi dengeleme, tehdit unsurlarından hareketle bir aktörün diğerlerinin kısa veya uzun vadede varlıklarını tehlikeye atacak davranışlarda bulunmasına karşılık tehdit algılayanlar tarafından verilen bir cevap niteliğindedir. Bu cevap bir devletin kendi kapasitesini arttırarak tehdidi davranışlarında vazgeçirmesi anlamına gelen “dahili dengeleme” şeklinde olabileceği gibi müşterek tehdit algılarına sahip olan devletlerle işbirliğini tercih ederek tehdidi engellemeyi ifade eden “harici dengeleme” şeklinde de olabilir.²³ Tehdit olma potansiyeline sahip en az üç devletin bulunması, ittifak ilişkilerinin esnekliğe sahip olması ve sistemin küçük devletlere manevra alanı sunması gibi çok kutuplu sistemin özellikleri dikkate alındığında ittifaklar vasıtasıyla sağlanacak dengeleme stratejilerinin olasılığının arttığı söylenebilir.

İkincisi, dengeleme stratejisinin zıttı olarak okunabilecek peşine takılma stratejidir. Bu strateji engellenemeyen tehdit ile ittifak kurma anlamına gelmekte ve “kaybedenler açısından dahi kazançların mümkün olduğu ve kaybetmenin bunların güvenliğini tehlikeye sokmadığı bir durumda”²⁴ izlenilebilecek makul bir stratejidir. Kaybedenlerin stratejisi olarak tanımlayabileceğimiz peşine takılma stratejisi, tehdidin üstünlüğünü kabul etme açısından bir yenilgi anlamı taşısa da üstünlüğün sağlayacağı güvelik şemsiyesi altına girme açısından varlığını sürdürmenin teminatı olarak okunabilir. Peşine takılma stratejisi her ne kadar devletlerin bireysel veya kolektif olarak tehdidi caydırabilecek askeri kapasiteye ve bu kapasiteyi destekleyecek ekonomik güce sahip olmamalarından kaynaklansa da çok kutuplu sistemin zayıf devletlere sunduğu politik manevra alanları hesaba katıldığında bu stratejinin uygulanabilirliği azalmaktadır. Sistemdeki güçlü aktör sayısı arttıkça zayıf devletler tercih imkânları elde etmekte ve dengeleme veya sorumluluğu başkasına yükleme fırsatları kazanmaktadırlar.

Çok kutuplu sistemde tehditlerle mücadelede uygulanabilecek üçüncü stratejik opsiyon ise “sorumluluğu başkasına yükleme”dir (buck-passing). Bu strateji dengeleme ve peşine takılma stratejisinin aksine ittifaklardan uzak durmayı ifade etmektedir. Tehdit algılayan devletlere sistemdeki aktörlere tehditlerle yüzleşmenin maliyetlerinden kaçınma, nispi pozisyonlarını

kullanımı için ayrıca bkz: Walt, *The Origins of Alliance Politics*, s. 18-19.

²³ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 156-157.

²⁴ Waltz, *Uluslararası Politika Teorisi*, s. 158.

koruma ve geliştirme olanakları sunmaktadır.²⁵ Çok kutuplu sistem olası bir tehdidi engelleyecek çok sayıda aktörü içinde barındırdığından dolayı sorumluluğu başkasına yükleme stratejisinin uygulanmasına imkân tanımaktadır. Bu strateji, birden fazla tehdit ile karşı karşıya kalan aktörler için cazip olmakla birlikte ittifakların kırılma risklerini sağlayan riskleri de içinde barındırmaktadır.²⁶

3. Tehdit Dengesi Perspektifinden Suriye Krizi

3.1. İttifakların Kuruluş Serüveni Bağlamında Suriye Krizi

17 Mart 2011'de Suriye'nin genelinde muhalifler tarafından gerçekleştirilen sivil gösteriler, ilk kez Der'a'da ordunun sivillere yönelik silah kullanması ile birlikte yerini şiddetli çatışmaya bırakmış ve Suriye rejim ile muhalifler arasında cereyan eden iç savaş sarmalına sürüklenmiştir. Taraflar arasındaki çatışma yoğunluğunu arttırdıkça özellikle bölgesel aktörler sorunun bir parçası haline gelmiş ve yereldeki aktörlere sunulan askeri destek kapsamında iki farklı ittifak meydana gelmiştir. Bu ittifaklardan ilki, isyan hareketlerinin Suriye'ye sığmasıyla birlikte müşterek tehdit algısı kapsamında Suriye rejimiyle ikili ilişkileri 1980'lere dayanan İran ile 1950'lerden bu yana rejimle stratejik ilişkilere sahip olan Rusya arasında inşa edilmiştir. Her iki ülke de krizin erken dönemlerinde rejime olan askeri desteklerini farklı araçlar kullanarak sağlasalar da 2015 yazı itibarıyla somut bir ittifak çerçevesinde birlikte hareket ederek birbirini tamamlayan ve organize bir destek sunmuşlardır. İkincisi ise çatışmaların başladığı ilk günden itibaren muhaliflerin direncini korumasında büyük bir paya sahip olan Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan arasında kurulmuştur. Yaklaşım farklılıkları olmakla birlikte, bu ülkeler diyalog girişimlerinin sonuçsuz kaldığı 2012 yılının başlarından itibaren müşterek askeri politikalar üzerinden gayr-i resmi ittifak kurarak krizin belirleyici aktörleri arasında yer almışlardır.

Sırasıyla bu ittifakların sahadaki müttefiklerine olan askeri yardımlarına değinecek olursak rejim açısından en önemli müttefiklerden birinin İran olduğu söylenebilir. İran'ın rejime olan askeri desteği İran-Rusya ittifakının somutlaşmaya başladığı son dönem öncesinde iki kanal üzerinden ger-

²⁵ Thomas J. Christensen ve Jack Snyder, Chain Gang and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity, *International Organization*, Cilt. 44, No. 2, (İlkbahar 1990), s. 141.

²⁶ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 159-162.

çekleşmiştir. Bunlardan ilki, toplumsal gösterilerin bastırılmasına ve Suriye Ordusu'nun eğitimine katkı sağlayacak uzman desteğinin sağlanması diğeri ise Suriye Ordusu saflarında savaşıacak yabancı unsurların eğitimi ve donanımının üstlenilerek organize edilmesidir. Toplumsal gösterilerin kontrollü bir biçimde bastırılmasını 2009 yılında tecrübe edinen İran, Suriye'deki halk hareketinin sivil bir görünüm sergilediği erken dönemde Suriye rejimine askeri danışmanlar göndermiştir.²⁷

İran menşeli bu önleyici müdahale anlayışı nedeniyle silahlı çatışmaların yoğunluğunu arttırması ve ülke geneline yayılması Tahran yönetimini askeri yardımların dozunu arttırma kararı almaya itmiştir. Özellikle karşı ittifakın muhaliflere silah yardımları yapmasıyla birlikte Suriye'deki varlığı tehlikeye giren İran, bölgedeki nüfuzunu kullanarak çok sayıda yabancı savaşçının Suriye'ye gelmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Irak merkezli Asaib Ehlülhak, Kataib Hizbullah ve Kataib Seyyid eş-Şuheda adlı milis güçleri Liva Ebu Fadlül Abbas adlı çatı oluşum altında bir araya getiren İran, bu milislerin eğitiminde ve Suriye'ye sevkinde rol oynamıştır.²⁸ Tahran yönetiminin Suriye Ordusu'na sağladığı yabancı savaşçı desteğinin dışında doğrudan İran güvenlik birimlerinin Suriye'deki varlığı da bilinmekte ve resmi ağızlardan kabul edilmektedir. İran Devrim Muhafızları (İDM) Komutanı Muhammed Ali Caferi yaptığı açıklamada İDM'ye bağlı Kudüs Gücü'nün Suriye'de rejim saflarında savaştığını, Suriye Ordusu'nun eğitiminde ve yabancı savaşçılardan oluşan milislerin kuruluşundan cepheye varıncaya kadar tüm süreçlerinde aktif rol üstlendiğini kabul etmiştir.²⁹

Sağladığı askeri yardımlarla Suriye rejiminin varlığını sürdürmesinde etkili olan aktörlerden bir diğeri ise Rusya'dır. Krizin erken dönemlerinde Suriye'ye yapılan askeri sevkiyatları rejimle arasındaki askeri anlaşmalara bağlayan Moskova yönetimi yaptığı açıklamada anlaşmalara bağlı kalacağını

²⁷ Adam Entous ve Matthew Rosenberg, "U.S says Iran helps crackdown in Syria", *The Wall Street Journal*, 14 Nisan 2011, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704547804576261222747330438>, (20 Kasım 2016).

²⁸ Michael Knights, "Iran's Foreign Legion: The Role of Iraqi Shiite Militias in Syria", *The Washington Institute for Near East Policy*, 27 Haziran 2013, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-foreign-legion-the-role-of-iraqi-shiite-militias-in-syria>, (20 Kasım 2016).

²⁹ Farnaz Fassihi ve Jay Solomon, "Top Iranian Official Acknowledges Syria Role", *The Wall Street Journal*, 16 Eylül 2012, <http://www.wsj.com/articles/SB10000872396390443720204578000482831419570>, (20 Kasım 2016).

ve gerekli yükümlülükleri yerine getireceğini ilan etmiştir.³⁰ Bu bağlamda BMGK'da sunulan ve Suriye'ye silah ambargosunu içeren karar tasarılarını veto eden Rusya, krizin yoğunluğunu arttırmasıyla birlikte rejime verdiği askeri desteğin dozunu arttırmıştır. Moskova yönetimi özellikle Suriye'ye yönelik askeri operasyonların uluslararası kamuoyunda tartışılmaya başlandığı 2012 yılı itibariyle havadan ve denizden gelebilecek saldırılara karşı Suriye'nin savunma sistemini güçlendirecek çok sayıda mühimmatı bölgeye sevk etmiştir.³¹

Rusya ve İran'ın müşterek askeri desteğine rağmen 2014 yılının son çeyreğinde muhaliflerin İdlib'i alarak Lazkiye'ye doğru ilerlemesi ve Esad'ın Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından desteklenen muhalifler karşısında ordunun ülkeyi savunacak gücü kalmadığını açıklaması İran-Rusya hattında rejimin geleceği konusunda kaygıların artmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin ardından Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştiren İDM'nin özel birlikleri olan Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani Putin ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmede Rusya ve İran'ın muhaliflere yönelik koordineli bir operasyon planı masaya yatırılmıştır.³²

Bu görüşeme trafiğinin ardından rejimle masaya oturan Moskova yönetimi, 1980 ve 1994'teki askeri anlaşmalara ilaveten Lazkiye'de bir askeri üs (Himeymim) kurması kararlaştıran yeni bir anlaşma imzalamıştır.³³ Yeni anlaşmanın ardından bölgedeki askeri varlığında ciddi bir artışa giden Rusya, Ağustos 2015 itibariyle çok sayıda savaş gemisini Türk boğazlarından geçirek Lazkiye'de kurulan üsse asker ve mühimmat sevk etmiştir.³⁴ Bir yıla

³⁰ "Russia dismisses uproar over Syria arms sales", *Raw Story*, 17 Mayıs 2013, <http://www.rawstory.com/2013/05/russia-dismisses-uproar-over-syria-arms-sales/>, (20 Kasım 2016).

³¹ Adrian Blomfield, "Russian arms ship to make second attempt to deliver helicopters to Syria", *The Telegraph*, 24 Haziran 2012, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/9352852/Russian-arms-ship-to-make-second-attempt-to-deliver-helicopters-to-Syria.html>, (20 Kasım 2016).

³² Laila Bassam ve Tom Perry, "How Iranian general plotted out Syrian assault in Moscow", *Reuters*, 6 Ekim 2015, <http://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-soleimani-insigh-idUSKCN0S02BV20151006>, (20 Kasım 2016).

³³ Michael Birbaum, "The secret pact between Russia and Syria that gives Moscow carte blanche", *The Washington Post*, 15 Ocak 2016, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/01/15/the-secret-pact-between-russia-and-syria-that-gives-moscow-carte-blanche/>, (20 Kasım 2016).

³⁴ Tom Coghlan ve Michael Evans, "Russia sends men and arms to prop up dying Assad

yakın bir hazılık sürecinin ardından Rusya-İran ittifakı 30 Eylül 2015'te harekete geçerek Lazkiye, İdlib, Hama, Humus, Halep, Şam ve Dera'daki muhalif unsurlara yönelik operasyonlar başlatmıştır.

Suriye krizinin askeri bir boyut kazanmasının ardından sahadaki muhalif unsurların askeri açıdan desteklenmesinde aktif rol oynayan devletler ise Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan'dır. Rusya-İran ittifakının karşı ittifakını oluşturan bu devletler arasındaki askeri işbirliği iki farklı veri üzerinden ortaya konabilir. Bunlardan ilki ittifak içi ülkeler arasındaki askeri hareketliliğe dair iddialardır. İddalara göre bu hareketlilik Türkiye'nin koordinasyonunu üstlendiği, Katar ve Suudi Arabistan'ın da gerekli ekonomik destek verdiği bir silahlandırma sürecini içermektedir. Bu bağlamda muhaliflere sağlanacak her türlü askeri yardımın verimliliğini arttırmak amacıyla Adana'da askeri komuta merkezinin kurulduğu³⁵ ve başta Ankara'daki Esenboğa havaalanı olmak üzere farklı noktalara 2012 yılı boyunca Katar ve Suudi Arabistan askeri kargo uçaklarının 160 farklı iniş gerçekleştirdiği öne sürülmüştür. Hava trafik verilerine dayandırılan bu bilgilere göre Katar hava kuvvetlerine ait C-17 ve Suudi Arabistan hava kuvvetlerine ait C-130 tipi askeri kargo uçakların Türkiye'ye gelerek askeri mühimmat sevkiyatında önemli görevler üstlenmişlerdir.³⁶ Türkiye'ye ulaştırılan bu mühimmatların Cilvegözü sınır kapısından geçirilerek Halep ve İdlib'deki muhaliflere ulaştırıldığı dile getirilen iddialar arasında yer almaktadır.

İkincisi ise Suriye'de rejim karşıtı muhalif gruplar tarafından yapıldığı öne sürülen ve karşı ittifak tarafından bu grupların askeri açıdan desteklenmesine dair veri olarak kullanılan iddialardır. Muhalifler tarafından yapıldığı öne sürülen açıklamalarda karşı ittifakın üyeleri askeri destek bağlamında açıkça ifade edilmiştir. Bu açıklamalardan bir kaçına değinecek olursak, ÖSO gruplarından biri olan General İdris'in komuta ettiği birliklerin sözcüsü Ahmed Ebu Rishan, Ürdün sınırı üzerinden Suudi Arabistan'ın kendi-

regime in Syria", *The Weekend Australian*, 3 Eylül 2015, <http://www.theaustralian.com.au/news/world/the-times/russia-sends-men-and-arms-to-prop-up-dying-assad-regime-in-syria/news-story/a3440914d5368896ac75603993c04099?>, (20 Kasım 2016).

³⁵ Regan Doherty ve Amena Bakr, "Exclusive: Secret Turkish nerve center leads aid to Syria rebels", *Reuters*, 27 Temmuz 2012, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-centre-idUSBRE86Q0JM20120727>, (20 Kasım 2016).

³⁶ C. J. Chivers ve Eric Schmitt, "Arms Airlift to Syria Rebels Expands, With Aid From C.I.A", *The New York Times*, 24 Mart 2013, http://www.nytimes.com/2013/03/25/world/middleeast/arms-airlift-to-syrian-rebels-expands-with-cia-aid.html?_r=0, (20 Kasım 2016).

lerine tanksavar gönderdiği³⁷, Suriye'deki İhvan'ın yönetim komitesinden Muhammed el-Dorbi'nin Katar ve Suudi Arabistan tarafından komşu ülkelere sağlanan paralarla muhaliflerin silahlandırıldığı³⁸ ve Doha'da muhaliflerin örgütlü bir yapıya kavuşturulması girişimleri sonrası muhaliflerin silah yardımının Türkiye üzerinden merkezileştiği yönündeki iddialar³⁹ her ne kadar Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan gibi ismi zikredilen devletler tarafından doğrulanmasa da bu aktörler arasında gayr-i resmi bir ittifakın var olduğuna dair yapılan çalışmalarda referans olarak gösterilmektedir.

Muhaliflerden yapılan açıklamalara benzer bir şekilde Rusya-İran ittifakının Suriye'ye doğrudan müdahale etmesinin ardından karşı ittifakın üyeleri de Suriye krizindeki pozisyonlarını açıkça dile getirmiştir. Bu açıklamalardan bir kaçına değinmek gerekirse, karşı ittifakın üyelerinden Suudi Arabistan'ın Dışleri Bakanı Adil Cübeyr verdiği bir mülakatta “Karadan havaya füze temininin Suriye'deki güç dengesini değiştireceğini düşünüyoruz. Bu füzeler ılımlı muhalefete, rejimin kimyasal saldırılarda ve hava saldırılarında kullandığı helikopter ve uçaklarını devre dışı bırakma fırsatı verir. Karadan havaya füzeleri, Suriye'deki güç dengesini değiştirir, tıpkı daha önce Afganistan'da değiştirdiği gibi” diyerek muhalefetin silahlandırılmasındaki rollerini açıkça ortaya koymuştur.⁴⁰

3.2. Tehdit Algısının Boyutları Bağlamında Suriye Krizi

Anarşik uluslararası sistemde en temel amacı varlığını sürdürmek olan devletler, bu amaca hizmet eden ittifakları tehdit algısının boyutlarına göre şekillendirmektedirler. Tehdit dengesi perspektifine göre bu algının boyutları tehdidin sahip olduğu askeri ve ekonomik kapasite, coğrafi yakınlık ve

³⁷ Anne Bernard, “Syrian Rebels Say Saudi Arabia Is Stepping Up Weapons Deliveries”, *The New York Times*, 12 Eylül 2013, <http://www.nytimes.com/2013/09/13/world/middleeast/syrian-rebels-say-saudi-arabia-is-stepping-up-weapons-deliveries.html>, (20 Kasım 2016).

³⁸ Karen DeYoung ve Liz Sly, “Syrian rebels get influx of arms with gulf neighbors' money, U.S. coordination”, *The Washington Post*, 15 Mayıs 2012, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/syrian-rebels-get-influx-of-arms-with-gulf-neighbors-money-us-coordination/2012/05/15/gIQAds2TSU_story.html, (20 Kasım 2016).

³⁹ Amena Bakr ve Mariam Karouny, “Qatar, allies tighten coordination of arms flows to Syria”, *Reuters*, 14 Mayıs 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-qatar-support-idUSBRE94D0GT20130514>, (20 Kasım 2016).

⁴⁰ “Muhalefete karadan havaya füze”, *Aljazeera Turk*, 20 Şubat 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/muhalefete-karadan-havaya-fuze>, (20 Kasım 2016).

davranışlarının bir çıktısı olan saldırgan niyetler tarafından belirlenmektedir. Suriye krizi bu perspektifle incelemeye tabi tutulduğunda her iki ittifak üyelerinin ortak tehdit algısında bir artışın meydana geldiği ve bu artışın devletleri ittifaklar kurmaya yönelttiği ifade edilebilir. Rusya-İran ittifakı rejimi ortadan kaldırma girişimlerini kendisi için bir tehdit olarak görürken Türkiye-Katar-Suudi Arabistan ittifakı ise değişimin engellenme girişimlerini ve bu amaçla uygulanan yöntemleri kendileri açısından tehdit olarak yorumlamıştır. Her iki ittifak da kendi içerisinde müşterek tehdit algısını barındırmakla birlikte üyelerin sahip olduğu ekonomik, askeri ve coğrafi farklılıklar tehdit algısının boyutlarında çeşitlilik meydana getirmektedir. Bu nedenle her bir aktör açısından Suriye krizinin doğurduğu tehlide ayrı ayrı değinmek gerekmektedir.

Suriye rejiminin varlığını sürdürmesini kendi güvenliği açısından olmazsa olmaz gören İran, Suriye krizini ulusal güvenliğinde önemli rol oynayan “direnış ekseninin” sona erdirilmesi için başlatılan bir “proje” şeklinde tanımlamaktadır.⁴¹ Karşı ittifakın üyelerinin bu “projenin” hayata geçirilmesinde başrol oynadığını öne süren Tahran yönetimi, rejim karşıtı politikalar neticesinde saldırgan niyetlere sahip bu ülkelerin bölgedeki askeri varlıklarını genişlettiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda Katar ve Suudi Arabistan’ı Suriye’deki silahlı çatışmaların müsebbibi olarak gören İran, Türkiye’yi ise “Osmanlı” hayali peşinde koşan “revizyonist ve saldırgan” bir devlet şeklinde tanımlamaktadır.⁴² Bir röportajında İran’ın tehdit algısının boyutlarına ayrıntısıyla değinen Ali Hamaney’in dış politika danışmanı Ali Ekber Velayeti, Suriye’de yaşananların bölgesel güvenliği tehdit eden bir krize dönüşmesinde Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan’ın muhalifler üzerinden bölgedeki askeri varlığını genişletmesinin önemli rol oynadığını belirtmiş ve bu revizyonist yaklaşımların ardındaki saldırgan niyetlerin doğrudan İran’ı güvenliğini hedef aldığını dile getirmiştir.⁴³

Suriye rejiminin varlığını sürdürmesini kendi güvenliğinin bir parçası

⁴¹ Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Nisan 2012, No. 53, <http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=117082&q=arap-bahari-surecinde-iran-in-suriye-politikasi>, s.8-10.

⁴² “İran: “Türkiye ‘Yeni Osmanlılık’ peşinde”, *Hürriyet*, 12 Ekim 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/iran-turkiye-yeni-osmanlilik-pesinde-27370399>, (20 Kasım 2016).

⁴³ “Assad’s overthrow “red line” for Iran: supreme leader’s aide”, *Reuters*, 20 Ocak 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-iran-idUSBRE90J08320130120>, (20 Kasım 2016).

olarak gören bir başka ülke ise Rusya'dır. Sovyet toprakları dışındaki tek askeri üssü Suriye'de bulunan Rusya, Suriye rejimiyle kurduğu güvenlik merkezli ilişkilerin olası bir rejim değişikliğiyle sona ereceği ve bölgede giderek artan "terör" sorunun bölgeye olan coğrafi yakınlığı nedeniyle kendi topraklarını sıçrayabileceği endişesi yaşamaktadır.⁴⁴ Rusya'nın Suriye merkezli güvenlik yaklaşımının iki temel parametresini oluşturan bu unsurların dolaylı olarak karşı ittifak tarafından üretildiği göz önünde bulundurulduğunda Moskova yönetiminin tehdit algısında Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan'ın bölgede artan askeri varlığı ve bu varlığın ardında yatan saldırgan niyetlerin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle Türkiye'nin sınır ihlali gerekçesiyle Kasım 2015'te bir Rus savaş uçağını düşürmesinin ardından yaşanan hadiseyi güvenliğine yönelik saldırgan niyetlerin askeri tezahürü şeklinde tanımlayan Rusya, bölgeye çok sayıda S-400 bataryaları yerleştirerek savunmacı yaklaşım ortaya koymuştur.⁴⁵

Devrimlerin doğurduğu rekabet ortamının devletlerin tehdit algılarında artışın meydana getirdiği gerçeğini göz önünde bulundurulduğunda, bu rekabete dahil olan Türkiye-Katar-Suudi Arabistan ittifakının müşterek tehdit algısının sonucunda kurulduğu öne sürülebilir. Fakat bu algı her üyenin sahip olduğu nispi pozisyon nedeniyle farklı boyutlarda yaşanmaktadır. Sırasıyla bu aktörlerin tehdit algılarının boyutlarına değinmek gerekirse Türkiye, krizin başlangıcından günümüze rejime verdiği askeri destekle gündeme gelen İran-Rusya ittifakının, bölgedeki askeri varlıklarını arttırmasından ve zaman zaman Türkiye'ye yönelik saldırgan davranışlar sergilemesini tehdit olarak algılamıştır. Her iki aktörün de bölgeye askeri mühimmat sevkiyatını engellemeye çalışan Türkiye, Moskova-Şam seferi yapan Rus uçağı⁴⁶ ile Türkiye hava sahasını kullanan ve rotası Halep olan İran kargo uçağını⁴⁷ zorunlu inişe tabi tutarak denetlemiştir. Her iki uçaktan da askeri mühim-

⁴⁴ Max Fisher, "The four reasons Russia won't give up Syria, no matter what Obama does", *The Washington Post*, 5 Eylül 2013, <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/09/05/the-four-reasons-russia-wont-give-up-syria-no-matter-what-obama-does/>, (20 Kasım 2016).

⁴⁵ Bill Gertz, "Inside The Ring: New Russian beachhead in Syria", *The Washington Times*, 3 Şubat 2016, <http://www.washingtontimes.com/news/2016/feb/3/inside-the-ring-new-russian-beachhead-in-syria/?page=all>, (20 Kasım 2016).

⁴⁶ "Uçakta meşru olmayan unsurlar var", *Hürriyet*, 11 Ekim 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/ucakta-mesru-olmayan-unsurlar-var-21670055>, (20 Kasım 2016).

⁴⁷ "Exclusive: Turkey says seizes illegal Iran arms shipment", *Reuters*, 31 Mart 2011, <http://www.reuters.com/article/us-iran-sanctions-un-idUSTRE72U6GJ20110331>, (20 Kasım 2016).

mat çıkmasının ardından İran uçağının BMGK kararı, Rus uçağının ise sivil havacılık kuralları gerekçe gösterilerek Suriye'ye varışı engellenmiştir. Ankara bu tavrı ile İran-Rusya ittifakının askeri açıdan bölgede güçlenmesini kendi politik manevra alanında engellemeye yoluna gitmiştir.

Bu girişimlere rağmen Suriye krizi konusunda İran-Rusya ittifakının 2015 yılı itibarıyla organize bir yapıya kavuşmasıyla birlikte bölgeye coğrafi yakınlığı bulunan Türkiye'nin tehdit algısında ciddi bir yükselme yaşanmıştır. Konu ile ilgili bir açıklama yapan Cumhurbaşkanı Erdoğan "Esed'in burayı bırakıp gitmesi konusunda hassasiyeti olan var, olmayan var. Esed'i korumaya çalışanlar var. İran ve Rusya bunlardan biri. Şimdi Rusya'nın Suriye'de yaptığı bizim sınırlarımızı ihlal etme olayı. NATO'nun da sert bir ultimatomu oldu. Buna sabretmemiz mümkün değil"⁴⁸ diyerek söz konusu yardımların saldırganlık boyutuna ulaştığını ima etmiştir. Nitekim Rusya'nın oluşturduğu tehdit iki ülke arasında sıcak temasa dönüşmüş ve Kasım 2015'te iki ülke arasında uçak krizi yaşanmıştır.

Karşı ittifakın diğer üyeleri Katar ve Suudi Arabistan açısından Suriye krizinin oluşturduğu tehdit algısının boyutları Türkiye'nin sahip olduğu algıya nispeten farklılık göstermektedir. Suriye krizini İran "tehdidi" ile mücadele alanı olarak gören bu devletler İran'ın genel olarak Arap Baharı politikasını kendi rejimleri açısından tehdit olarak algılamaktadırlar. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Adil Cübeyr vermiş olduğu bir mülakatta İran'ın "yayılmacı" bir politika izlediğinin altını çizerek Tahran yönetiminin devrim sonrası başlattığı saldırgan politikalarından vazgeçmesi gerektiğini belirtmiştir. İran'ın "devrimci ya da ulus devlet olma" arasında bir tercih yapmak zorunda olduğunu söyleyen Cübeyr, bu tutumun Bahreyn, Yemen, Lübnan ve Suriye'de kendilerini rahatsız ettiğini açıklamıştır.⁴⁹ İran'ın "devrim ihracının" hedefinde olan Körfez ülkeleri 2011'de Ortadoğu'yu etkisi altına alan değişim hareketini bu perspektiften değerlendirmiş ve Suriye'yi İran nüfuzunun kırılacağı bir zemin olarak görmüştür. Suriye'de değişim yanlısı bir pozisyon alan Katar ve Suudi Arabistan son dönemlerde özellikle Rusya'nın bölgedeki askeri varlığından rahatsız olarak değişen dengeleri onar-

⁴⁸ "Erdoğan: Rusya ve İran Esad'ı koruyor", *Sabah*, 7 Ekim 2015, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2015/10/07/erdogan-rusya-ve-iran-esadi-koruyor>, (20 Kasım 2016).

⁴⁹ Samiha Shafy ve Bernhard Zand, "Saudi Foreign Minister: 'I Don't Think World War III Is Going To Happen in Syria'", *Spiegel Online*, 19 Şubat 2016, <http://www.spiegel.de/international/world/interview-with-saudi-foreign-minister-adel-al-jubeir-on-syrian-war-a-1078337.html>, (20 Kasım 2016).

manın yollarını aramaktadır. Bu bağlamda karşı ittifakın Suriye'ye askeri müdahalesini gündeme getiren açıklamalar yapmışlardır. Katar Dışişleri Bakanı Halid el-Atiyye İran ve Rusya'nın Suriye konusundaki tavrını eleştirerek gerektiği takdirde Türkiye ve Suudi Arabistan ile birlikte bölgeye askeri operasyon düzenleyebileceklerini dile getirmiştir.⁵⁰

3.3. Tehditle Mücadele Stratejileri Bağlamında Suriye Krizi

Ortadoğu'daki mevcut çok kutuplu güç dağılımı, Suriye krizinin doğurduğu tehditlerle mücadelede aktörlere "tehdidi dengeleme" veya onun "peşine takılma" seçenekleri sunduğu gibi tehditle mücadelenin sorumluluğunu diğer aktörlere yüklenme fırsatını da içinde barındırmaktadır. Gerek ittifaklara dâhil olan Rusya, İran, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan'ın gerekse tehdit algısına rağmen ittifakların dışında kalmayı tercih eden aktörlere örnek olarak Mısır ve BAE'nin Suriye politikası incelendiğinde çok kutuplu bölgesel sistemin stratejik opsiyonlarının uygulamalarına rastlanmaktadır.

İlk olarak rejim yanlısı ittifakın izlediği stratejiye değinmek gerekirse, Rusya ve İran'ın rejime verdiği askeri desteğin, karşı ittifakı dengeleme üzerine inşa edildiği öne sürebilir. Suriye Ordusu'na eğitim ve muhaliflerle mücadelede danışmanlık desteği sağlayan İran, krizin uluslararasılaştığı 2012 yılından itibaren daha aktif roller üstlenerek karşı ittifakın askeri varlığını dengeleme yolunu tercih etmiştir. Bu bağlamda bölgeye İDM'nin bazı birlikleri, yabancı savaşçılar ve askeri mühimmatlar sevk edilmiştir.⁵¹ İran'ın askeri yardımlarına paralel olarak Rusya rejimle ikili anlaşmalarını gerekçe göstererek bölgeye çok sayıda askeri sevkiyat gerçekleştirmiştir. Her iki aktör de krizin erken dönemlerinde kendi kapasitesini mobilize ederek karşı ittifakı dengeleme girişimlerinde bulunsa da bu çabalar somut bir netice doğurmamıştır. 2015 yılında muhaliflerin özellikle Suriye'nin kuzeyinde ciddi ilerlemeler kaydetmesi, Rusya-İran ittifakının aleyhine bir dengenin oluşmasını sağlamıştır.⁵² Sahadaki bu gelişme İran ve Rusya'yı daha somut

⁵⁰ "Askeri müdahale gerekiyorsa yaparız", *Aljazeera Turk*, 21 Ekim 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/askeri-mudahale-gerekliyorsa-yapariz>, (20 Kasım 2016).

⁵¹ Max Peck, "Doubling Down on Damascus: Iran's Military Surge to Save the Assad Regime", *Foundation for Defense of Democracies*, 5 Ocak 2016, http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/Doubling_Down_on_Damascus.pdf, (20 Kasım 2016).

⁵² Şaban Kardaş, "Suriye'ye Rus Müdahalesi: Tıkanmışlığın Restorasyonu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 7 No. 71, (Kasım-Aralık 2015).

bir ittifakın kurulmasına zorlayarak harici dengeleme stratejisi izlemeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda Moskova’da bir araya gelen taraflar gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Suriye Ordusu’nun İran tarafından kara, Rusya tarafından ise hava operasyonlarıyla desteklenmesi suretiyle denge- nin yeniden kurulması konusunda bir anlaşmaya varmıştır.⁵³

Suriye krizinin karşı ittifakını oluşturan Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan için ise durum biraz farklılık arz etmektedir. Bu ittifak, rejimi devirmeye yönelik uygulamalar göz önüne alındığında krizin başlangıcından günümü- ze kadar varlığını sürdürmekle birlikte kendi içinde ciddi değişimlere ma- ruz kalmıştır. Özellikle tehdit algılarındaki farklılaşma dikkate alındığında Suudi Arabistan’ı müttefiklerinden ayırdığı görülmektedir. Suriye krizinin erken dönemlerinde İran’ın etkisinden olduğu kadar Müslüman Kardeşler gibi “İslamcı” grupların varlığından da tehdit algılayan Riyad yönetimi bu açıdan Türkiye ve Katar’dan farklılaşmış ve muhalefet içerisinde bu iki aktörü dengeleme yolunu tercih etmiştir.

Müslüman Kardeşler’in ve radikal grupların benimsediği siyasi projeksiyo- nu kendi rejimi için tehdit olarak gören Suudi Arabistan, muhalifleri silah- landırırken bu gruplarla ilişki kurmaktan kaçınmıştır.⁵⁴ Suriye Müslüman Kardeşler’inin lideri Muhammed Riyad el-Şafka verdiği bir mülakatta Suu- di Arabistan’ın muhaliflere yaklaşımını eleştirmiş ve bu bağlamda Riyad ile Doha arasında bir rekabetin olduğunu kabul etmiştir.⁵⁵ Bu tehdit algısıyla hareket eden Riyad yönetimi Türkiye ve Katar destekli “İslamcı” grupları dengelemek için milliyetçi ve seküler muhalifleri desteklemiştir.⁵⁶

2014’ün sonlarına kadar devam eden bu rekabet özellikle Suudi Arabis- tan’dan aldıkları askeri yardımlarla rejime karşı ilerleme kaydeden güney- deki milislerin Hizbullah karşısında varlık gösterememesi ve İran’ın gerek

⁵³ Tim Lister, “Russia’s Syria expedition: Why now and what’s next?”, *CNN International*, 1 Ekim 2015, <http://edition.cnn.com/2015/09/27/world/russia-syria-involvement/>, (20 Kasım 2016).

⁵⁴ Raphaël Lefèvre, “Saudi Arabia and the Syrian Brotherhood”, *Middle East Institute*, 27 Eylül 2013, <http://www.mei.edu/content/saudi-arabia-and-syrian-brotherhood>, (20 Kasım 2016).

⁵⁵ Roula Khalaf ve Abigail Fielding-Smith, “How Qatar seized control of the Syrian revolution”, *Financial Times*, 17 Mayıs 2013, <http://www.ft.com/cms/s/2/f2d9bbc8-bdbc-11e2-890a-00144feab7de.html>, (20 Kasım 2016).

⁵⁶ Mariam Karouny, “Saudi edges Qatar to control Syrian rebel support”, *Reuters*, 31 Mayıs 2013, <http://www.reuters.com/article/us-syria-crisis-saudi-insight-idUSBRE94U0ZV20130531>, (20 Kasım 2016).

Suriye'de gerekse Yemen'de nüfuzunu arttırması nedeniyle son bulmuştur.⁵⁷ Suudi Arabistan'ın tehdit algısında değişimler meydana getiren bu gelişmeler strateji değişikliğine yansımıştır. İttifak içi dengeleme stratejisinden vazgeçen Suudi Arabistan, daha büyük bir tehdidi (İran-Rusya) dengelemek için Türkiye ve Katar çizgisine kayarak peşine takılma stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu stratejinin en somut göstergesi Suudi Arabistan'ın Türkiye ve Katar tarafından desteklenen Feylak'u Şam, İslam Ordusu ve Ahrar'u Şam ile "İslamcı" grupların çatı oluşumu olarak özetlenebilecek Fetih Ordusu arasındaki negatif yönlü ilişkilerini düzeltmesidir.⁵⁸ Muhafifler arasında ayırım gözetmekten vazgeçen Riyad yönetimi sorun bağlamında daha fazla inisiyatif olarak ve muhalifleri tek çatı altında toplama girişimlerini üstlenerek strateji değişikliğini açıkça ortaya koymuştur.

Suriye krizi sadece ittifaklara dâhil olan devletlerin değil çok kutuplu bölgesel sistemin sağladığı esneklikten faydalanarak ittifak dışında kalmayı tercih eden ve tehditlerle mücadelenin maliyetlerini diğerlerine yükleyen devletlerin de güvenliğini tehdit eden bir süreçtir. Bu devletlerden bir kaçına değinmek gerekirse, "Arap Baharı" adı verilen halk hareketlerinden etkilenen Mısır, "devrimin" ve "karşı devrimin" etkisiyle Suriye krizine yönelik farklı tehdit algıları çerçevesinde bir tutum sergilemiştir. 2012 yılında şiddet olaylarının yoğunlaşması nedeniyle bir tepki olarak Suriye elçisini geri çağırarak Mısır 2013'te ise bu ülke ile ikili ilişkilerini kesmiştir. Fakat Temmuz 2013'te "karşı devrim" ile iktidar değişiminin yaşanmasının ardından Mısır, değişen tehdit algısına bağlı olarak Suriye krizini farklı okumaya başlamıştır. Ordu tarafından kurulan kabinenin Dışişleri Bakanı Nebil Fehmi yeni yönetimin Suriye'yle ilişkileri gözden geçireceğini duyurmuş ve "Suriye'de cihada niyetimiz yok" diyerek krize doğrudan taraf olmayacaklarını ilan etmiştir.⁵⁹

Ordunun yönetime el koymasının ardından içeride başta Müslüman Kardeşler olmak üzere "İslamcı" gruplarla yoğun bir mücadeleye giren Kahire

⁵⁷ Hassan Hassan, "Syria Is Now Saudi Arabia's Problem", *Foreign Policy*, 6 Haziran 2013, <http://foreignpolicy.com/2013/06/06/syria-is-now-saudi-arabias-problem/>, (20 Kasım 2016).

⁵⁸ Raphaël Lefèvre ve Ali el-Yassir, "The Sham Legion: Syria's Moderate Islamists", *Carnegie Endowment for International Peace*, 15 Nisan 2014, <http://carnegieendowment.org/syriaincrisis/?fa=55344>, (20 Kasım 2016).

⁵⁹ "Mısır'ın yeni Suriye politikası açıklandı", *Dünya Bülteni*, 20 Temmuz 2013, <http://www.dunyabulteni.net/haber/268083/misirin-yeni-suriye-politikasi-aciklandi>, (20 Kasım 2016).

yönetimi, Suriye krizini de bu mücadelenin bölgesel uzantısı olarak okumaya başlamıştır. Bu okuma biçimi Cumhurbaşkanı Abdül Fettah el-Sisi tarafından açıkça dile getirilmiştir. Sisi bir mülakatta “Korkum şu ki Suriye ordusu düşerse silah ve teçhizatı radikallerin eline geçer ve bu da onlara güç katar. (...) Esad’la muhalefet arasındaki durum ise halledilebilir”⁶⁰ diyerek Suriye krizine yönelik yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu algı üzerinden hareketle Rusya’nın “terör” sorununu bahane ederek Suriye’ye askeri müdahalede bulunmasına destek veren Mısır, bu yöndeki girişimlere ise taraf olmayarak pasif bir tutum sergilemeyi tercih etmiş ve tehditlerle mücadelenin sorumluluğunu İran-Rusya ittifakına yüklemiştir.

Suriye krizi bağlamında tehdit algısına sahip olmasına rağmen ittifak dışında kalarak tehditlerle mücadelenin sorumluluğunu diğerlerine yükleyen ülkelere verilebilecek bir başka örnek ise BAE’dir. Kriz uluslararası bir boyut kazanmadan önce Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ve Arap Birliği bünyesinde barışçıl çözüm önerilerine katkıda bulunan BAE, bu dönemde Suriye politikasını körfez ülkeleriyle paralel götürmüştür. Fakat Suriye krizine bölgesel aktörlerin dâhil olması ve muhalefet içerisinde “İslamcı” kimliğinin ön plana çıkması BAE’nin tehdit algısını arttırmıştır. Abu Dabi yönetimi açısından Suriye, bir taraftan başta Müslüman Kardeşler olmak üzere siyasi projeksiyonu bölgedeki otoriter rejimleri tehdit eden örgütlerin etkinliğini genişlettiği diğer taraftan İran gibi bölgesel bir gücün askeri varlığını arttırarak bölgesel bir tehdide dönüştüğü zemin olarak değerlendirilmiştir.⁶¹ Başka bir deyişle BAE için Suriye iki ayrı tehdidin mücadelesine alanına evrildiği ve taraf tutmanın maliyetli olduğu bir tabloyu ifade etmiştir. İki yönlü tehdit algısına rağmen krize doğrudan müdahil olmaktan çekinen BAE, çok kutuplu bölgesel sistemin sunduğu avantajlardan faydalanarak tehditlerle mücadelenin sorumluluğunu diğer aktörlere yükleme stratejisi izlemektedir.

4. Sonuç

Soğuk Savaş bitiminden Obama dönemine kadar olan süreçte ABD’nin Or-

⁶⁰ Ahmed Fouad, “Mısır Suriye’de çözümün anahtarı olabilir mi?”, *Al-Monitor*, 25 Ekim 2015, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/10/egypt-role-syria-crisis-assad-russia-saudi-arabia.html>, (20 Kasım 2016).

⁶¹ Ömer el-Hasan, “Körfez Ülkeleri ve Suriye Krizi”, *Aljazeera Turk*, 15 Ağustos 2012, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/korfez-ulkeleri-ve-suriye-krizi>, (20 Kasım 2016).

tadoğu politikası, bölgesel krizlere yönelik benimsenen müdahaleci stratejik yaklaşım üzerine temellendirilirken Obama dönemiyle birlikte köklü bir değişime uğramıştır. 2001 Afganistan ve 2003 Irak müdahaleleri gibi yüksek maliyetler doğuran müdahaleci anlayışta değişime giden Obama yönetimi, bu maliyetlerden kurtulmanın yolunun ABD'nin bölgedeki askeri varlığını azaltmaktan ve bölgesel krizlerin maliyetini bölgesel aktörlere yüklemekten geçtiği anlayışını benimsemiştir. Bu değişim neticesinde Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası ABD tarafından domine edilen bir bölge görünümünden bölgesel aktörler arasında güç mücadelelerine sahne olan çok kutuplu bir bölge görünümüne evrilmiştir.

Bu sistemik değişim aktör davranışlarının yeni güç dağılımı üzerinden şekillenmesine yol açmıştır. Başka bir ifade ile devletler Ortadoğu'daki yeni kriz alanlarına yönelik reaksiyonlarını çok kutuplu güç dağılımını dikkate alarak yeniden dizayn etmişlerdir. Ortadoğu'daki kriz alanları (Suriye, Yemen, Libya) incelendiğinde, devletler tarafından çok sık başvurulanan reaksiyonlardan biri olarak ittifakların varlığı dikkat çekmektedir. Özellikle çatışma yoğunluğunun diğerlerine nazaran daha fazla olduğu Suriye örneği ele alındığında, aktörleri ittifaklara yönelten kaygının ve bu kaygıyı gidermeye yönelik izlenen yöntemlerin çok kutuplu sistemin rekabet ve çatışmaya yol açan yapısal sınırları içerisinde belirlendiği görülmektedir.

Kaynakça

“Askeri müdahale gerekiyorsa yaparız”, *Aljazeera Turk*, 21 Ekim 2015, (20 Kasım 2016).

“Assad’s overthrow “red line” for Iran: supreme leader’s aide”, *Reuters*, 20 Ocak 2013.

Bakr, Amena ve Mariam Karouny, “Qatar, allies tighten coordination of arms flows to Syria”, *Reuters*, 14 Mayıs 2013.

Bassam, Laila ve Tom Perry, “How Iranian general plotted out Syrian assault in Moscow”, *Reuters*, 6 Ekim 2015.

“Başkan Obama’nın, Afganistan ve Pakistan’daki Durumun Geleceğine Dair Konuşması”, ABD Diplomatik Temsilcilikler-Türkiye, 1 Aralık 2009.

Bernard, Anne “Syrian Rebels Say Saudi Arabia Is Stepping Up Weapons Deliveries”, *The New York Times*, 12 Eylül 2013.

Birnbaum, Michael, “The secret pact between Russia and Syria that gives Moscow carte blanche”, *The Washington Post*, 15 Ocak 2016.

Blomfield, Adrian, “Russian arms ship to make second attempt to deliver helicopters to Syria”, *The Telegraph*, 24 Haziran 2012.

Brooks, Stephen G., G. John Ikenberry ve William C. Wohlforth, “Don’t Come Home America: The Case Against Retrenchment”, *International Security*, Cilt: 37, Sayı: 3, 2013.

Chivers, C. J. ve Eric Schmitt, “Arms Airlift to Syria Rebels Expands, With Aid From C.I.A”, *The New York Times*, 24 Mart 2013.

Christensen, Thomas J. ve Jack Snyder. Chain Gang and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity, *International Organization*, Cilt. 44, No. 2, 1990.

Coghlan, Tom ve Michael Evans, “Russia sends men and arms to prop up dying Assad regime in Syria”, *The Weekend Australian*, 3 Eylül 2015.

Deutsch, Karl W. ve J. David Singer, “Multipolar Power Systems and International Stability”, *World Politics*, Cilt.16, No.3, 1964.

DeYoung, Karen ve Liz Sly, “Syrian rebels get influx of arms with gulf neighbors’ money, U.S. coordination”, *The Washington Post*, 15 Mayıs 2012.

Doherty, Regan ve Amena Bakr, “Exclusive: Secret Turkish nerve center leads aid to Syria rebels”, *Reuters*, 27 Temmuz 2012.

El-Hasan, Ömer, “Körfez Ülkeleri ve Suriye Krizi”, *Aljazeera Turk*, 15 Ağustos 2012.

Entous, Adam ve Matthew Rosenberg, “U.S says Iran helps crackdown in Syria”, *The Wall Street Journal*, 14 Nisan 2011.

“Erdoğan: Bayırbucak Türkmenlerinin olduğu yerde DAİŞ yok; Esed rejimini ayakta tutmak için saldırıyorlar”, *T24*, 24 Kasım 2015.

“Erdoğan: Rusya ve İran Esad’ı koruyor”, *Sabah*, 7 Ekim 2015.

“Exclusive: Turkey says seizes illegal Iran arms shipment”, *Reuters*, 31 Mart 2011.

Fassihi, Farnaz ve Jay Solomon, “Top Iranian Official Acknowledges Syria Role”, *The Wall Street Journal*, 16 Eylül 2012.

Fisher, Max, "The four reasons Russia won't give up Syria, no matter what Obama does", *The Washington Post*, 5 Eylül 2013.

Fouad, Ahmed, "Mısır Suriye'de çözümün anahtarı olabilir mi?", *Al-Monitor*, 25 Ekim 2015.

Haynes, Kyle, "Decline and Devolution: The Sources of Strategic Military Retrenchment", *International Studies Quarterly*, 2015.

Gertz, Bill, "Inside The Ring: New Russian beachhead in Syria", *The Washington Times*, 3 Şubat 2016.

Hassan, Hassan, "Syria Is Now Saudi Arabia's Problem", *Foreign Policy*, 6 Haziran 2013.

"İran: 'Türkiye 'Yeni Osmanlıcılık' peşinde", *Hürriyet*, 12 Ekim 2012.

Kardaş, Şaban, "Suriye'ye Rus Müdahalesi: Tıkanmışlığın Restorasyonu", *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 7 No. 71, Kasım-Aralık 2015.

Karouny, Mariam, "Saudi edges Qatar to control Syrian rebel support", *Reuters*, 31 Mayıs 2013.

Khalaf, Roula ve Abigail Fielding-Smith, "How Qatar seized control of the Syrian revolution", *Financial Times*, 17 Mayıs 2013.

Knights, Michael, "Iran's Foreign Legion: The Role of Iraqi Shiite Militias in Syria", *The Washington Institute for Near East Policy*, 27 Haziran 2013.

Lefèvre, Raphaël ve Ali el-Yassir, "The Sham Legion: Syria's Moderate Islamists", *Carnegie Endowment for International Peace*, 15 Nisan 2014.

Lefèvre, Raphaël, "Saudi Arabia and the Syrian Brotherhood", *Middle East Institute*, 27 Eylül 2013.

Lister, Tim, "Russia's Syria expedition: Why now and what's next?", *CNN International*, 1 Ekim 2015.

Mearsheimer, John J. ve Stephen M. Walt, "The Case for Offshore Balancing", *Foreign Affairs*, 13 Haziran 2016.

Mearsheimer, John J., "A Return to Offshore Balancing", *Newsweek*, 31 Aralık 2008.

Mearsheimer, John J., Back to the Future, *International Security*, Cilt. 15, No. 1, 1990.

Mearsheimer, John J., *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: Norton Company Inc, 2001.

“Mısır’ın yeni Suriye politikası açıklandı”, *Dünya Bülteni*, 20 Temmuz 2013.

Monteiro, Nuno P., *Theory of Unipolar Politics*, New York: Cambridge, 2014.

Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: McGraw-Hill, 1993.

“Muhalefete karadan havaya füze”, *Aljazeera Turk*, 20 Şubat 2016.

Peck, Max, “Doubling Down on Damascus: Iran’s Military Surge to Save the Assad Regime”, *Foundation for Defense of Democracies*, 5 Ocak 2016.

Russett, Bruce M., “An Empirical Typology of International Military Alliances”, *Midwest Journal of Political Science*, Cilt 15, No: 2, 1971.

“Russia dismisses uproar over Syria arms sales”, *Raw Story*, 17 Mayıs 2013.

Schweller, Randall L., *Deadly Imbalance: Tripolarity and Hitler’s Strategy of World Conquest*, New York: Columbia University Press, 1998.

Schweller, Randall L., *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*, New Jersey: Princeton University Press, 2006.

Shafy, Samiha ve Bernhard Zand, “Saudi Foreign Minister: “I Don’t Think World War III Is Going To Happen in Syria””, *Spiegel Online*, 19 Şubat 2016.

Sinkaya, Bayram, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Nisan 2012, No. 53.

Snyder, Glenn H., *Alliance Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1997.

“Uçakta meşru olmayan unsurlar var”, *Hürriyet*, 11 Ekim 2012.

Walt, Stephen M., “Why Alliances Endure or Collapse”, *Survival: Global Politics and Strategy*, Cilt.39, Sayı:1, 1997.

Walt, Stephen M., *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, 1990.

Waltz, Kenneth, *Uluslararası Politika Teorisi*, çev: Osman S. Binatlı, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015.

Yalçın, Hasan Basri, “ABD, Suriye’de PKK Devleti Kuruyor”, *Star*, 27 Haziran 2016.

Yalçın, Hasan Basri, Ortadoğu’da Yeni Durum ve Türkiye’nin Dış Politika Stratejisi, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*. 2015.

Yalçın, Hasan Basri, “Obama Stratejisi ve Ortadoğu” *Akademik Ortadoğu*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2015.

Natural Gas Factor in Israel-Turkey-Russia “Energy Triangle”

Guzel Nurieva*

Abstract

Nowadays the importance of natural gas in global politics has been rapidly increasing, as bilateral ties between states in the natural gas field tend to become more interrelated. This study aims to reveal the existence of a coherent complex of trilateral relations between Russia, Turkey and Israel in the natural gas field. This study examines bilateral agreements in the natural gas sector, existing gas pipeline routes and international projects in the development of natural gas fields, gas production and further transportation. While implementing cognitive mapping as a main research method, the study concludes that we can speak of an “energy triangle” between Israel, Russia and Turkey.

Keywords: Natural Gas, Energy Security, Russia, Turkey, Israel

* MA Student, Sakarya University, Middle East Department, nurieva@gmail.com

İsrail-Türkiye-Rusya “Enerji Üçgeni” ve Doğal Gaz Faktörü

Guzel Nurieva*

Öz

Günümüzde doğal gazın dünya politikasındaki önemi hızla artıyor. Doğal gaz alanında etkin olan devletlerin birbiriyle olan ikili ilişkileri giderek artma eğilimindedir. Bu çalışma, doğal gaz alanında Rusya, Türkiye ve İsrail arasındaki üçlü ilişkilerin birbiriyle iç içe geçmiş blok varlığını ortaya koymayı amaçlıyor. Çalışma, doğal gaz sektöründe ikili anlaşmaları, var olan doğal gaz boru hatlarını ve doğal gaz alanlarının geliştirilmesi üzerine hazırlanmış uluslararası projeleri, üretimi ve nakliyesi konularını ele alıyor. Bilişsel haritalama araştırma yöntemini uygulanarak, çalışma Rusya-Türkiye-İsrail “Enerji Üçgeni” var olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğalgaz, Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye, İsrail

* YL öğrencisi, Ortadoğu Çalışmaları, nurieva@gmail.com

1. Introduction

States tend to face challenges when making decisions both on economic and political levels based on their strategic interests in the energy sphere, especially in the natural gas sector. By affecting states' foreign policies, natural gas factors as an indicator of the cooperation level between different world players. From this point, the analysis of bilateral relations between states in the natural gas sector becomes an important factor in understanding the role played by natural gas in politics.

Within the last eight years, the natural gas sector in the East Mediterranean and Middle East regions has undergone crucial changes. Beginning in 2009, Israel has discovered two huge natural gas fields – the Tamar in 2009 and the Leviathan in 2010.¹ These discoveries significantly influenced the state's domestic energy sector and added a new aspect into Israel's strategic interests – joint projects of gas production and further supplying third parties.

Since Israel has changed its status of gas importer into potential exporter, natural gas has began to redesign Israel's relations not only with neighboring states but also with states out of the East Mediterranean region such as Turkey and Russia. Despite political confrontations, in 2014 Israeli and Turkish energy companies conducted negotiations on construction of a subsea pipeline under the Mediterranean Sea transporting Israeli gas to Europe via Turkey. In parallel, Russia and Turkey signed an agreement on construction of the TurkStream gas pipeline under the Black Sea aimed to supply Russian gas to Turkey and transit it to Europe.

Taking into account the aforementioned circumstances, this study raises a following question: is it possible to consider the existence of a coherent complex of trilateral relations between Russia, Turkey and Israel in the natural gas sector? In order to answer this question, it is required not only to scrutinize bilateral relations between Russia and Turkey, Turkey and Israel, and Israel and Russia; but also to examine interconnection between these bilateral ties. The natural gas factor within this complex serves as an

¹ Until 2009 Israel has discovered the Noa and Mari-B fields in the Mediterranean contained 32 bcm of natural gas. These discoveries collectively known as Yam Tethys made by in 1999 Delek Energy and Noble Energy were the first commercially recoverable discovery of fossil fuel in Israel. / Brenda Shaffer, "Israel—New natural gas producer in the Mediterranean", *School of Political Sciences*, University of Haifa, Israel, p. 5380.

instrument to display how three chosen states are interconnected to each other in the energy sphere, and how implementation of their energy policies vary due to particular qualities of their bilateral relations, but necessarily with connection to third part.

The analysis based on cognitive mapping research method detects ambivalent interrelatedness of these three sets of bilateral relations in energy sphere. The existence of such complex or “triangle” of relations undoubtedly influences political ties between the three states. Thereby, subsequent developments in these trilateral relations between Russia, Turkey and Israel in the natural gas sector will affect political agendas in the regions where these states play important role including the Middle East. The study, which ends up with the Russia-Turkey-Israel “energy triangle” scheme, creates a fundamental basis for the deeper understanding the role played by natural gas in international relations.

2. Natural Gas in Russian-Turkish Relations

There are two main characteristics of modern Russian-Turkish relations in the natural gas sector. The first is Turkey’s strong dependence on Russian natural gas supplies. The second is Turkey’s position as a possible alternative transit state for supplying Russian natural gas to Europe.

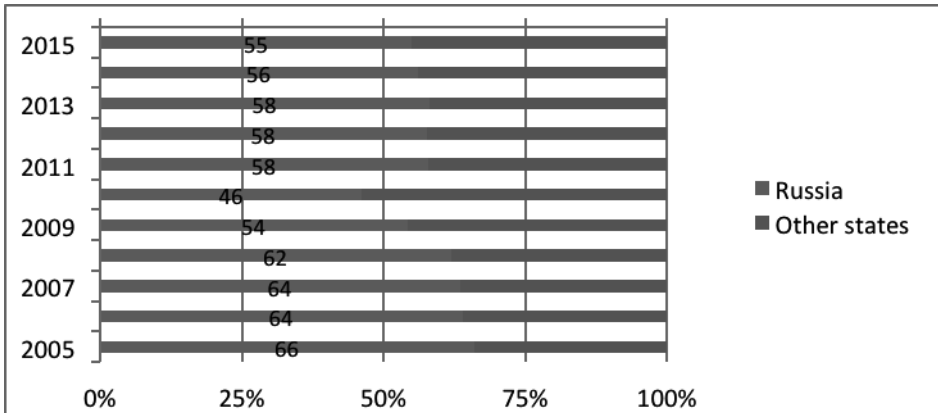
The first element is determined existing supply contracts and the available gas transportation system. As of January 2017, there are two operational pipelines, which supplies Russian natural gas to Turkey - the Trans-Balkan pipeline and the Blue Stream pipeline. The very first supplies of Russian natural gas to Turkey began in 1987 via the Trans-Balkan pipeline through Romania and Bulgaria.² Ten years later Russian company Gazprom and Turkish company BOTAS “entered into a 25-year commercial contract for 365 billion cubic meters of gas to be delivered to Turkey via the Blue Stream gas pipeline.”³ Prior to 2003, when commercial supplies of gas via the Blue Stream pipeline started, Russian gas had entered Turkey only through Ukraine, Moldova, Romania and Bulgaria.

² “Turkey”, Gazprom Export Company official website, <http://www.gazpromexport.com/partners/turkey/>

³ “Turkey”, Gazprom Company official website, <http://www.gazprom.com/about/production...>

Turkey has a strong dependence on Russia for a large share of its total natural gas imports. Figure 1 shows Russia's share of Turkey's total natural gas imports from 2005 to 2015. The graph shows that the share of Russian gas in the 10-year period consistently accounted for more than 50% of Turkey's total gas imports, with an exception in 2010, when the Russian share decreased to 46.2%⁴ of total gas imports. Such a sharp decline was caused by the widespread decrease of gas consumption in Turkey due to the world economic crisis. Russia's natural gas share peaked at 65.9% in 2005 and has decreased to 55% in 2015 due to the expiration of certain contracts.⁵

Figure 1. The Share of Russian Natural Gas in Total Natural Gas Imports of Turkey, 2005-2015 (in %)

Source: Based on materials of www.enerji.gov.tr

The second aspect of Russian-Turkish energy relations is Turkey's position as one of a key transit states for importing natural gas from Russia, the Caspian region, and the Middle East, to European markets. This undoubtedly provides Turkey an advantage in gas prices and strengthens state's energy security. The basis of the strategy to become an "energy hub" lies in a fundamental principle of Turkey's current foreign policy – "strategic depth".

⁴ Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası Dairesi Başkanlığı: Ankara, 2013, p.23, <http://www.enerji.gov.tr/File...>

⁵ Ham Petrol Doğal Gaz Sektör Raporu, Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, May 2016, p.28, <http://www.enerji.gov.tr/File...>

This concept was elaborated by Turkish Foreign Minister Ahmet Davutoglu in his book “Stratejik Derinlik” where he emphasized that the value of a nation is founded by its geostrategic location on the map and its historical depth. Geostrategic location provides Turkey an opportunity to maintain a confident energy policy by satisfying its own energy consumption needs, natural gas storage, and re-exporting energy resources.

Several political crises in Ukraine, which led to notable cut-offs of Russian gas supplies to the Eastern and Western Europe in 2006, 2009 and 2014, caused the Russian government to focus on alternative options to export natural gas to European market bypassing Ukraine. The first option was to construct a pipeline under the Black Sea from the city Anapa in Russia to the Bulgarian port of Varna. In spite of the fact that construction of the pipeline began in December 2012, the project named “South Stream” was not realized because of political disputes between Russia and European Union.⁶ The remarkable thing is that Russia’s official rejection of further construction of the “South Stream” pipeline was announced in Turkey – the second option for exporting Russian gas bypassing Ukraine.

During the joint press conference of Russian President Vladimir Putin and Turkish President Recep Tayyip Erdogan in Ankara on December 1, 2014 Vladimir Putin stated that “taking into account a position of the European Commission which does not facilitate the implementation of the project and the fact that we still do not receive the permission for construction from Bulgaria, Russia under current conditions could not continue to implement the project.”⁷ During the same press conference the Russian President expressed an intention to strengthen Russian-Turkish cooperation in the energy sphere and to construct another gas pipeline “in order to meet the growing needs of the Turkish economy”.⁸ The Memorandum

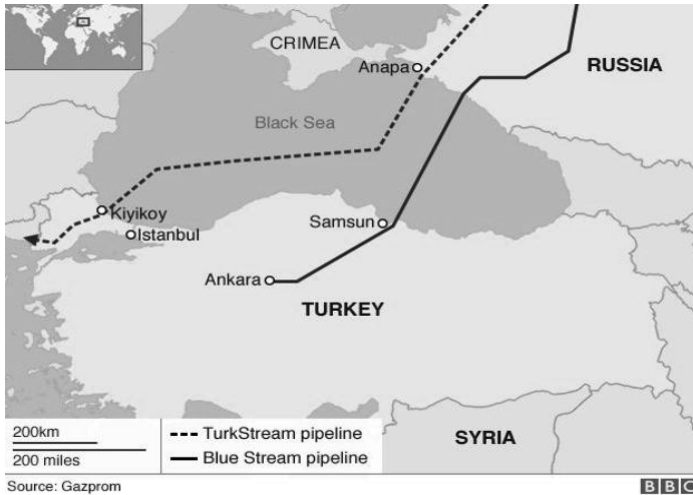
⁶ In September 2014 the European Parliament adopted a resolution “The situation in Ukraine and the state of relations between the European Union and Russia” where EU countries called “to cancel the planned agreement with Russia in the energy sector, including through the “South Stream” pipeline”. Source: “*The European Parliament approved the extension of sanctions against Russia*”, 18.09.2014, https://www.politforums.net/eng/ukraine/1411044861_0.html

⁷ “Совместная пресс-конференция с Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом” (Joint news conference with the President of Turkey Recep Tayyip Erdogan), 01.12.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/47126>

⁸ “Совместная пресс-конференция с Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом” (Joint news conference with the President of Turkey Recep Tayyip

of Understanding on the construction of an offshore gas pipeline from Russia to Turkey across the Black Sea signed by Gazprom and BOTAŞ on December 1, 2014 initiated the beginning of a joint project “TurkStream”.⁹

Map 1. Routes of the Turk Stream and Blue Stream gas pipelines

Source: <http://www.bbc.com/news/world-europe-34995472>

The beginning of the new project was planned to have “a capacity of 63 billion cubic meters, with 14 billion cubic meters slated for Turkish market and nearly 50 billion cubic meters carried to the delivery point on the border between Turkey and Greece.”¹⁰ It was planned for the first gas supply through the TurkStream pipeline to start in December 2016. Despite high expectations about the project it has been delayed due to a political crisis between Russia and Turkey which started on November 24, 2015 with the shooting down of Russian aircraft Su-24M near the Syria-Turkey borders by a Turkish Air force F-16.¹¹

Following that accident the Russian President signed the 585 Decree on

Erdogan), 01.12.2014, <http://kremlin.ru/events/president/news/47126>

⁹ “TurkStream”, Gazprom Export Company official website, <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/6/>

¹⁰ “New gas pipeline towards Turkey”, *Gazprom Press Center*, 02.12.2014, <http://www.gazprom.com/press/news/2014/december/article208505/>

¹¹ “Политические разногласия РФ и Турции” (Political disputes between Russia and Turkey), *TASS*, 25.11.2015, <http://tass.ru/info/2471957>

January 1, 2016; “On measures to ensure the protection of the Russian Federation citizens and the Russian Federation national security from criminal and other unlawful actions and the application of special economic measures against the Republic of Turkey.”¹² According to this document the Russian Federation imposed a temporary prohibition on the import of certain types of Turkish goods and fruit, on the employment of Turkish nationals to perform certain works and on the sale of tours into Turkey. In addition, it suspended the May 12, 2010 visa-free agreement in respect of the travel of Turkish citizens.

During this year of strained political relations between Russia and Turkey, the TurkStream project had been left in the stage of offshore engineering surveys for the section within the exclusive economic zone and territorial waters of Turkey. The situation around the TurkStream project is an example of how a political dispute between states can negatively affect mutually beneficial economic projects. Together with the political discharge between Russia and Turkey in July 2016, representatives of Gazprom and BOTAŞ turned back to the negotiating table. Eventually, in October 2016 the Agreement on the TurkStream project was signed and further approved by both sides - on December 6, 2016 by the Turkish President and on February 7, 2017 by the Russian President.¹³ The final version of the project includes “two lines with a capacity of 15.75 bcm a year each.”¹⁴ The first line will carry Russian gas to Turkey’s domestic market and the second one will bring gas to Europe via Turkey. On May 7, 2017 the construction of the first line of the TurkStream project began.¹⁵

Undoubtedly there are advantages of the TurkStream project for both states. From the Russian perspective the new pipeline will contribute to the diversification of supply routes in the European market. Currently, Russia exports natural gas to Europe via three main lines: a transit route via Ukraine, a transit route from Yamal via Belarus and Poland, and the North

¹² “Российско-турецкие экономические отношения” (“Russian-Turkish economic relations”), TASS, 26.07.2016, <http://tass.ru/info/2468527>

¹³ “TurkStream”, Gazprom Export Company official website, <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/6/>

¹⁴ “Joint news conference with President of Turkey Recep Tayyip Erdogan”, 10.03.2017, <http://en.kremlin.ru/catalog/persons/122/events/54023>

¹⁵ “TurkStream”, Gazprom Export Company official website, [http://www.gazprom.ru/about/production/...](http://www.gazprom.ru/about/production/)

Stream pipeline under the Baltic Sea. As Gazprom Head Alexey Miller stated in his interview, Gazprom plans to reduce gas supplies transiting via Ukraine by 2020 when the transit agreement with Ukraine expires and the new pipeline North Stream-2 is opened.¹⁶ Three years prior Miller had already emphasized that “the role of Ukraine, as a transit state, will be reduced to zero...Gazprom has de facto abandoned Ukraine as a transit party”.¹⁷

One of the reasons for such a decision is that the cost of transit via new North Stream-2 is lower than transit via Ukraine. According to the Gazprom official release “planned rate of transit via the North Stream-2 will account 2.1 dollar/thousand cubic meters on 100 km, while current rate of transit via Ukraine is 2.5 dollar/thousand cubic meters on 100 km.”¹⁸ Additionally, the North Stream-2 project is ecologically and technically more secure, as Ukraine did not invest in gas pipeline infrastructure modernization for decades. By April 2017, together with European partners on the North Stream-2, Gazprom had agreed on financing scheme with a total value of \$ 10.32 billion.¹⁹

In the frame of long-term strategy on strengthening the competitiveness of Gazprom, TurkStream will represent an alternative gas route to southeastern and southern Europe. Although the end point is the same market, the opportunity to export energy resources through different means strengthens the energy security of the upstream state such as Russia. By diversifying energy export routes, the state prevents itself from being bounded to a single transit state, especially a state with weak economic and political conjuncture.

From the Turkish perspective, the TurkStream project will support the realization of the idea of an “energy bridge state” or an “energy transit

¹⁶ “ИНТЕРВЬЮ-Газпром готовится увеличить долю поставок российского газа в Европу”, *the Reuters*, 25.04.2017, <http://ru.reuters.com/article/businessNews/idRUKBN17R14Z-ORUBS>

¹⁷ “Turkey”, Gazprom Export Company official website, <http://www.gazpromexport.com/en/partners/turkey/>

¹⁸ “ИНТЕРВЬЮ-Газпром готовится увеличить долю поставок российского газа в Европу”, *the Reuters*, 25.04.2017, <http://ru.reuters.com/article/businessNews/idRUKBN17R14Z-ORUBS>

¹⁹ “Nord Stream 2 AG и европейские энергетические компании подписали соглашения о финансировании”, Gazprom Company official website, <http://www.gazprom.ru/press/news/2017/april/article327181/>

state” between consumers in Europe and exporters in Asia. The lack of their own energy resources would be compensated by the advantages of Turkey’s geopolitical position. In contrast to Ukraine, Turkey pursues a policy aimed to become not only a bridge within the international natural gas supply system but also to be “a trading center” where natural gas reserves could be stocked and exported. In this sense, joint project with Russia will make indirect contribution to the Turkish economy in the long term perspective and will provide to Turkey an advantage over European states. Even if advantages of a “transit state” position are limited, it opens up long term opportunities for economic growth.

Eventually, the TurkStream project will bring new levels for bilateral interaction in the energy sphere. As Russian President Vladimir Putin stated in a joint conference in Moscow with Turkish President Recep Tayyip Erdogan on March 10, 2017 “energy is a priority area in cooperation between the two states.”²⁰ In the long term, strong cooperation in the energy sector will positively affect Russian-Turkish economic relations and make the energy sectors of both states more interconnected. Since the reliability of gas supply to consumers is among the highest priorities for Gazprom, it is essential for Russia to cooperate with a reliable partner such as Turkey to minimize transit risks. Thereby, Russia will become further dependent on the economic and political situations in Turkey. As for Turkey, the joint project with Russia will increase the Turkish dependency on Russian energy resources, but at the same time will provide an opportunity to meet growing domestic demand for natural gas.

3. Natural Gas as a New Component of Russian-Israeli Relations in Energy Sphere

The State of Israel from the beginning of its formation has been highly dependent on external energy supplies, which make its energy security strategically vulnerable. Although being geographically close to the world largest oil and gas reserves, the state has been isolated from them for years. Until 2004 Israel had no commercial oil and natural gas resources of its own, thereby the state was highly dependent on expensive oil import contracts with nations such as Mexico, Norway, and the United Kingdom; and on

²⁰ “Joint news conference with President of Turkey Recep Tayyip Erdogan”, 10.03.2017, <http://en.kremlin.ru/catalog/persons/122/events/54023>

natural gas import contracts with Egypt.²¹ Recently Israel's oil import revenues have been dominated by Russia and Kazakhstan. The value of crude oil coming from Russia and the CIS reached a peak in 2006, with 88% of the total amount of oil imported by Israel.²² In order to diversify oil supplies and minimize the risks of their energy dependence on Russia, the Israeli authorities have taken an interest in the famous Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline.

Between the 1990s and 2000s, several energy companies discovered a number of natural gas fields on the Israeli offshore in the East Mediterranean Sea. This forced the Israeli government to revise its energy strategy by increasing the share of natural gas in its energy mix. Israel's new offshore gas reserves belong mainly to two groups: Yam Thetis Group and a BG partnership with Isramco and others. The two largest offshore fields, which had been discovered by 2000, are the Yam Tethys field, consisting of Noa and Mari-B fields, and the Gazze Marine field.²³

Russia, by virtue of its geographical location, is the world's largest producer of crude oil (including lease condensate) and the second-largest producer of dry natural gas.²⁴ Russia's federal budget revenue is highly dependent upon oil and natural gas production and their exports. Natural gas export revenues of the Russian Federation in the beginning of the 2000s were estimated around 17% of their total exports. As can be seen from the Table 1, revenues from natural gas exports within the research period have never fallen below 11% of the Russian total export value. Moreover, in 2001 the income of natural gas exports exceeded 18% of Russia's total export revenues showing the significant impact of this resource on the Russian economy.

These two trends of the early 2000s have provided a necessary background to start negotiations between Russia and Israel on cooperation in the

²¹ According to the International Energy Statistics, Israel Overview, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=ISR>

²² Ilya Bourman, "Putin and Russia's Middle Eastern Policy", *The Middle East Review of International Affairs*, Volume 10, No. 2, June 2006.

²³ "Российско-израильские торгово-экономические отношения" ("Russian-Israeli economic and trade relations"), 17.11.2010, *Russia-Israel Business Council*, <http://rus-israel.ru/analytics/news122>

²⁴ "Russia", *International Energy Statistics*, <https://www.eia.gov/beta/international/country.cfm?iso=RUS>

natural gas sector. Since Israel intended to develop its own gas industry by constructing gas pipelines, distribution networks and power plants, the government expressed strong interest in the participation of Gazprom as a highly experienced company in this field. The negotiation process between the two states on the issue began in June, 2004²⁵ with the visit of a Gazprom delegation to Israel. Besides Gazprom’s participation in the creation of a gas infrastructure in Israel, the parties also discussed the possibility of supplying Russian natural gas to Israel on the basis of long-term contracts. The option of delivering Russian gas to Israel across Turkey via the “Blue Stream” pipeline and constructing a new offshore gas pipeline across the Mediterranean was discussed. During the visit the parties signed an agreement establishing a joint Israeli-Russian working group on this project.

Table 1. Natural Gas Export of the Russian Federation in 2000-2015

Year	Amount of natural gas, in bcm	Value in million US dollars	% in total Russian export
2000	193.9	16644.1	16,7
2001	180.9	17770.0	18,5
2002	185.5	15897.3	15,5
2003	189.4	19980.9	15,5
2004	200.4	21853.2	12,2
2005	209.2	31670.5	13,1
2006	202.2	43806.2	14,7
2007	191.9	44837.4	12,9
2008	195.4	69107.1	14,8
2009	168.4	41971.4	14,1
2010	177.8	47739.3	12,1
2011	189.7	64290.1	12,4
2012	178.7	62253.3	11,8
2013	196.4	67232.3	12,8

²⁵ “Об итогах визита делегации ОАО «Газпром» в Израиль” (“About results of the visit of the Gazprom delegation to Israel”), Gazprom Press Center, 01.06.2004, <http://www.gazprom.ru/press/news/2004/june/article54928/>

2014	174.3	55240.3	11,1
2015	185.5	41844.3	12,2

Source: Based on data published by the Central Bank of the Russian Federation

Annual negotiations²⁶ on the participation of the Russian monopoly in the development of the Israeli gas industry lasted until 2009 but did not reach any concrete agreement between the two states. Despite being among the most discussed questions in Russian-Israeli negotiations conducted in 2000-2009, natural gas could not occupy any niche in economic relations between the two states within the first decade of the 21st century.

However, within the last 7 years the Israeli energy sector has undergone significant changes. In 2009-2010 a consortium led by US private company “Noble Energy” discovered the two biggest natural gas fields in the Israeli offshore in the Mediterranean Sea. The first one named Tamar is located 90 km from the coast. As of 2014 the natural gas reserve contains 246 bcm, “a quantity equivalent to Israel’s total energy consumption over a 10-year period.”²⁷ Deliveries of natural gas from the Tamar gas field began in March 2013.²⁸ The second field discovered by the consortium in 2010 - the Leviathan - became the largest one among proven reserves of natural gas in Israel, estimated at 620 bcm.²⁹

Thereby, the total proved and probable offshore natural gas reserves and

²⁶ Based on materials prepared by Gazprom Press Center: “Об итогах рабочей встречи Алексея Миллера и Эхуда Ольмерта”, 28.06.2005, <http://www.gazprom.ru/press/news/2005/june/article55319/>; “Об итогах визита делегации ОАО «Газпром» в Израиль”, 19.03.2006, <http://www.gazprom.ru/press/news/2006/march/article55645/>; “Об итогах рабочей встречи Алексея Миллера и Биньямина Бен Элиэзера”, 23.06.2008, <http://www.gazprom.ru/press/news/2008/june/article56600/>; “Об итогах рабочей встречи Алексея Миллера и Биньямина Бен Элиэзера”, 08.02.2007, <http://www.gazprom.ru/press/news/2007/february/article56054/>

²⁷ The Natural Gas Sector in Israel, Ministry of National Infrastructures, Energy and Water Resources of the Israel, <http://energy.gov.il/English/Subjects/Natural%20Gas/Pages/GxmsMniNGEconomy.aspx>

²⁸ “The General Director of Restrictive Trade Practices Declares the Partners in the Natural Gas Reservoir “Tamar” to have a Monopoly on Israel’s Natural Gas Supply”, Antitrust Authority of Israel, 13.11.2012, <http://www.antitrust.gov.il/files/32858/Natural%20gas.pdf>

²⁹ “Israel’s Leviathan gas reserves estimate raised by 16 pct”, *Reuters*, 13.07.2014, <http://www.reuters.com/article/israel-natgas-leviathan-idUSL6N0PO08Q20140713>

resources of Israel have been estimated around 905 bcm as of 2015.³⁰ In near future Israel will be able to change its current status of energy importer to energy exporter, likely affecting geopolitical situations within the region. While Russia continues to be a supplier of oil to Israel, relations in the energy sphere between the two states will change too.

Map 2. Natural Gas fields in the East Mediterranean Sea

Source: <http://www.economist.com>

After Israel’s discoveries of large natural gas fields Gazprom expressed their intent to participate in projects of natural gas exploration and production, as well as in their subsequent marketing in Israel and supply to third states. The new round of negotiations began in June, 2012 when the Russian President Vladimir Putin visited Israel and instructed Russian state oil and gas companies to increase cooperation with Israel in the energy sphere. As soon as Israel began to develop its own strategy in the natural gas industry, the need arose to cooperate with a partner who is highly experienced in the

³⁰ Ophir Gore, “Current Status of Oil and Gas Exploration and Production in Israel”, Ministry of Economy of Israel, March 2016, http://www.assolombarda.it/servizi/internazionalizzazione/documenti/presentazione-di-o.-gore_

production and further supply of gas along with operation of LNG projects. Thereby, in September, 2012 the Israeli government decided to involve the development of the Leviathan gas field a huge international energy trust. Among the most likely candidates there was the Russian company “Gazprom”.

There were three possible variants of cooperation between Gazprom and Israel in the development of the Leviathan field. The first option involved participation of Gazprom as a partner in development of the Leviathan gas field. The entrance of a new partner who is capable to provide significant investment in the field’s development would certainly speed up the start of industrial gas production. The second option included Gazprom purchasing the gas from the Leviathan field and its further supply to the markets in the Middle East and Far East. The third option represented a combination of the first two variants: Gazprom as a partner exporting gas into the Middle East and Far East markets, by creating a joint company with other shareholders. Eventually, in December, 2012 after several rounds of negotiations, 30% of the share of the development of the Leviathan gas field was won by the Australian company “Woodside Petroleum”.

Despite losing the bid in the Leviathan field the Russian monopoly was still interested in entering into the market of gas exploration, production and supply. In February, 2013 the “Gazprom Marketing & Trading Switzerland AG”, the Swiss subsidiary of Gazprom, signed an agreement with Levant LNG Marketing Corporation on buying 4.2 bcm of LNG per year from the Tamar gas field over a period of 20 years beginning in 2017. The agreement follows an earlier Letter of Intent signed between the two parties in March 2012. According to the agreement, Gazprom has a right to sell Israeli gas to Asian markets.³¹ By signing this agreement the beginning of a new stage in economic cooperation between the two states in the natural gas sector could be considered. Negotiations on bilateral cooperation in the gas sector continue to be held.

³¹ “Gazprom Marketing and Trading Switzerland AG signs Heads of Agreement with Tamar upstream consortium”, 26.02.2013, <http://www.gazprom-mt.com/WhatWeSay/News/...>

3.1. Natural gas factor in Israel-Turkey relations in energy sphere

Between 2005-2008 Israeli authorities conducted negotiations with Turkey, Georgia and Azerbaijan on potential partnership in Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline (BTC) and Baku-Erzurum-Ceyhan gas pipeline also known as South Caucasus Gas Pipeline (SCGPL), in parallel to consultations with Gazprom regarding the linking of the Israeli gas transporting system to the Blue Stream project by constructing a subsea gas pipeline. Both pipelines are aimed at bypassing Russia and channeling Central Asian oil and gas to Western markets. By doing so, Israeli authorities demonstrated an intention to find the most profitable solution for diversifying oil and gas supplies and reducing the state’s high dependence on a single supplier.

The SCGPL gas pipeline runs from the Shakh Deniz natural gas field in Azerbaijan via Georgia to Turkey, and then transits additional volumes to Greece and Italy. The pipeline is strategically very important because it “would have gained the very high importance if a Trans-Caspian natural gas pipeline be constructed, one that could move gas from Kazakhstan and Turkmenistan westward by hooking into the natural gas pipeline in Azerbaijan.”³² In situating the connection of the Turkish and Israeli gas transporting systems, the SCGPL pipeline becomes an actual competitor to the Blue Stream. Basically, the main idea of both projects is similar – to link the Turkish and Israeli gas infrastructures by constructing a pipeline under the Mediterranean Sea in order to transport natural gas resources to the Red Sea via the shortest route. The question remains, which pipeline the new one, be connected to: the Russian-Turkish Blue Stream or the SCGPL gas pipeline, which is protected by the US-NATO?

In this way the decisions made by Turkey and Israel on that issue played a crucial role. On April, 28, 2006 Israel and Turkey agreed to “construct four parallel pipelines beneath the Mediterranean Sea capable of carrying crude oil, natural gas, electricity and water.”³³ The project aiming to connect the Turkish port of Ceyhan and the Israeli port of Haifa was sponsored by the European Industrial Bank. This was the point where the political interests

³² Robert O. Freedman, “The Russian Invasion of Georgia – Its Impact on Israel and the Middle East”, Autumn 2008, http://www.cria-online.org/5_2.html

³³ Jay Bushinsky, “Turkey, Israel to build Mediterranean pipeline / 4 legs would carry crude oil, electricity, natural gas and water”, 28.04.2006, <http://www.sfgate.com/news/article/Turkey-Israel-to-build-Mediterranean-pipeline-2498862.php>

of Israel and Russia on regional energy issues became diametrically confronted. “Russian strategic goals are to prevent states around its borders from becoming pro-American and to increase control over the transportation of Russia hydrocarbons through the territory of its neighbors, as well as to control export of the neighbors’ oil and gas by directing their flow via the Russian pipeline system.”³⁴

The project of the Ceyhan-Haifa oil and gas pipelines not only competed with Russia’s interests, but also threatened Iran’s striving for domination in transporting natural gas from Caspian basin to Europe. The planned route Baku-Tbilisi-Ceyhan-Haifa, undoubtedly, would have influence on Iran’s gas exports and its geopolitical significance in the Middle East region. At the beginning of the Ceyhan-Haifa pipeline project it was planned to gain “strategic control of a land corridor, which extends along the Eastern Mediterranean coast, from the Israeli-Lebanese border, across Lebanon and Syria to Turkey, where it would link up with the port of Ceyhan.”³⁵ As it turned out, later the project had to bypass the Lebanon territory, which was not occupied by Israel in the 2006 Lebanon War.

The Turkish-Israeli subsea pipeline project is another example of high interdependence between natural gas politics and geostrategic issues within the region. When, on May 2010, diplomatic relations between Turkey and Israel had been broken because of the killing of 9 Turkish citizens by Israeli authorities in the raid of a Turkish humanitarian aid vessel “Mavi Marmara”³⁶, bilateral cooperation on the project was frozen. After the “Mavi Marmara” incident the Turkish Ambassador to Israel was recalled and the Israeli Ambassador was expelled from Turkey. Intergovernmental relations between the two states collapsed until an official apology from Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu to the Turkish Prime Minister Recep Tayyip

³⁴ Ariel Cohen, *Russia: The Flawed Energy Superpower*, “*Energy Security Challenges for the 21st Century*” edited by Gal Luft and Anne Korin, Greenwood Publishing Group, August 2009, p.104.

³⁵ Michel Chossudovsky, “The Militarization of the Eastern Mediterranean: Israel’s Stake in the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline”, *Global Research*, 23.05.2006, <http://www.globalresearch.ca/the-militarisation-of-the-eastern-mediterranean-israel-s-stake-in-the-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline/2508>

³⁶ Robert Booth, “Israeli attack on Gaza flotilla sparks international outrage”, *the Guardian*, 31.05.2010, <https://www.theguardian.com/world/2010/may/31/israeli-attacks-gaza-flotilla-activists>

Erdogan in March 2013.³⁷ In June 2016 Turkey and Israel finally signed a reconciliation agreement, which covered Israeli compensation to families of those who killed in the "Mavi Marmara" incident.³⁸

During the 6-year period of détente between Turkey and Israel the regional energy map underwent important changes. First of all, Israel's discoveries of natural gas fields in the Eastern Mediterranean Sea created a foundation for new energy projects. Taking into account the intention of Turkish authorities to reduce the state's dependence on a single energy supplier, the Eastern Mediterranean gas resources become more crucial for Turkey in ensuring such diversity. Hereby, in January 2016 Turkish President Recep Tayyip Erdogan stated "Israel is in need of a state like us in the region. We have to admit that we also need Israel."³⁹ After that statement Turkey and Israel began negotiations on implementing a joint project on constructing 292-mile subsea gas pipeline. The project, alternative to the LNG project from Israel via Cyprus and Greece to southern Europe, aims to export gas from the Leviathan to Ceyhan and transit it to European market. A contract, if it is signed, on supplying around 16-bcm gases per year will normalize political ties (at least in terms of eliminating the effect of the "Mavi Marmara" incident) and promote further economic cooperation between the two states. Moreover, if the ambitious subsea pipeline project is implemented, it will undoubtedly affect the balance of political power in the Middle East.

Nonetheless, the project has already faced a critical obstacle - the conflict between Turkey and Cyprus. A subsea pipeline from the Leviathan field to Turkey has two possible routes. The first would run through the executive economic zones of Lebanon and Syria, which means crossing two states with unstable political environment and high security risks. Moreover, ongoing war in Syria postpones further political settlement within the state that makes negotiations on such high-cost project almost impossible. The other route would cross the Cypriot continental shelf, which requires permission from the Cypriot government. Since a project on using the LNG terminal in Cyprus for the export of Israeli natural gas to Europe

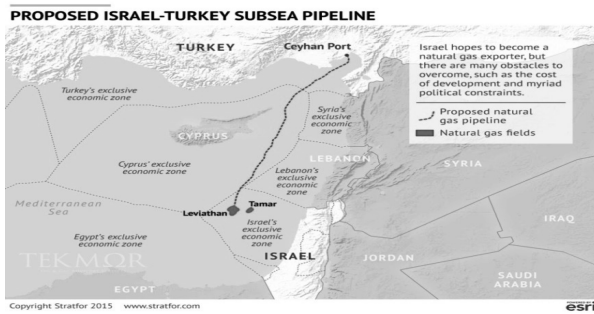
³⁷ Aybars Görgülü, Sabiha Senyücel Gündoğar, "Energy Relations between Turkey and Israel", "Middle East and North Africa Regional Architecture: Mapping Geopolitical Shifts, regional Order and Domestic Transformations", No. 3, November 2016, p.2.

³⁸ "6 Must Reads on the Israel-Turkey Reconciliation Agreement", *Haaretz*, 28 June 2016.

³⁹ "Erdogan: Türkiye ve İsrail'in birbirine ihtiyacı var", *Posta*, 02 January 2016.

competes with the Turkish-Israeli subsea pipeline project, and Turkey does not recognize the Cyprus Republic, such permission seems impracticable under current political conditions. Still, if the Cyprus conflict is resolved and the Turkish-Israeli gas pipeline is constructed and becomes operational, energy consuming markets will diversify their import routes, which will affect the Russian Gazprom position in the region.

Map 3. The Route of Proposed Israel-Turkey Subsea Gas Pipeline

<http://tekmormonitor.blogspot.com.tr/2016/07/private-sector-key-to-israeli-exports.html>

In 2014 Turkish and Israeli energy companies began launching negotiations on subsea gas pipeline. Then, in October 2016, on the sidelines of the World Energy Congress, “Turkish energy minister Berat Albayrak and his Israeli counterpart Yuval Steinitz agreed to start talks after the six-year freeze of diplomatic ties between two states.”⁴⁰

As it was mentioned before, within the period of détente between Turkey and Israel the energy map of the Middle East had significantly changed. The second most influential issue in this context (after the Israeli gas discoveries) is the escalating Syrian Civil War. Due to the geographical position of Syria on the energy map the clash of interests of major players in the energy sector is seen as rather unavoidable. There were two enormous energy projects which had to cross Syrian territory and were planned before the Syrian crisis started. The first one is the Islamic Gas Pipeline Project (IGP) which presents the strategic cooperation between Iran, Iraq

⁴⁰ Murat Basboga, “Turkey, Israel To Discuss Pipeline: Steinitz”, 14.10.2016, [http://www.naturalgasworld.com/...](http://www.naturalgasworld.com/)

and Syria in the energy sphere. If it is materialized the project would end up being the largest natural gas pipeline in the Middle East, carrying gas from Iran's South Pars field to Europe through Iraq, Syria, Lebanon and under the Mediterranean. It is worth mentioning that the beginning of the mass demonstrations against Bashar al-Assad's regime appeared almost simultaneously with signing the memorandum between the counterparts of the project.

The second project is the Qatar-Syria-Turkey Gas Pipeline, which was planned to start in Qatar, cross Saudi Arabia and Jordan and finish in Syria. "In the area of Homs pipeline must divide into three directions - Latakia on the Syrian coast, Tripoli in northern Lebanon and Turkey. Homs, which also has hydrocarbon reserves, is the crossroads of the main project".⁴¹ As a strategic Russian ally, the Syrian regime in 2009 rejected a Qatari offer to construct the Qatar-Syria-Turkey pipeline and gave a preference to ISG project.

In some extent the development of potential Israeli gas exports to European markets depended on which of the two projects would be implemented. "Israel faces a strategic and very dangerous dilemma. Naturally Israel is none too excited to see al-Assad's Syria, linked to Israel's arch foe Iran and Iraq and Lebanon, out-compete an Israeli gas export to the EU markets."⁴² In this regard, the construction of the Iran-Iraq-Syria gas pipeline is definitely unfavorable to Israel, both from an economic point of view and by considering the political dissension between Israel and the states involved in the project.

As for the Qatar-Syria-Turkey pipeline, overcoming the political controversy with Turkey will make the possibility of Israel's joining the Qatar-Syria-Turkey pipeline project quite promising. Thereby, cooperation with Turkey on natural gas issues would reconstruct Israel's geopolitical position in the region. Finally, the implementation of any of the two competing projects of natural gas transportation from the South Pars/North Dome Gas Field to European markets - the IGP or the Qatar-Syria-Turkey gas pipeline - will

⁴¹ Tyler Durden, "Competing Gas Pipelines Are Fueling The Syrian War & Migrant Crisis", 10.09.2015, <http://www.zerohedge.com/news/2015-09-10/competing-gas-pipelines-are-fueling-syrian-war-migrant-crisis>

⁴² F. William Engdahl, "Syria, Turkey, Israel and a Greater Middle East Energy War", *Voltaire Network*, 12.10.2012, <http://www.voltairenet.org/article176200.html#nb16>

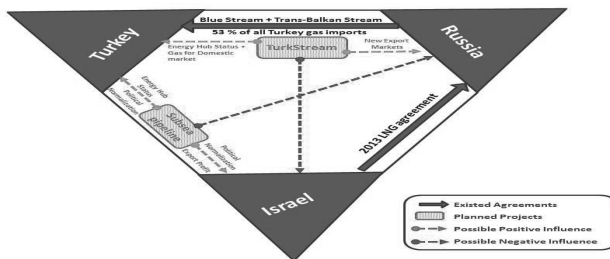
definitely affect the Russian-Israeli relationship.

4. Conclusion

Because natural gas has become one of the key components of world energy politics it has taken center stage in negotiations of the energy sphere between Russia, Turkey and Israel. After analysis of bilateral relations between Russian and Israel, Israel and Turkey, and Turkey and Russia, it is necessary to scrutinize all these ties in a broader context. In order to display the complexity of trilateral relations between the three states, the following “energy triangle” has been created by implementing the cognitive research method. The central role within the triangle is occupied by the natural gas factor.

Figure 2 demonstrates the interdependence and interconnection between the three sides and the three corners of the “energy triangle”. As can be seen from the scheme, the Israeli-Turkish subsea gas pipeline project has a direct bearing on the strategic interests of Russian energy policy. While Europe is looking for reliable sources of energy outside of Russia, the subsea pipeline would likely be the first step to bypassing the largest European gas exporter. However, the agreement signed on the TurkStream project between Russia and Turkey will create competition to the subsea project. On the one hand, it will strengthen the Russian Gazprom presence in the European energy market. On the other hand, it will ensure Turkey’s sustainable status of “transit state” coupled with lower gas prices for its domestic market. These two planned gas pipelines play the central role in the Russia-Turkey-Israel energy triangle, which is illustrated by intersecting red lines showing possible negative effects in the center of a triangle.

Figure 2. Russia-Turkey-Israel “Energy Triangle”

In this sense, both projects have benefits and disadvantages for Turkey. Russia, as the largest gas exporter in Europe, has a long history of steady and responsible business relations with foreign states in the energy sector; while Israel has little-to-no experience in the handling of large quantities of energy resources. From a political perspective Israel seems more reliable, because cooperation with Russia under Russia’s tensions with the EU could have negative effects on Turkey’s foreign policy regarding Europe.

As it can be seen from Figure 2 “the strongest side” of the triangle is Russian-Turkish energy relations. An intensive partnership between Moscow and Ankara in the gas sector is proved by both existing agreements and planned projects. Due to the discoveries of new gas fields in the Mediterranean Sea by Israel, Russia and Israel actually began to compete with one another in supplying gas to the European market by means of cooperating with Turkey. Turkey, while considering its relations with Russia and Israel, means to base its strategy on a realistic assessment of what energy interdependence actually requires. Here, the crucial point is actual implementation of the both projects. The construction of the TurkStream project already began in May 2017 while the Turkish-Israeli joint project is still in the negotiation phase.

According to described conjuncture it is worth to clarify perspectives for each state in the triangle. In spite of Gazprom’s unsuccessful attempts to enter the Israeli natural gas sector in past, it is essential for Russia to intensify cooperation in the natural gas sphere with Israel, a state with huge potential in the energy sector. As for energy relations with Turkey, cooperation between Russia and Turkey in the energy sector is highly influenced by the political agendas of the states. Based on the experience of the negative effects of political crises on bilateral cooperation, it would be incorrect to consider the current relations between Russia and Turkey as strong ones, even if there are the most intensive within the “triangle.”

To strengthen the status of being an “energy transit state” Turkey needs to intensify negotiations with Israel on the joint subsea pipeline project. Both states are interested in resuming economic relations which will open new opportunities for Turkish and Israeli companies, not only in the energy sector but in other commercial spheres as well. The situation around the Turkish-Israeli joint pipeline becomes more complicated due to a recently signed preliminary agreement between Israel, Cyprus, Italy and Greece

to export natural gas to Europe across the Mediterranean via a subsea pipeline. As Israel's Energy Minister Yuval Steinitz stated, 'the project was technologically and financially feasible and could be completed by 2025.'⁴³ Moreover, the planned project is going to become the "world's longest and deepest subsea pipeline."⁴⁴

Hereby, because of unsolved political disputes with Cyprus and unstable political relations with Israel, a project lobbied by Turkey would lose at the negotiation phase. If the Cyprus-Israeli subsea pipeline is constructed, it will negatively affect the Turkish position in the regional energy map. Therefore, the Turkish government would do better to overcome the negotiation phase of the Turkish-Israeli subsea project and move to project preparation and engineering stage.

Moreover, due to a long lasting implementation process, any such kind of energy project requires a huge financial investment, stable political environment both within participated states and in the region, reliable economic conditions within the region, and further exploration of the gas fields aimed to establish more proven gas reserves. Taking into account all of these components, it becomes obvious that decisions being taken recently in the frame of the "energy triangle", and being taken over the course of the next couple of years, will sharply redraw the current regional and global energy maps within the next decade.

Finally, based on conducted research, it can be concluded that the existence of an ambiguous complex of trilateral relations between Russia, Turkey and Israel in the natural gas sector occurs, and it can be applicable for further analysis of natural gas geopolitics. The existence of such a complex has been confirmed by meetings and official conversations held in June 2016 between the heads of the three states. On June 7, 2016 Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu paid a visit to Moscow dedicated to the 25th anniversary of restoring Russian-Israeli diplomatic relations. In the framework of the meeting, the two sides paid attention to the issue of cooperation in the energy sphere. Benjamin Netanyahu stated that there were no legal restrictions on Russian companies participating in gas

⁴³ Reed John, "Israel signs pipeline deal in push to export gas to Europe", *Financial Times*, 03.04.2017, <https://www.ft.com/content/78ff60ca-184c-11e7-a53d-df09f373be87>

⁴⁴ Reed John, "Israel signs pipeline deal in push to export gas to Europe", *Financial Times*, 03.04.2017, <https://www.ft.com/content/78ff60ca-184c-11e7-a53d-df09f373be87>

projects in Israel.⁴⁵ Vladimir Putin, in his turn, emphasized that Russia did not abandon the any of the gas projects under the Black Sea, including TurkStream project.

On June 26, 2017 Turkey and Israel agreed to begin the normalization process between the two states by ambassadorial exchange. It is noted that immediately after this agreement the states turned back to discussing the subsea pipeline from the Leviathan to Turkey. Just one day after, on June 27, 2017 the President of the Republic of Turkey Recep Tayyip Erdogan sent a message to the Russian President Vladimir Putin in which he expressed deep regret over the incident regarding the Russian SU-24 downed plane and stressed his readiness to make any effort to restore the traditionally friendly relations between Turkey and Russia.⁴⁶ After that message and following phone conversation between Recep Tayyip Erdogan and Vladimir Putin, the two states began the normalization process, which resulted in the signing of an agreement for the TurkStream project in October 2016. Thereby, the political confrontation between Russia and Turkey, which continued for 8 months, has been overcome.

All the events mentioned above occurred almost simultaneously which created a basis for considering them in a complex. As it was concluded earlier, decisions taken within the “energy triangle” redraw the current regional and global energy map. In addition to the energy aspect, changes within this complex or “triangle” of relations in the natural gas sector also reflect the political ties between Russia, Turkey and Israel which also subsequently affect the entirety of political conditions within the East Mediterranean and the Middle East regions.

Bibliography

Books and Articles

Ariel Cohen, *Russia: The Flawed Energy Superpower*, “Energy Security Challenges for the 21st Century” edited by Gal Luft and Anne Korin, Greenwood Publishing Group, August 2009.

⁴⁵ “Statements for the press and answers to journalists’ questions following Russian-Israeli talks”, 07.06.2016, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/52125>

⁴⁶ “Эрдоган извинился перед Путиным за сбитый Су-24”, TASS, 27.06.2016, <http://tass.ru/politika/3407975>

Aybars Görgülü, Sabiha Senyücel Gündoğar, “Energy Relations between Turkey and Israel”, “Middle East and North Africa Regional Architecture: Mapping Geopolitical Shifts, regional Order and Domestic Transformations”, No. 3, November 2016.

Ilya Bourtman, “Putin and Russia’s Middle Eastern Policy”, *The Middle East Review of International Affairs*, Volume 10, No. 2, June 2006.

Robert O. Freedman, “The Russian Invasion of Georgia – Its Impact on Israel and the Middle East”, Autumn 2008.

Reports

“Russia”, International Energy Statistics. Accessed on November 23, 2016.

“The Natural Gas Sector in Israel”, Ministry of National Infrastructures, Energy and Water Resources of the Israel. Accessed on September 10, 2016.

Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası Dairesi Başkanlığı: Ankara, 2013. Accessed on December 15, 2016.

Ham Petrol Doğal Gaz Sektör Raporu, Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, May 2016. Accessed on December 15, 2016.

Israel Overview, International Energy Statistics. Accessed on July 19, 2015.

Ophir Gore, “Current Status of Oil and Gas Exploration and Production in Israel”, Ministry of Economy of Israel. Accessed on April 20, 2016.

Web Resources

“6 Must Reads on the Israel-Turkey Reconciliation Agreement”, *Haaretz*. Accessed on July 2, 2016.

“Erdoğan: Türkiye ve İsrail’in birbirine ihtiyacı var”, *Posta*. Accessed on February 3, 2016.

“Gazprom Marketing and Trading Switzerland AG signs Heads of Agreement with Tamar upstream consortium”. Accessed on July 25, 2015.

“Israel’s Leviathan gas reserves estimate raised by 16 pct”, *Reuters*. Accessed on July 20, 2014.

“Joint news conference with President of Turkey Recep Tayyip Erdogan”. Accessed on Mart 15, 2017.

“New gas pipeline towards Turkey”, Gazprom Press Center. Accessed on September 28, 2016.

“Statements for the press and answers to journalists’ questions following Russian-Israeli talks.” Accessed on June 1, 2017.

“The European Parliament approved the extension of sanctions against Russia”. Accessed on September 20, 2014.

“The General Director of Restrictive Trade Practices Declares the Partners in the Natural Gas Reservoir “Tamar” to have a Monopoly on Israel’s Natural Gas Supply”, Antitrust Authority of Israel. Accessed on August 13, 2016.

“Turkey”, Gazprom Company official website. Accessed on March 13, 2016.

“Turkey”, Gazprom Export Company official website. Accessed on March 13, 2016.

“TurkStream”, Gazprom Export Company official website. Accessed on March 10, 2017.

“ИНТЕРВЬЮ-Газпром готовится увеличить долю поставок российского газа в Европу”, the Reuters. Accessed on May 29, 2017.

“Об итогах визита делегации ОАО «Газпром» в Израиль” (“About results of the visit of the Gazprom delegation to Israel”), Gazprom Press Center. Accessed on October 5, 2016.

“Об итогах визита делегации ОАО «Газпром» в Израиль” (About results of the visit of the Gazprom delegation to Israel”), Gazprom Press Center. Accessed on October 5, 2016.

“Об итогах рабочей встречи Алексея Миллера и Биньямина Бен

Элиэзера” (About results of the meeting between Alexey Miller and Binyamin Ben-Eliezer”), Gazprom Press Center. Accessed on October 5, 2016.

“Об итогах рабочей встречи Алексея Миллера и Биньямина Бен Элиэзера” (About results of the meeting between Alexey Miller and Binyamin Ben-Eliezer”), Gazprom Press Center. Accessed on October 5, 2016.

“Об итогах рабочей встречи Алексея Миллера и Эхуда Ольмерта” (About results of the meeting between Alexey Miller and Ehud Olmert”), Gazprom Press Center. Accessed on October 5, 2016.

“Политические разногласия РФ и Турции” (“Political disputes between Russia and Turkey”), TASS. Accessed on July 30, 2016.

“Российско-израильские торгово-экономические отношения” (“Russian-Israeli economic and trade relations”), Russia-Israel Business Council. Accessed on September 25, 2016.

“Российско-турецкие экономические отношения” (“Russian-Turkish economic relations”), TASS. Accessed on July 30, 2016. <http://tass.ru/info/2468527>

“Совместная пресс-конференция с Президентом Турции Реджепом Тайипом Эрдоганом” (Joint news conference with the President of Turkey Recep Tayyip Erdogan). Accessed on December 2, 2014.

“Эрдоган извинился перед Путиным за сбитый Су-24”, TASS. Accessed on June 1, 2017.

F. William Engdahl, “Syria, Turkey, Israel and a Greater Middle East Energy War”, *Voltaire Network*. Accessed on January 25, 2017.

Jay Bushinsky, “Turkey, Israel to build Mediterranean pipeline / 4 legs would carry crude oil, electricity, natural gas and water”. Accessed on June 20, 2016.

Michel Chossudovsky, “The Militarization of the Eastern Mediterranean: Israel’s Stake in the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline”, *Global Research*.

Accessed on June 20, 2016.

Murat Basboga, "Turkey, Israel To Discuss Pipeline: Steineitz". Accessed on October 16, 2016.

Reed John, "Israel signs pipeline deal in push to export gas to Europe", *Financial Times*. Accessed on May 29, 2017.

Robert Booth, "Israeli attack on Gaza flotilla sparks international outrage", the *Guardian*. Accessed on September 25, 2016.

Tyler Durden, "Competing Gas Pipelines Are Fueling The Syrian War & Migrant Crisis". Accessed on October 10, 2016.

Tunus'ta Otoriter Yönetim ve İslamcı Hareketin Doğuşu: Burgiba Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme (1956-1987)

H. Rumeysa Dursun*

Öz

Bu çalışma bağımsızlığın ardından Tunus'ta bir tek adam rejimi kuran Habib Burgiba dönemindeki gelişmeler üzerinden İslamcı hareketin doğuşunu incelemektedir. Tunus için ilerleme ve kalkınmanın ancak Batı'ya özgü yöntem ve değerleri takip etmekle mümkün olduğuna inanan Burgiba, ülkenin yüzyıllara dayanan Arap-Müslüman kültürü ile olan bağlarını tamamen koparmaya dönük adımlar atmıştır. Bu süreçte, devletin din üzerinde mutlak bir kontrol sağlaması amacıyla laiklik otoriter bir anlayışla yeniden yorumlanmıştır. Bununla birlikte, Burgiba tarafından halka tepeden dayatılan radikal sekülerleşme reformları ekonomik sorunlardan bunalan toplumda kabul görmemiştir. İslami duyarlılıklarla harekete geçen muhalif aktörler Burgiba döneminin sona ermesinde etkili olan toplumsal ve siyasal bir hareketin oluşmasında kilit rol oynamıştır. Bu bağlamda, çalışmada Tunus'ta İslami hareketin doğuşu ve siyasallaşma sürecinde Burgiba'nın hayata geçirdiği radikal reformların ve ekonomik krizin etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, İslami Hareket, Habib Burgiba, Sekülerleşme, Otoriter Laiklik.

* Dr., hr-montreal@hotmail.com

Authoritarian Rule and The Origins of The Islamist Movement in Tunisia: An Assessment of The Bourguiba Period (1956-1987)

H. Rumeysa Dursun*

Abstract

This study examines the origins of the Islamic movement through the developments in the period of Habib Bourguiba, which established a one man regime in Tunisia after independence. Bourguiba, who believes that progress and development for Tunisia is possible only by following Western methods and values, has taken steps to completely tie the country to its Arab-Muslim culture, which dates back to centuries. In this process, secularism has been reinterpreted in an authoritarian sense in order to give the state absolute control over religion. Nevertheless, the radical secularization reforms imposed on the public by Bourguiba have not been accepted in the ensuing society due to economic problems. The opposing actors who acted with Islamic sensitivities played a key role in the formation of a social and political movement that was effective at the end of the Bourguiba period. In this context, the study will examine the effects of the radical reforms and the economic crisis of Bourguiba period on the birth and the politicization of the Islamic movement in Tunisia.

Keywords: Tunisia, Islamist Movement, Habib Bourguiba, Secularization, Authoritarian Secularism

* Dr., hr-montreal@hotmail.com

1. Giriş

Fransız protektora yönetiminin 1956'da sona ermesiyle birlikte bağımsızlığını elde eden Tunus'ta Habib Burgiba bağımsızlık hareketinin tartışmasız lideri olarak devletin başına geçmiş ve 1987'de bir saray darbesiyle görevine son verilene kadar bir tek adam yönetimi ortaya koymuştur. Yaklaşık yetmiş beş yıl devam eden Fransız protektora yönetimi deneyiminin ardından Tunus'un bağımsızlığını kazanmasında etkili olan milliyetçi hareket siyasi aktivizmin yerine toplumsal dönüşümü öncelik olarak belirlemiştir. Devlet ve Burgiba'nın Yeni Düstur Partisi adeta iç içe geçmiş ve "modern idari bir diktatörlük" ortaya çıkmıştır.¹ Bu toplumsal dönüşüm sürecinde ise, devletin din ile ilişkilerini yeniden düzenlemeye giriştiğini ve dini yaşantı üzerinde tam kontrolünü sağlamaya dönük adımlar attığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Burgiba'nın sekülerleşme reformları din ile devleti birbirinden ayırmayı değil, bunun aksine dinin devlet eliyle reforme edilmesini ve yeniden yorumlanmasını amaçlamaktadır.

Protektora yönetiminin sona ermesinin ardından İslam'ın ulusal birliğin sağlanması açısından taşıdığı önemi çok iyi bilen Burgiba dini unsurları tam anlamıyla denetim altına alarak modernist bir anlayışla yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir. Böylelikle, bu süreçte uygulanan politikalar milliyetçi hareketin lideri Burgiba ve diğer Batı eğitilmiş seküler seçkinlerin İslam'ın kurumsal ve toplumsal işlevlerini reforme etme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Laikliğin topluma baskı aracı olarak kullanıldığı bu dönemde, dini kurumlar yeniden şekillendirilmiştir. Modernleşme, ilerleme ve kalkınma gibi idealleri gerçekleştirme gerekçesiyle İslam dini Tunus'ta siyasi ve toplumsal olarak etkisiz haline getirilmek istenmiştir. Çoğunluğu Müslüman olan bir topluma zorla kabul ettirilmek istenen bu siyasi proje, dini grupların siyasetten dışlanmasına ve muhalif bir İslami hareketin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, makalede öncelikle Burgiba döneminde din-devlet ilişkilerinin şekillendiren sekülerleşme reformları incelenecektir. İkinci olarak, İslamcı hareketin siyasallaşmasında bir dönüm noktası olan ekonomik bunalıma giden süreç değerlendirilecektir. Daha sonra, İslamcı hareketin gelişmesi karşısında Burgiba rejiminin tepkisi ele alınacaktır. Sonuç olarak makale, Tunus'ta Burgiba döneminde hayata geçi-

¹ Michel Camau, *Tunisie au present: une modernité au-dessus de tout soupçon?* Paris, Editions du CNRS, 1987. s. 31.

rilen radikal laiklik uygulamaları ve ekonomik krizin İslamcı hareketin ortaya çıkmasında ve siyasallaşmasında büyük rol oynadığını savunmaktadır.

2. Din ve Devlet İlişkilerini Şekillendiren Reformlar

Protektora yönetiminin sona ermesinin ardından kurulan Tunus Devleti Habib Burgiba'nın büyük ölçüde tercihleri ve vizyonu doğrultusunda şekillenmiştir. Bağımsızlık sonrasında halkın rejime bağlılığının oldukça güçlü olduğu bir dönemde, 1956 yılı ilkbaharı ve yazında, Burgiba toplumsal ve siyasi alanı dönüştüren köklü reformlara imza attı. Kitleler üzerindeki etkisinin farkında olan Burgiba İslam'ın yeni kurulan Tunus Devleti'ndeki işlevini ve rolünü belirleyecek kararlar almıştır. Burgiba bu reformları gerçekleştirirken, İslam'ı yeniden yorumlama ve toplumu eğitime hakkını kendinde görmüştür. Bu bağlamda Burgiba aslında zihinsel bir dönüşüm gerçekleştirmek ve geçmişle olan bağları koparmak istemiştir.² Michaud'ya göre, "Tunus'un modernleşme konusundaki yaklaşımı, "tutumların dönüştürülmesi", "yeni değerler ölçüsü" oluşturulması ve "devrimci bir ruh" yaratılması inancıyla "psikolojik bir devrim" yapılması yönünde bir tercihi ortaya koymaktadır.³ Burgiba'nın reformları aslında modern ve seküler değerlere göre Tunus'u dönüştürerek ideal bir modern toplum inşa etme projesidir.⁴ Tunus'un modernleşme süreci boyunca Burgiba İslam dininin değerlerini toplumun önünde eleştirmekten geri durmamıştır. Öyle ki, protektora yönetiminin bile açıkça eleştiremediği dini konularda Burgiba büyük bir rahatlıkla kapsamlı bir dönüşüm gerçekleştirmiştir.⁵ Burgiba'nın dini unsurları yeniden yorumlama konusunda bu kadar rahat davranması, kendisini İslam'ın temsilcisi olarak görmesi ve topluma bu şekilde kabul

² Habib Boulares, *Islam: The Fear and the Hope*, London, Zed Books, 1990, s. 109.

³ Charles A. Michaud, *Tunisia: The Politics of Modernization*, New York, F. A. Praeger, 1964, s. 140.

⁴ Fred Halliday, "Tunisia's Uncertain Future" *Middle East Report*, 163, s. North Africa Faces the 1990's, 1990, s. 27.

⁵ Gannuşi, Burgiba'nın Tunus'ta hayata geçirdiği devrimlerin Türkiye'de benimsenen Kemalist uygulamalardan çok daha radikal nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. Bkz: Raşid Gannuşi, "Secularism in the Arab Maghreb", *Islam and Secularism in the Middle East* Azzam Tamimi ve John Esposito (Ed.), New York, NYU Press, 2000, s. 105. Yine Gannuşi'ye göre, Burgiba Tunus'ta Arap-Müslüman kimliğinin etkisini zayıflatmak için Fransız yaşam biçimini dayatmıştır. Bkz: Anne Wolf, "An Islamist 'renaissance'? Religion and politics in post-revolutionary Tunisia", *The Journal of North African Studies*, Cilt 18, No 4, 2013, s. 561.

ettirmesi ile açıklanabilir.⁶ Derek Hopwood, Burgiba'nın toplumu dönüştürme anlayışını şu şekilde ifade etmektedir:

Lider Burgiba açısından tüm Tunus ders verilen bir sınıf haline geldi. Atatürk örneğini takip ederek Burgiba halkını yeni yöntemler ve zihinsel tutumlar konusunda eğitmek istedi. Bu şekilde, politikalarını güçlendirmek ve ulusu sürekli olarak radyo ve televizyonu kullanarak eğitmek, yaşamın tüm boyutlarını kapsayacak şekilde reformlarını gerçekleştirmek istedi (...) Müslüman bir ülkede reformlar gerçekleştirmek isteyen birisi açısından dini alan bir mayın tarlası gibidir. Burgiba ise, Tunuslular'ın yaşantısında dinin değerinin farkındaydı. Yine de, dinin reformlara engel olmasını ya da tutumları sertleştirmesini istemiyordu (...) Burgiba fikirlerini desteklemek için Kuran'dan alıntılar yaptı. Burgiba'nın bunları kullanması, bir Müslümanın zihninde önceden yer eden bu alıntılarının yeni fikirlerin kabul görmesini sağlamaktadır.⁷

Burgiba'nın Tunuslu Müslüman çoğunluğun tepkisini çekmemek ve gerçekleştirdiği toplumsal reformların kabul görmesini sağlamak için dini açıdan uygunluğunu açıklama ihtiyacı hissettiği anlaşılmaktadır. Tunus'ta tüm dini yapının devlet tarafından kontrol edilmesini sağlayan reformlar eğitim, hukuk ve toprak sistemini ilgilendirmektedir. Burgiba açısından Tunus'un modernleşmesi İslami kurumların radikal bir şekilde dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Seküler bir reformcu olan Kemal Atatürk'ten farklı olarak Burgiba kendini İslam'ın modernist bir yorumcusu olarak Tunus halkına sunmuştur.⁸

Burgiba'nın reform anlamında attığı ilk adım geleneksel Habu Konseyi'nin kaldırılması olmuştur. Tunus'ta vakıf topraklarının büyük çoğunluğu dini otoritelerin kontrolü altında bulunuyordu ve devlet bunların yönetimini reforme etme konusunda kararlıydı. Burgiba ve partisi özel vakıf topraklarını modernleşme ve ekonomik gelişme önünde bir engel olarak nitelendirmiştir. Yaklaşık yüz elli bin hektarlık vakıf topraklarının idaresini sağlayan bu kurum aynı zamanda cami, Kuran okulları ve diğer dini hayır kurumla-

⁶ Mohammed Sofi, "Modernization and Secularization in the Post-Independant Tunisia: An Analysis of Burguiba's reforms". *Hamdard Islamicus*. April-June, No 2. 2015, s. 14.

⁷ Derek Hopwood, *Habib Bourguiba of Tunisia: The Tragedy of Longevity*, Houndmills, Macmillan Press, 1992, s. 83-84.

⁸ Marion Boulby, "The Islamic Challenge: Tunisia since Independence", *Third World Quarterly*, Cilt 10, No 2, 1988, s. 592.

rının finanse edilmesini sağlamaktaydı. Bununla birlikte Habu Konseyi, 1898'den itibaren Avrupalı sömürgecilere yılda yaklaşık 2,000 hektar toprak satan protektora yetkilileri ile işbirliği yaptığı için itibarı zedelenen bir kurum haline gelmiştir. Bağımsızlığın hemen ardından 31 Mayıs 1956'da gerçekleştirilen reformun ardından yeni hükümet kendi otoritesini güçlendiren önemli bir adım atarak bu konseyi kaldırma kararı almıştır. Bu reform, devletin dini faaliyetler üzerinde tam bir denetim sağlamasında etkili olmuştur.⁹ Toprak reformu, Burgiba yönetiminin dini faaliyetlerin finansmanı ve idaresi üzerinde devletin kendi denetimini kurarak dini amaçlarla kullanılan toprakların kendi politikaları doğrultusunda kullanmasını sağlamıştır.

Burgiba'nın liderlik ettiği Yeni Düstur Partisi hükümeti, Hanefi ve Maliki dini mahkemeleri ve protektora yönetimi tarafından oluşturulan Fransız mahkemeleri kaldırmıştır. Dini mahkemelerin kaldırılmasıyla birlikte, şeriat tarafından izin verilen birçok uygulamanın yasa dışı hale gelmesine neden olan Medeni Kanun kabul edilmiştir. 13 Ağustos 1956'da kabul edilen bu kanun, Tunus'un toplumsal yapısını temelden değiştirmeyi hedeflemiş ve çok eşliliği yasaklamıştır.¹⁰ Evlilik için belli bir minimum yaş belirleyen Kanun aynı zamanda küçük kızların satılması geleneğini yasaklamıştır. Böylelikle, evliliğin iki aile arasındaki bir ilişkiyi değil, iki birey arasındaki ilişkiyi ifade ettiğine dayanan modern anlayış öne çıkarılmıştır. Buna ek olarak, boşanma konusunda yeni prosedürler getirilmiştir.¹¹ Tüm bu yenilikler İslam hukukundan önemli bir kopmayı ifade etmektedir. Kurumsal olarak dinin yetki alanlarının sınırlandırılması yeni rejim tarafından modernleşmenin bir ön koşulu olarak değerlendirilmiştir. Burgiba'ya göre; “*modern dünyanın bir parçası olarak yaşamak*” ve “*gerçekle yüzleşebilmek için diğer kültürlerle, özellikle Batı kültürüne pencereleri açmak*” için geleceği inşa etmek için gerekli araçları geliştirmek gereklidir.¹² Görüldüğü gibi, Burgiba'nın İslami kurumları reform anlayışının temelinde Batı dün-

⁹ Clement H. Moore, *Tunisia Since Independance: Dynamics of One-party Government*. Berkeley, University of California Press, 1965, s. 50

¹⁰ Bruce Maddy-Weitzman, “The Islamic challenge in North Africa”, B. Maddy-Weitzman ve E. Inbar (Ed.). *Religious radicalism in the greater Middle East*, London, Frank Cass, 1997, s. 177.

¹¹ *Ibid.*, s. 51.

¹² Driss Abbassi, “La conception de l’histoire selon Bourguiba”, Habib Bourguiba *et l’établissement de l’Etat national 1957-1987: approches scientifiques du bourguibisme*, Zaghuan, Publications F.T.R.S.I., 2000, s. 22.

yası ile yakınlaşma ideali ve modern devletleri taklit etme isteği bulunmaktadır.

Burgiba'nın gerçekleştirdiği reformlar yalnızca kanunları değil aynı zamanda kadınların geleneksel kıyafetlerini de hedef almıştır. Burgiba'nın bakış açısına göre, Müslüman kadınların geleneksel kıyafetleri ve örtüleri, onların modern bir toplumda aktif bir şekilde yer almasına engel olmakta ve onları küçük düşürmektedir. Aynı zamanda başörtüsünü "iğrenç paçavra" olarak aşağılayan Burgiba başörtülü kadınları da rencide edici bir tutum sergilediğini söylemek mümkündür.¹³ Esasen, Burgiba'ya göre İslam'ın kadınlara başlarını örtmeyi zorunlu kılmamıştır ve başını Müslüman kadınlar İslam'a aykırı bir tutum içinde bulunmamaktadır.¹⁴ Geleneksel İslami örtünün aşağılanması, Tunus'ta tek parti hükümetinin dini kurumsal olarak kontrol etmenin ötesinde toplumun yaşayışına müdahale etme hakkını kendinde gördüğünü ve psikolojik bir baskı uyguladığını ortaya koymaktadır.

Yeni Düstur hükümeti tarafından hayata geçirilen bir diğer önemli reform ise eğitim sisteminin merkezileştirilmesidir. Dini eğitim kurumlarının milli eğitime bağlanması yönüne 1956 yılında alınan bir karar bu yaklaşımı sergilemektedir. Burgiba modern bir ulus devlette geleneksel eğitiminin sürdürülmesinin uygun olmadığını savunmuştur. Eğitim sisteminin birleştirilmesinin bir diğer önemli sonucu ise Nisan 1956'da Zeytune Üniversitesi'nin milli eğitim sistemi içine dahil edilmesi ve Medrese-Üniversite'nin rektörünün milli eğitim bakanına karşı sorumlu hale getirilmesidir. Milli Eğitim Bakanı olarak atanan ve eğitim alanındaki reformların mimarı olan Mahmut Mesadi bu dönüşümün ilerleme ve medenileşme için yapıldığını ve geleneksel dini eğitim sisteminin ise bunun önünde direnmemesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁵ 1958 yılında ise, Zeytune Medresesi'nin müfredatı tamamen değiştirilmiş yeni bir müfredat oluşturulmuş ve iki yıl sonra Tunus Üniversitesi'nin bünyesinde bir ilahiyat fakültesi olarak devletin kontrolü altına alınmıştır.¹⁶

Eğitim sisteminin reforme edilmesinin ülkenin dönüşümünde çok önemli etkileri bulunmaktadır. Geleneksel eğitim anlayışının bir kenara bırakılarak

¹³ Michaud, s. 148.

¹⁴ Sofi, s. 20.

¹⁵ Moore, s. 54.

¹⁶ Kenneth J. Perkins, *A History of Modern Tunisia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, s. 146.

modern bir eğitim müfredatının benimsenmesi Tunus'un batılılaşma yolunda devam etmesi anlamına gelmektedir. İlkokul seviyesinde Arapça ve Fransızca eğitim dili olarak kullanılmakla beraber, ortaokul ve yükseköğretimde Fransızca temel eğitim dili olarak seçilmiştir. Ortaokulda derslerin sadece üçte birinin Arapça olarak verildiği dikkate alındığında, modern bilimsel bilgiye ulaşmanın tek yolunun Fransızca'yı çok iyi bilmekten geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁷ Bu durum, Tunuslu çocukların ve gençlerin eğitiminin, Fransız eğitimciler ve Fransız eğitim sisteminden gelen Tunuslu eğitimcilerle emanet edilmesi anlamına gelmektedir. Geleneksel eğitim veren Zeytune Üniversitesi'nde eğitim almış bir eğitimcinin bu sistemde etkinlik göstermesi mümkün görünmemektedir. Reform sonrasında dini eğitim kurumlarının eski önemini kaybetmesi ulemanın siyasi ve toplumsal etki alanının daralmasına neden olmuştur.

Eğitim reformunun ardından ulemanın ve Zeytune Medresesi'nin etkinliğini zayıflatan Burgiba, İslam'ın beş temel şartından biri olan Ramazan orucunu hedef almıştır. Bu bağlamda, 5 Şubat 1960'da Ramazan ayının başlamasından üç hafta önce, Burgiba ekonomik geri kalmışlıkla mücadele edilmesinin önemini belirtmiş ve bunun için Ramazan orucunun terkedilmesi gerektiğini dile getirmiştir.¹⁸ Böylelikle, Burgiba İslam'ın temel ibadetlerinden birini açıkça eleştirmiş ve bu konuda yorum yapma yetkisini de kendinde görmüştür. Geri kalmışlığa karşı cihat edilmesi gerektiğini savunan Burgiba'ya göre, cihat oruçtan çok daha önemli bir ibadettir ve cihat durumunda bazı farzların terkedilmesinde herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.¹⁹ Öte yandan, Burgiba oruçla ilgili konuşmasını yapmadan evvel, Tunus Müftüsü Abdülaziz Dicaït ve Zeytune rektörü Tahir Bin Aşur'a konu ile ilgili danıştığını belirtmiş, halkın orucu bırakmasını istemediğini ama günlük faaliyetlerini olumsuz etkiliyorsa o zaman tatilde ya da emeklilikle orucun tutulabileceğini vurgulamıştır.²⁰ Yine aynı şekilde, Burgiba Ramazan ayında çalışma saatlerinin değiştirilmeyeceğini belirtmiştir Burgiba'nın nezdinde dini kurallar günlük yaşamın koşullarına adapte edilmelidir. Eğer ibadetler insanı zorluyorsa onları terk etmek söz konusu olabilir.

¹⁷ Michaud, s. 153.

¹⁸ Yadh B. Achour, "Politique et Religion en Tunisie". *Confluences Méditerranée*, 33, 2000, s. 100.

¹⁹ Habib Bourguiba, *Discours (1960–61)*. Vol. 8. Tunis, Secrétariat d'État à l'information, 1976, s. 258.

²⁰ Rory McCarthy, "Re-thinking secularism in post-independence Tunisia" *The Journal of North African Studies*, Cilt 9, No 5, 2014, s. 737.

Sonuç olarak, Tunus'ta bağımsızlığın ardından Burgiba'nın hayata geçirdiği kapsamlı reformlar hem ülkenin toplumsal dönüşümünde belirleyici bir rol oynamış, hem de dinin kurumsal otoritesini zayıflatmıştır. Siyasi alandaki dönüşüm böylece toplumsal alana doğru genişlemiş ve ülkenin köklü İslami kültürü yerine, ağırlıklı olarak Fransız etkisinin hissedildiği yeni Batılı bir kültür yerleştirilmek istenmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden biri, Fransızca'nın yükseköğrenim dili olarak kalması ve toplumdaki seçkinlerin kullandığı dil olarak tercih etmesidir. Devletin resmi dili olan Arapça'nın yanında Fransızca'nın da kullanılması bu büyük dönüşümü ifade etmektedir. Bu tabloya bakıldığında, aslında Tunus'un siyasi olarak bağımsızlığını elde etmiş olsa da, kültürel ve toplumsal olarak halen Fransa'nın etki alanından çıkamadığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Tunus'ta hükümetin kendi istediği yönde politikaları uygulamak ve toplumun buna muhalefet etmesine engel olmak için İslam'ı yeniden yorumladığı ve devletin kontrolü altına aldığı görülmektedir.

3. Yeni Düstur Partisi'nin Dönüşümü ve Ekonomik Sorunlar (1962-1980)

Burgiba göreve geldiğinde uygulanacak ekonomik politikalar konusunda tam olarak net bir fikre sahip değildi. Başlangıçta uygulanan liberal politikalar beklenen yatırımların gelmemesi sonucunda 1961 yılında açıkça sosyalist bir ekonomi politikasına geçmeye yöneltmiştir. Sosyalist ekonomi politikaları ise Ekonomi ve Finans Bakanı Ahmet Bin Salah öncülüğünde hayata geçirilmiştir. İdeolojik olarak sosyalizme yönelen Yeni Düstur Partisi, 1964'teki parti kongresinde ismini Sosyalist Düstur Partisi (*Parti Socialiste Destourien* - PSD) olarak değiştirmiştir. Beklenen büyümenin gerçekleşmemesi üzerine 1969 yılında sosyalist ekonomi politikaları terkedilmiş ve yerine yeniden liberal politikalar tercih edilmiştir. 1960 ve 1967 yılları arasında yıllık büyüme oranı yüzde 3,3'te kalmış, endüstriyel büyüme oranı yüksek olsa da, tarımda yaşanan problemlerin çözülmesi için yeterli olamamıştır.²¹ 1967 yılı sonu itibarıyla Tunus'un dış borçları milli gelirin yüzde 45'ine tekabül eden 225 milyon dinara ulaşmıştır.²² Bin Salah, uyguladığı ekonomi politikalarının başarısız olması üzerine 1969 yılında Burgiba ta-

²¹ Lisa Anderson, *The state and social transformation in Tunisia and Libya: 1830-1980*. Princeton, Princeton University Press, 1987, s. 238.

²² Jacob Abadi, *Tunisia since the Arab Conquest: The Saga of a Westernized Muslim State*. Cornwall, Ithaca Press, 2013, s. 484.

rafından görevden alınmıştır. 1970 yılından itibaren uygulanmaya başlanan liberal politikalar ise, siyasal alanda muhalif seslerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, sosyalist ideolojinin terkedilmesi sonrasında oluşan ideolojik boşluk İslami eğilimli aktörlerin kendini göstermesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. Esasen bu aktörler Tunus toplumunun içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, gelir adaletsizliği ve fakirlikten duyulan rahatsızlığın siyasal alanda seslendirilmesinde etkili olmuştur.²³ Zeytune Medresesi öğrencileri tarafından kurulan Kuran'ı Koruma Derneği (*Association pour la Sauvegard du Coran*) ise, İslami kimliğin yeniden Tunus toplumunu kuşatması gerektiğini savunarak bu dönemde öne çıkmıştır.²⁴ Hükümetin Batılılaşma ve sekülerleşme politikalarını eleştiren bu grup, geleneksel İslami değerlerin topluma yön vermesini istemektedir. Burgiba ve O'na yakın siyasal liderlerin şaşırtıcı bir şekilde bu derneğin faaliyetlerini kısıtlayıcı bir girişimde bulunmadığı görülmektedir. Esasen, ekonomi politikalarının başarısız olduğu ve yönetimin yoğun bir şekilde eleştirildiği bir dönemde, hükümetin rejime muhalif olan çevrelerin etkisini zayıflatmak için bu muhafazakâr derneği bir kalkan olarak değerlendirdiği düşünülebilir.²⁵

Diğer taraftan, Bin Salah'ın görevden alınmasına neden olan ekonomik sıkıntıları gidermesi için Burgiba Hedi Naira'yı 1970'te başbakan olarak atamıştır. Naira hükümeti ekonominin istikrar kazanmasını sağlamış ve 1973-1977 yılları arasında ekonomi yılda yüzde 5,6 oranında büyümüştür. Yabancı yatırımcıları ülkeye çekmek için vergi muafiyeti gibi kolaylıklar sunulmuştur.²⁶ Bununla birlikte, Naira'nın 1973-75 yılları arasında uyguladığı ilk beş yıllık programın yeni sektörlerin kıyı kesimdeki bölgelerde gelişmesi noktasında önemli bir ilerleme sağlamadığı görülmektedir. Tekstil ve giyim alanında yapılan yatırımlar ise Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1977 kendi iç pazarını korumaya yönelik uyguladığı yüksek tarifeler nedeniyle karlı bir pazardan mahrum kalmıştır. Bunun sonucunda ürünlerini satabilecek uygun bir pazar bulamadığı için birçok fabrika kapanmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda, Naira'nın ilk beş yıllık programının ekonomide

²³ Stephen King, *Liberalization Against Democracy: The Local Politics of Economic Reform in Tunisia*, Bloomington, Indiana University Press, 2003, s. 28-29.

²⁴ Abadi, s. 485.

²⁵ Perkins, s. 162-163.

²⁶ Mohsen Toumi, *La Tunisie de Bourguiba à Ben Ali*, Paris, Presses Universitaires de France, 1989, s. 134.

yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlamadığı söylenebilir. Esasen, büyük yatırımlar yapma imkânı olan ya da yabancı girişimcilerle ortaklık kurabilen zengin küçük bir grubun refah seviyesi yükselmiş olsa da, milli gelirden maaşlara ayrılan miktarda ciddi bir düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Zenginler ve fakirler arasındaki gelir uçurumunun iyice derinleşmesi ise düşük gelirlilerin tepkisini doğurmuştur.²⁷ Bu dönemde işçilerin taleplerini PSD ile müzakere etme pozisyonunda ise 1971 yılında Tunus Genel İşçi Sendikası (*Union Générale des Travailleurs Tunisiens* -UGTT)'nin genel sekreteri olan Habib Aşur bulunuyordu. 1973 yılında hükümetin işçilerle müzakere için getirdiği ve iş bırakmayı yasaklayan sisteme rağmen sendika üyeleri seslerini hükümete duyurabilmek için greve gitmiştir. 1977'de uygulanmaya başlanan ikinci beş yıllık plan ise UGTT ve hükümet arasındaki anlaşmazlığın büyümesine neden olmuştur. İşçilerin greve son vermesi için Aşur'a baskı yapan hükümet, vaatlerini yerine getiremeyince grev devam etmiştir.

Ocak 1978'de hükümetin tavrından duyduğu rahatsızlığı göstermek isteyen Habib Aşur partinin siyasi bürosundan ayrılmış ve bağımsızlığın ardından ilk defa UGTT 26 Ocak günü genel greve gitme kararı almıştır. "Kara Perşembe" olarak bilinen grev günü çıkan olayları bastırabilmek için hükümet olağanüstü hal ilan etmiş ve şiddet olayları tüm ülkeyi sarsmıştır. Birçok kişinin ölümü ve yaralanmasıyla sonuçlanan olaylardan sorumlu tutulan sendikacılar ve Aşur tutuklanmış ve hapis cezası almıştır. "Kara Perşembe", hükümetin kendisine yönelik muhalefeti bastırma konusundaki kararlılığını ve bu konuda ne kadar acımasız olabileceğini tüm Tunuslulara göstermiştir. Öte yandan, hükümetin işçi isyanlarını bastırırken uyguladığı orantısız güç ve şiddetin rejime muhalif olanların harekete geçmesinde itici bir etken olduğu gözlenmektedir. Bu olayların ardından Şubat 1979'da İran'da gerçekleşen İslam Devrimi ise ülkedeki gençleri derinden etkileyen bir olay olmuştur. İşçi ayaklanmasının şiddet yoluyla bastırılması İslami eğilimli aktörlerin işçilerle birlikte hareket etmeye başlamasında etkili olmuştur.²⁸ Ocak ayında UGTT'nin başlattığı ayaklanma, muhafazakâr gençlerin siyaset sahnesine çıkmasında bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Gannuşi, genel grev ile başlayan ve tüm ülkeyi saran eylemlere İslami eğilimli aktörlerin nasıl baktığını şu sözlerle ifade etmektedir:

²⁷ Perkins, s. 165-168.

²⁸ Abadi, s. 495.

Bu şiddet olaylarında tarafsız kaldık ve bu olayların hiçbirine katılmadık. Sendikacılığın bize yabancı olduğunu şeklinde bir önyargımız olduğu için, sendika faaliyetinde bulunmadık. Zengin ve fakir arasındaki toplumsal çatışma Marksist bir formül ve bizim hayat anlayışımıza tekabül etmiyor. Daha sonra, İslam'ın bu çatışma ile ilgili bir yorumu olduğunu ve bizim Müslümanlar olarak buna kayıtsız kalamayacağımızı kavradık. Bu noktadan itibaren, toplumsal gerçeklikler konusunda farkındalık ve duyarlılık geliştirmeye başladık. İslamcılar sendika hareketlerine katılmaya başladı ve günümüzde bu hareketler içinde çok önemli bir güç olarak yer almaktadır.²⁹

Gannuşi'nin değerlendirmeleri dikkate alındığında, işçi ayaklanmasının aslında hükümetin politikalarına tepki duyan muhafazakâr çevrelerin harekete geçmesi için itici bir güç oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ocak ayında yaşanan olayların ardından, muhafazakâr İslami hareketin ilk siyasi bildirisini yayınladığı görülmektedir. Gannuşi tarafından kaleme alınan ve "Demirperde Düşmeden Evvel" başlıklı bildiri, işçilerin meşru taleplerini desteklemekte ve Tunus'un bir iç savaşa sürüklenmesinden duyulan endişeyi ifade etmektedir. Bu bildirinin yayınlanması ile birlikte, Tunus'ta İslami hareketin siyasete daha aktif bir şekilde katılmaya başladığı gözlenmektedir. Esasen, başlangıçta rejimin İslam karşıtı politikalarına bir tepki olarak ortaya çıkan ve dini duyarlılığı ön planda tutan bu oluşum, Marksist sendikacıların sosyal adalet söylemleri ile yakınlık kurmuştur.

Böylelikle, muhafazakâr aktörler çok daha kapsamlı dini, toplumsal ve siyasi boyutları dikkate alarak otoriter rejime karşı mücadele etmeye başlamıştır.³⁰ Her ne kadar İslami unsur hareketin kurulmasında temel bir rol oynamış olsa da, 1978'deki sendika eylemleri hareketin toplumun tamamını ilgilendiren sorunlara duyarlılık göstermesinde ve bu sorunların çözümü için harekete geçmesinde bir dönüm noktası olmuştur.³¹ Ütopik İslami devlet ve İslami toplumsal adalet anlayışını bir kenara bırakan hareketin mensupları sendikalara katılmaya başlamış ve buralarda halkla doğrudan iletişim sağlamış ve toplumsal tabanını genişletmiştir. Bir anlamda 1978

²⁹ Mohamed Hamdi, *The Politicization of Islam: A Case Study of Tunisia*. Boulder, Colo: Westview Press, 1998, s. 32.

³⁰ Ibid.

³¹ François Burgat, *L'Islamisme au Maghreb: la voix du sud*. Paris, Karthala, 1988, s. 208-209.

işçi krizi, muhafazakâr hareketin istikametinin yeniden tanımlandığı ve halkla yakınlaştığı bir süreci ifade etmektedir.

4. Tunus'ta İslami Hareketin Gelişmesi ve Burgiba Rejiminin Tepkisi

Yukarıda incelenen işçi olaylarının yaşandığı dönem, Tunus'ta muhafazakâr hareketin siyasallaşma aşamasının başlangıcı olarak gösterilebilir. Burgiba'nın hayata geçirdiği seküler reformlara bir tepki olarak öncelikle Zeytune Cami'ndeki sohbet halkalarında bir araya gelen hareketin kurucuları, Tunus toplumunu sekülerleştirme çabalarından büyük rahatsızlık duyan bir kitleyi temsil etmektedir.³² Bu sohbet halkalarının üyeleri özellikle camiler ve ortaokullarda organize olmaya başlamıştır. Kendilerini *Jamaa al-Islamiyyah* olarak isimlendiren grup 1969 yılında davet üzerine Kuran'ı Koruma Derneği'ne katılmayı kabul etmiştir. Bu dernek, Ahmet Bin Salah tarafından hayata geçirilen sosyalist ekonomi politikasının başarısız olması sonrasında üniversite kampüslerinde solcu grupların güçlenmesine engel olmak isteyen hükümet tarafından da desteklenmekteydi.³³ Sosyalist ekonomi politikasının terkedilerek hızlı bir şekilde liberal bir programın benimsenmesi ekonomik sorunları çözmek yerine daha da derinleştirmiş, işsizlik artmış, yıllık ortalama gelir ise bir türlü iyileştirilememiştir. Ülkenin ekonomik olarak zor günler geçirdiği böyle bir dönemde İslami hassasiyetleri bulunan gençler sohbet halkalarında bir araya gelerek Burgiba'nın politikalarından duydukları rahatsızlığı paylaşma imkânı bulmuştur. 1972'de *al Ma'rifa* dergisini çıkarmaya başlayan hareket böylece daha toplumun daha geniş kitlelerine ulaşmayı hedeflemiştir. Gannuşi, Burgiba'nın İslam karşısındaki katı tutumunu şu sözlerle eleştirmektedir:

Burgiba, 1957'de başörtüsünü yasakladı ve kadınların başörtülerini kamusal hayattan çekti. Sonra 1981'de kadınların kamusal hayatta başörtüsü kullanmalarını yasaklayan kanunu çıkardı. Kadınların başörtüsüyle üniversitelere, okullara girmesini engelledi. 1957'de çok eşliliği yasakladı. Bu yasalar bugün hâlâ yürürlükte. Burgiba, 1960'ta Ramazan'da oruç tutulmasını yasakladı ve bunun ülke ekonomisine zararlı olduğunu

³² Emad E. Shahin, *Political Ascent: Political Movements in North Africa*. United States of America, Westview Press, 1998, s. 67.

³³ Micheal Willis, *Politics and Power in The Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independance to the Arab Spring*. London: Hurst&Co., 2012, s. 160.

söyledi. 1974'te Kuran'ın kendi kendisiyle çelişkili olduğunu iddia etti ve Hz. Muhammed'in mucizeleri ile dalga geçti.³⁴

1970'li yılların başından itibaren Zeytune Camii, rejimin politikalarını benimsemeyen ve ulusal dini kurumlar içinde yer almayı kabul etmeyen Salah el-Naifar, Ahmed Bin Melad, Abdel Kader Salama'nın da aralarında bulunduğu birçok dini liderin toplandığı bir yer olmuştur. Zeytune Medresesi'nin çok saygın bir din âlimi olan Şeyh Bin Melad özellikle ortaokul ve üniversitelerde İslami eğitim konusundaki eksiklikten duyduğu endişeyi paylaşmış ve aralarında Abdülfettah Moro, Raşid Gannuşî gibi isimlerin bulunduğu gençlerin bu konulara duyarlılık kazanmasını sağlamıştır. Daha sonraları Gannuşî ve Moro, Hamida al-Naifar ve Salah Eddin el-Jourshi'ye katılarak İslami Yöneliş Hareketi (MTI; *Mouvement de Tendance Islamique*)'nin kurucuları arasında yer almıştır. Tunus'un sahil kasabası olan el-Hamma'da 1941 yılında dindar bir ailede doğan Gannuşî ortaokulu Zeytune Medresesi'nde okumuştur. Burgiba rejiminin eğitim sistemini sekülerleştirme projesinin bir parçası olarak Zeytune'yi 1960'larda kapatılması üzerine yükseköğrenimi yapmak için Suriye'ye gitmek zorunda kalmıştır.³⁵ Esasen Tunus'ta üniversite eğitimi almak için Fransızca bilmenin zorunlu olması nedeniyle, Gannuşî gibi Fransızca bilmeyenlerin kendi ülkelerinde yükseköğrenim görmesi mümkün değildi. Suriye'de aldığı eğitim süresince farklı İslami gruplarla tanışan Gannuşî'nin toplumdaki sorunlara dini ilkelere ışığında çözüm üretilebileceği inancı güçlenmiştir.³⁶ Gannuşî, yabancı bir dilin anadili Arapça olan bir topluma eğitim alanında dayatılmasından duyduğu rahatsızlığı ve nasıl zor bir durumda bırakıldıklarını şu sözlerle ifade etmektedir.

Ortaokul eğitimimi Tunus hükümeti tarafından kapatılmadan evvel Zeytune Medresesi'nde tamamladım. Bağımsızlığın ilk yıllarında Zeytune'de eğitim gören öğrencilerden biriyim. Kendi ülkemizde kendimizi birer yabancı gibi hissettiğimizi hatırlıyorum. Biz Müslüman ve Arap olarak yetiştirilirken, ülke bütünüyle Fransız kültürel kimliği ile iç içe geçmişti. Üniversite tamamen Batılılaştığı için bize eğitimimize devam etme kapıları kapanmıştı. Bu dönemde eğitimine Arapça devam etmek

³⁴ Hamdi, s. 13.

³⁵ Shahin, s. 67-68.

³⁶ Azzam Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A democrat within Islamism*, New York, Oxford University Press, 2001, s. 20.

isteyenlerin Ortadoğu'ya gitmesi gerekiyordu. Ben, eğitimini Ortadoğu'da tamamlamaya karar verenlerden biriydim.³⁷

Yine hareketin kurucuları arasında bulunan Abdülfettah Moro Tunuslu dindar bir ailede doğmuş ve temel İslami bilgilerini de ailesinde almıştır. Modern ve geleneksel eğitimin birlikte verildiği Sadıki Koleji'nde okumuş ve Tunus Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Zeytune ve diğer camilerde Kuran dersleri veren Moro, İslami hareket içindeki önemli isimlerden biridir. Hareketin bir diğer kurucusu olan Şeyh Hamida el-Naifer Tunus'ta dini kurumlarda oldukça etkin köklü bir aileden gelmektedir. Tunus İlahiyat Fakültesi'nde profesör olan el-Neifer, Gannuşi gibi eğitimine Suriye'de devam etmiştir. Gannuşi ile tanışmadan evvel Nasırizmden etkilenen el-Neifer daha sonra Arap milliyetçiliğinin Müslümanların içinde bulunduğu sorunların çözümü olmadığını anlamış ve İslami fikirlere yakınlaşmıştır.³⁸ Görüldüğü gibi hareketin kurucuları Tunus'ta bağımsızlığın ardından oluşturulan sistem içinde kendilerini adeta bir yabancı olarak görmekte ve kendi ülkelerine yabancılaşmalarına neden olan soruna bir çözüm arayışı içinde bulunmaktadır. Eğitim gördükleri sırada Arap milliyetçiliğinden etkilenen bu genç aktivistler daha sonra İslami ilkelerin sorunlarına çözüm olacağına inanmışlardır.

1970-1978 yılları arasında kendi içine kapalı olan İslami hareket siyasi ve sendikalist faaliyetlere katılmamakta ve daha ziyade İslami değerleri savunan ahlaki misyonu ile öne çıkmaktaydı.³⁹ Tunus'ta hükümetin karma bir ekonomi politikası uyguladığı 1970'lerde liberalleşme stratejisinin bir sonucu olarak özel sektör devletten daha fazla destek görmeye başlamıştır. Bu dönemde ekonomide belli bir büyüme sağlanmış olmakla birlikte 70'li yılların sonuna doğru ülke ciddi ekonomik sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmıştır. Avrupa'nın Tunus ihracatını sınırlayan politikaları, tarım üretiminin gerilemesi ve uluslararası ihracat gelirlerinin düşmesi bu sıkıntılar arasında sıralanabilir. Ekonominin ilk etapta yaşadığı canlanmanın bir sonucu olarak, köyden kente göç edenlerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. 1970'lerin sonlarına doğru ise, ekonomik büyümenin yavaşlaması sonucu köyden gelen işsizlere üniversiteden yeni mezun olanların eklenmesiyle işsizlik ciddi bir toplumsal ve ekonomik sorun haline gelmiştir.

³⁷ Hamdi, s. 17.

³⁸ Shahin, s. 69.

³⁹ Abadi, s. 496.

Fakir ve zengin arasındaki gelir adaletsizliğinin artması ise, toplumdaki dar gelirli olanların hükümetin politikalarından duyduğu hoşnutsuzluğun artmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmelerden en çok rahatsızlık duyan kesim ise işçiler ve gençlerdi. Bu dönemde İslami harekete gençlerin yönelmesinin bir nedeni de yaşanan işsizliğin olumsuz etkileridir. 1971-1972 yılları arasında üniversite öğrencileri arasında çıkan huzursuzluklardan dolayı Tunus Üniversitesi aylarca kapalı kalmıştır. Bunlara ek olarak, 1970'lerin başından itibaren hükümet, fabrikaların ve üniversitelerin kendi camilerini açmalarına izin vermiştir.⁴⁰ Arap-İslam kültürünün yeniden canlandırılarak toplumda ekonomik daralmanın yarattığı tepkinin büyümesine engel olunması, hükümetin böyle bir adım atmasındaki en önemli etken olarak yorumlanabilir. Böylelikle bu camilerde oluşan dini sohbet halkaları Tunus'ta İslami muhafazakâr hareketin işçiler ve üniversite öğrencilerinin katılımıyla güçlenmesini sağlamıştır. Görüldüğü gibi, yaşanan ekonomik sıkıntılar halkın hükümet politikalarına olan tepkisinin büyümesine neden olmuştur. Özellikle işçilerin ve gençlerin doğrudan etkilendiği fakirlik ve işsizlik, bu kesimlerin İslami harekete yakınlaşmasında etkili olan faktörler arasında gösterilebilir.

1978'de Tunus hükümetinin UGTT tarafından organize edilen genel grevi bastırırken yaşanan şiddet olaylarının sonucunda gerçekleşen zihinsel dönüşüm Tunus'ta muhafazakâr hareketin tarihi açısından dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu tarihten itibaren kendi içine kapalı olan İslami anlayış bir kenara bırakılmış ve böylece hareket toplumun sorunlarıyla doğrudan ilgilenmeye başlamıştır. Buna ek olarak, 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam devrimi Tunus'ta da İslami hareket içinde büyük bir coşku yaşanmasına neden olmuştur. *Al-Ma'rifa* dergisinin 12 Şubat'ta çıkan sayısında Gannuşi İran İslam Devrimi'nden duyduğu memnuniyeti şu sözlerle ifade etmektedir; “İslam için mücadele eden adalet ve özgürlüğü destekleyen herkesin İran'da özgürlük ve adalet için savaştan din kardeşlerimizin güçlü, net, samimi ve sağlam bir şekilde arkasında durmasını istiyoruz”.⁴¹ Bununla birlikte, dini dönüşümün toplumsal ve siyasi koşulların değişmesini sağlamadığını gören Gannuşi, daha farklı bir yaklaşım uygulamaya başlamıştır. Böylece, 1979'da Kuran'ı Koruma Derneği, içinde danışma konseyi (*majlis al-shura*) bulunan oldukça gelişmiş yapıya sahip İslam Derneği

⁴⁰ Shahin, s. 76.

⁴¹ Hamdi, s. 33.

(*Jamaa al-Islamiyya-Islamic Association*)'ne dönüşmüştür. İran devrimi ve Müslüman ülkelerde oluşturduğu yankılar, Burgiba ve hükümet çevrelerinde endişe uyandırmış ve bunun üzerine hareketin yayın organı olan *al-Ma-rifa* dergisi 1979 yılında yasaklanmıştır.

Bu tarihten sonra ise, hareketin gitgide daha aktif bir şekilde siyasi faaliyetlerde yer alması ve işçi sendikası olan UGTT ile daha yakın bir işbirliği içine girdiği gözlenmektedir. Nisan 1981'de Burgiba siyasal alanda liberalleşmeye gidilmesine karar vermesi üzerine İslami Derneği aynı yıl haziran ayında ismini İslami Yöneliş Hareketi (*Harakat al-Ittijah al-Islami/Mouvement de la Tendance Islamique /MTI*) olarak değiştirmiştir.⁴² Öte yandan sosyalist ekonomi politikalarının başarısız olması üzerine Burgiba, partisinin mensuplarının bundan böyle başka toplumsal ve siyasi oluşumlara karşı çıkmayacağı konusunda taahhütte bulunmuştur.⁴³

Haziran 1981'de MTI siyasi bir parti olarak tanınmak için resmen hükümete başvurmuş ve basın açıklaması yaparak amaçlarını kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu bağlamda, İslam'ın Tunus toplumundaki merkezi önemine dikkat çeken beş amaçtan bahsedilmektedir. İlk olarak, geleneksel İslam kültürünün temelini oluşturan İslami kimliğin Tunus'ta yeniden canlandırılması ve Batı'nın doğrudan taklit edilmesine dayanan ilerleme anlayışının bırakılması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci olarak, İslami düşüncenin günümüz koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda yeniden temel ilkeleri çerçevesinde yorumlanması gerektiği belirtilmektedir. Üçüncü olarak, iç ve dış herhangi bir müdahale olmaksızın milletin iradesini yeniden hâkim olmalıdır. Dördüncü olarak, herkesin emeği ve ihtiyacı doğrultusunda hakettiğini milli kaynaklarından almasını sağlayabilecek bir toplumsal adalet sisteminin yerleştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Son olarak ise, İslam'ın ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde siyasi ve kültürel yeniden canlandırılması ve her türlü psikolojik, ekonomik ve uluslararası zulümden korunmasının önemi ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi, MTI'nin amaçları ekonomi, siyaset, toplumsal adalet ve kimlik politikası gibi alanları ilgilendirmektedir. Her ne kadar, İslami kimlik merkezi bir öneme sahip olsa da, hareket toplumun sorunlarını bir bütün olarak değerlendirmekte ve dini

⁴² Alaya Allani, The Islamists in Tunisia between confrontation and participation: 1980-2008. *The Journal of North African Studies*, Cilt 14, No 2, 2009, s. 260.

⁴³ John Esposito ve J. Voll, *Makers of contemporary Islam*, New York, Oxford University Press, 2001, s. 101.

alan dışındaki sorunları da dikkate almaktadır. Basın önünde partinin tanıtımını yaptıktan sadece beş hafta sonra hareketin liderleri hapse atılmıştır. 18 Temmuz 1981'de otoriteler, aralarında Gannuşi ve Moro'nun da bulunduğu İslami harekete mensup birçok kişiyi tutuklamıştır. Gannuşi ve Moro on yıl hapse mahkûm edilmiş ve yalan haberler yaymakla suçlanmıştır.⁴⁴

Burgiba rejiminin komünist bir siyasi partinin faaliyet göstermesine izin verdiği halde, muhafazakâr bir partinin faaliyet göstermesine izin vermesi oldukça düşündürücüdür. Burgiba yönetimi tarafından illegal bir örgüt olduğu gerekçesiyle yasaklanan MTI aslında rejimin siyasi gücüne rakip olan muhafazakârları siyasetten uzak tutuma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır.⁴⁵ Sonraki yıllarda MTI basının saldırılarına muhatap olmuş ve üyelerinin büyük kısmı gözaltına alınmış ve hapse atılmıştır. Tüm bu baskılara karşın, MTI aktif bir şekilde faaliyet göstermeye devam etmiş ve örgütsel yapısını korumuştur. Gizli bir şekilde çıkarılan *al-Risala* ve *al-Masar* isimli dergiler hareketin aktif kalmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, Ocak 1983'te hareketin 40 önemli liderinin daha tutuklanması sonucunda birçok üye Fransa'ya kaçmış ve orada bir siyasi büro açarak hareketi buradan yönetmeye çalışmıştır.⁴⁶ Hükümetin MTI ve onun altyapısına yönelik uyguladığı baskı, rejimin aslında demokratikleşme ve siyasal liberalizm konusundaki söyleminin hiç de samimi olmadığını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, Tunus'ta muhafazakâr hareketin liderlerinin hapse atılması ve siyasete katılımının engellenmesi, demokrasinin çoğulcu bir yapı kazanmasına mani olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, 29 Aralık 1983 ve 4 Ocak 1984 arasında ülkenin en önemli şehirlerinde ekmeğin fiyatının beklenmedik bir şekilde artmasını protesto eden gösteriler düzenlenmiştir. Halkın yoğun tepkisiyle karşılaşan polis olayları kontrol altına almakta zorlanmış ve olağanüstü hal ilan edilmiştir. Bu şiddet olaylarında elli kişi hayatını kaybetmiş ve Burgiba ekmeğin fiyatının arttırılması kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Sokak isyanlarına dönüşen ekmek krizi sonrasında, Burgiba ülkede sükunetin sağlanması ve yoksulluktan bunalan halk nezdinde zedelenen itibarının yeniden güçlendirilmesine önem verdiği görülmektedir. Bu dönemde başbakan Mohamed

⁴⁴ Hamdi, s. 42-43.

⁴⁵ John Esposito, ve J. Piscatori., "Democratization and Islam", *The Middle East Journal*, Cilt 45, No 3, 1991, s. 431.

⁴⁶ Shahin, s. 88.

Mzali, Burgiba'ya hapiste bulunan MTI üyelerinin serbest bırakılmasını teklif etmiştir. Mzali ve MTI'nin genel sekreteri Abdülfettah Moro arasındaki görüşmelerin ardından Ağustos 1984'te hapiste bulunan hareketin liderleri serbest bırakılmıştır.⁴⁷ Üyelerinin serbest bırakılması üzerine MTI 1984 yılın sonlarına doğru bir konferans düzenlemiş ve burada hareketin içyapısının geliştirilmesi yönünde kararlar alınmıştır. Gannuşi'nin yeniden MTI'nin lideri olarak seçildiği bu konferansta hareketin daha aktif bir şekilde sendikalarda, kültürel kuruluşlarda ve gençlik derneklerinde faaliyet göstermesine karar verilmiştir. MTI'nin yeniden yapılanma sürecinin ise üç aşamada gerçekleşmesi öngörülmüştür.

Böylece ilk olarak, hareketin ülke genelindeki merkezi ve yerel yapısının yeniden organize edilmesi gündeme gelmiştir. Yerel komitelerin neredeyse tamamı yenilenmiş ve başına hareketin önemli liderleri getirilmiştir. İkinci olarak, 6 Haziran 1985'te MTI'nin ikinci ulusal siyasi bürosunun açıldığı kamuoyuna duyurulmuştur. Dahası, iktidar partisinin ardından Tunus'taki en güçlü siyasi kuruluş olan UGTT'nin ve Tunus İnsan Hakları Ligi'nin konferanslarında aktif bir şekilde yer almıştır. Üçüncü olarak ise, MTI'nin öğrenci kanadı 15 bin öğrencinin imzasını alarak 18-20 Mayıs 1985'te toplanmış ve bu konferansta Tunus Genel Öğrenci Birliği (UGTE) kurulmuştur. UGTE'nin kuruluşu ile birlikte muhafazakârların Tunus Üniversitesi'ndeki hâkimiyeti kesinleşmiştir.⁴⁸ MTI'nin ortaya koyduğu bu başarıya karşın, hükümet kendisini siyasi bir parti olarak tanımamakta ısrar etmiş ve hareketin üyelerini siyasetten dışlamıştır. Partinin Aralık 1986'da gerçekleştirilen konferansında kendisini iktidara taşınması beklenen üç aşamalı bir strateji uygulamaya karar verilmiştir. İlk aşama hareketin fikirlerini kamuoyuna tanıtmayı amaçlamaktadır. İkinci aşama ise İslami bir hükümet için gerekli olan alternatif İslami programlar oluşturulmasını öngörmektedir. Son aşamada ise, hükümet kurulacak ve zafere ulaşılacaktır.⁴⁹ Bu üç aşamalı strateji, MTI'nin siyasal alanda aktif bir şekilde mücadele etme konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır. Böylelikle, Burgiba görevinde kaldığı sürece siyasal alanda varlık gösterme imkanı olmayacağına inanan MTI üyeleri O'nun otoritesini sarsarak ülkenin siyasi liderliğini ele geçir-

⁴⁷ David Seddon, "Winter of Discontent: Economic Crisis in Tunisia and Morocco," *MENP Reports*, Vol. 14, No, 8, October 1984.

⁴⁸ Hamdi, s. 49-50.

⁴⁹ Hamdi, 52.

me mücadelesine girişmiştir.⁵⁰

Bu konferanstan birkaç ay sonra 9 Mart 1987'de izinsiz bir şekilde camide konuşma yapan Raşit Gannuşi tutuklanmıştır. Bunun üzerine yeniden sokak gösterileri başlamış ve yaşanan çatışmaların sonrasında kırk civarında MTI üyesi tutuklanmıştır. Tunus'ta yaşanan bu olaylara paralel olarak, Fransa da aralarında Tunusluların bulunduğu ve İran ile bağlantılı olduğu iddia edilen bir grup teröristi tutuklamıştır. Fransa'nın adını bir fırsat olarak gören Tunus hükümeti ise MTI aleyhinde yürüttüğü kampanyayı daha da sertleştirmiş ve Gannuşi'nin izinsiz yaptığı konuşmanın bu olayla bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. Dahası, MTI üyeleri hükümeti devirmeye çalışmak ve Humeyni yanlısı olmakla suçlanmıştır.⁵¹ Hükümetin sergilediği bu katı tutumdan rahatsız olan geniş kitleler üniversitelerde MTI yanlısı gösteriler düzenlediler. Olayları fazla büyümeden kontrol altına almak isteyen Burgiba rejimi iki ay içinde 3000 MTI üyesini tutuklayarak karşılık vermiştir.⁵²

Hükümet ve MTI arasındaki gerilimin iyice arttığı bu dönemde yaşanan bir saldırı olayların gidişatını derinden etkilemiştir. 2 Ağustos 1987'de Sousse ve Monastr şehirlerinde Avrupalı turistlerin kaldığı otellere yapılan bombalı saldırılar üzerine Burgiba içişleri bakanına İslamcılar üzerindeki baskıyı arttırmasını ve olaylarla ilişkili olanların tutuklanması emrini vermiştir.⁵³ Saldırıları gerçekleştirmekle suçlanan Behriz Boudagga'nın saldırı emrini MTI'nin üst düzey mensuplarından aldığı söylemesi ise hareketin kamuoyu önünde oldukça zor bir durumda kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, hareket olayları kınamış ve şiddete başvurulmasının kabul edilemeyeceğini Paris'te dağıttığı üç ayrı bildiri ile ifade ederek bombalı saldırılarla herhangi bir ilişkisi bulunmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca MTI gösteriler düzenleyerek, ulusal ve uluslararası basına açıklamalar yaparak Burgiba rejimini kendisine yönelik saldırıları karşısında kendisini savunmaya çalışmıştır. Buna karşın, saldırılardan bir kaç hafta sonra başlayan yargılamada önde gelen 60 MTI üyesi yabancı bir devletle işbirliği yaparak rejimi devirmekle ve isyan çıkarmakla suçlanmıştır.⁵⁴

⁵⁰ Micheal C. Dunn, "The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution", *Islamism and Secularism in North Africa*, John Reuedy(Der.), London, Macmillan, 1994, s. 149.

⁵¹ Boulby, s. 611.

⁵² Shahin, s. 97-98.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Hamdi, s. 53-56.

Suçlamaların doğasına bakıldığında aslında Burgiba'nın "İslamcı tehdide" tam anlamıyla son vermeyi ve MTI üyeleri için ölüm cezasını istediğini göstermektedir. Ne var ki, Burgiba'nın bu isteği Fransa, Amerika, Suudi Arabistan ve Cezayir tarafından olumlu karşılanmamıştır. Benzer şekilde, içişleri bakanı Zeynelabidin Bin Ali de MTI üyelerinin ölüm cezası ile cezalandırılmasının onları birer kahraman yapacağını belirtmiş ve buna karşı çıkmıştır. Ölüm cezası konusunda Fransız basının da benzer bir tutum sergilemesi ve rejimin bundan kaçınması gerektiğini vurgulaması ise dikkat çekicidir. Esasen *Le Monde* gazetesi suçlananların şehit olmayı umut ettiğini ve eğer ölüm cezası verilirse rejimin bunlara en büyük fırsatı vereceğini yazmaktaydı.⁵⁵ Davanın sonunda açıklanan kararda yedi kişi ölüm cezasına çarptırılmış. Gannuşi ise ömür boyu hapis cezasına çarptırılmıştır (Abadi, 2013: 499).⁵⁶ Bu karardan kısa bir süre sonra, MTI karşısında daha katı bir tutuma sahip olan General Bin Ali'yi Raşit Sfar'ın yerine başbakan olarak atayan Burgiba MTI ile mücadelesine devam etme konusundaki kararlı olduğunu göstermiştir. Oysa Burgiba'nın attığı bu adım kendisi için sonun başlangıcını ifade etmektedir. Bin Ali MTI ile yaşanan krizi uzun süredir sağlık sorunları bulunan Burgiba'nın yerine yeni başkan olarak geçmek için büyük bir fırsat olarak görmüştür.

5. Sonuç: Burgiba Döneminin Sona Ermesi ve İslamcı Hareketin Rolü

Bin Ali'nin Burgiba'yı devirmesine giden süreçte birçok olay etkili olmuştur. Burgiba'nın ardından kimin devlet başkanı olacağı uzun süredir merak edilen bir konuydu. Burgiba'nın MTI ile yaşadığı derin kriz Raşit Sfar'ı görevden alarak 2 Ekim 1987'de Bin Ali'yi başbakan olarak atamasına neden olmuştur.⁵⁷ Burgiba için artık bu sürecin tersine dönmesi söz konusu değildi ve MTI ile mücadele için devletin tüm imkânlarını seferber etmeye kararlıydı. Oysa Bin Ali'nin çok daha farklı planları vardı ve başbakan olarak atandıktan sadece 36 gün sonra Burgiba'nın yerine geçmeyi başardı. 7 Kasım 1987'de General Bin Ali, Burgiba'nın ülkeyi yönetemeyeceğini, bu nedenle görevinden alındığını ve kendisinin Tunus'un yeni cumhurbaşka-

⁵⁵ *Le Monde*, "Ils veulent devenir des héros", 16 Eylül 1987.

⁵⁶ John Esposito, *The Islamic Threat : Myth or Reality*, New York, Oxford University Press, 1995, s. 155.

⁵⁷ Abadi, s. 500-502.

nı olduğunu kamuoyuna duyurmuştur.⁵⁸ Böylece Bin Ali, İslami hareketi bastırmak amacıyla daha baskıcı ve daha otoriter bir yönetim ortaya koyan Burgiba'yı kansız bir darbe ile devirmiştir.

Geriye doğru dönüp bakıldığında, Burgiba döneminin sona ermesine neden olan olayların köklerini daha eskide aramak gerekir. Ulusal bağımsızlık hareketinin lideri olarak iktidarı ele geçiren Burgiba'nın sekülerleşme reformları İslam'ın hem kurumsal hem de toplumsal alanda baskı altına almıştır. Medeni Kanunu'nun kabulü, geleneksel eğitim veren medreselerin kapatılması, dine dayalı mahkemelerin kapatılması ve Kuzey Afrika'da önemli İslami eğitim merkezlerinden biri olan Zeytune Medresesi'nin kapatılması Burgiba'nın gerçekleştirmek istediği modernleşme ve Batılılaşma vizyonunu yansıtmaktadır. Öte yandan, Ramazan orucu ve başörtüsünün hedef alması Burgiba'nın sadece kurumsal değil aynı zamanda kültürel ve zihinsel bir dönüşümü hedeflediğini ortaya koymaktadır. Kendi ülkesine ve kendi kültürüne yabancılaşan İslami hareketin kurucuları bu reformlara tepki olarak sohbet halkalarında bir araya gelmiş ve toplumun içinde bulunduğu bu yabancılaşmaya çözüm aramıştır. Batılılaşmanın sonucu olarak yaşanan kültürel ve toplumsal sorunlara ek olarak ekonomik alanda da Burgiba rejimi başarısız politikalar hayata geçirmiş ve rejime tepki duyan kitlelerin büyümesine neden olmuştur.

Bu bağlamda, Bin Salah'ın sosyalist programının başarısız olması üzerine, Burgiba rejiminin kültürel, dini, ekonomik ve sendikacı grupları temsil etme iddiası büyük ölçüde geçerliliğini kaybetmiştir.⁵⁹ Uygulanan ekonomi politikasından rahatsız olan kesimler Tunus'ta rejim karşısında konumlanmaya başlamıştır. Ekonomik bunalımın İslami hareketin oluşumunda ve siyasallaşmasında büyük rol oynadığı görülmektedir. Ekonomide uygulanan liberalizm politikası ülkenin büyümesine katkı sağlamış olsa da, zenginler ve fakirler arasındaki uçurumun iyice açılmasına neden olmuştur. Devletin turizm, taşımacılık ve sanayi alanlarında özel sektöre yaptığı yatırım belli bir kesimin hızlı bir şekilde gelirlerinin artmasına neden olurken halkın di-

⁵⁸ Emma Murphy, "Ten years on Ben Ali's Tunisia", *Mediterranean Politics*, Cilt 2, No 3, 1997, s. 117. Ayrıca bkz. Gizachew Tiruneh, "Democratic development in Botswana and Tunisia: A comparative analysis", *Journal of Contemporary African Studies*, Cilt 22, No 1, 2004, s. 16; L. B. Ware, "Ben Ali's constitutional coup in Tunisia", *The Middle East Journal*, Cilt 42, No 4, 1988, s. 592.

⁵⁹ Dirk Vandewalle, "From the New State to the New Era: Toward a Second Republic in Tunisia", *Middle East Journal*, Cilt 42, No 4, 1988, s. 606.

ğer kısmının daha da fakirleştiği görülmektedir. Bu gelişmeler sonucunda UGTT'nin üye sayısının büyük ölçüde arttığını ve hükümete karşı gittikçe daha muhalif bir tutum içine girdiğini gözlemlemek mümkündür. İşçilerin yaşam koşullarının gitgide kötüleşmesinden rahatsız olan UGTT'nin beklentilerini karşılamayan hükümet ise ekonomik olarak sıkıntı içindeki toplumun tepkisi karşısında yalnızlaşmaya başlamıştır. Hükümet ve UGTT arasında artan gerilim “Kara Perşembe” olarak bilinen 26 Ocak 1978’de açık bir çatışma halini alan şiddet olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Ülke geneline yayılan isyanların müdahale ile bastırılması sonucunda birçok kişi hayatını kaybetmiştir.

Burgiba rejiminin modernleşme ve ilerleme ideallerinin toplumda yaşattığı bu travma, İslami hareketin kurumsallaşmasında itici bir güç oluşturmuştur. 1970’li yıllar boyunca siyasi olmayan bir duruş sergileyen muhafazakâr Tunuslular zaman içinde siyasi bir söylem geliştirerek ayrı bir kurum bünyesinde rejimin politikalarından duydukları rahatsızlığı ifade etmeye başlamıştır. İslami Yöneliş Hareketi (MTI) olarak ortaya çıkan bu yapı, ekonomik krizin derinleştiği ülkede alternatif bir siyasi bakış sergilemiştir. İslami hareketin kurumsallaşma yönündeki ilk girişimi olan ve 1960’lı yılların başında kurulan “Davet ve İletişim Grubu” kayda değer bir başarı sağlayamamıştır. Üniversitelerde etkili olan solcularla mücadele etmesi için hükümetin desteğiyle kurulan Kuran’ı Koruma Derneği ise hareketin olgunlaşması açısından önemli bir dönüm noktasıdır.⁶⁰ Ayrıca, derneğin yayın organı olan *al-Marifa* dergisinde Raşid Gannuşi ve Abdelfettah Moro’nun farklı bir siyasi yaklaşım ortaya koyan makaleleri hareketin benimsediği fikirlerin daha geniş kitlelerle buluşmasını sağlamıştır. 1981 yılında MTI’nin resmen kurulmasıyla birlikte yeni bir dönemece girildiği görülmektedir. Sendika faaliyetlerini destekleyen MTI’nin toplumsal eşitlik ve adalet konusunda rejime yönelik katı muhalif bir tutum içine girdiği söylenebilir. Siyasi bir parti olarak tanınma talebinde bulunan MTI’nin ortaya koyduğu muhalefetten rahatsız olan Burgiba rejiminin tepkisi ise oldukça sert olmuş ve hareketin önde gelen isimleri tutuklanmıştır. Her ne kadar 1984 yılında serbest kaldığında Gannuşi hareketi yeniden yapılandırmaya çalışsa da, bu kez Burgiba rejimi İslamcılarını tamamen etkisiz hale getirmek için MTI üzerindeki baskılarını arttırmıştır. MTI ve Burgiba arasındaki derin siyasi krizi fırsat bilen Bin Ali ise böylece kısa bir süre sonra iktidarı ele geçirmiştir.

⁶⁰ Vandewalle, s. 608.

Kaynakça

Alaya Allani, The Islamists in Tunisia between confrontation and participation: 1980-2008. *The Journal of North African Studies*, Cilt 14, No 2, 2009, s. 257-272.

Anne Wolf, "An Islamist 'renaissance'? Religion and politics in post-revolutionary Tunisia", *The Journal of North African Studies*, Cilt 18, No 4, 2013, s. 560-573.

Azzam Tamimi, *Rachid Ghannouchi: A democrat within Islamism*, New York, Oxford University Press, 2001.

Bruce Maddy-Weitzman, "The Islamic challenge in North Africa", B. Maddy-Weitzman ve E. Inbar (Ed.). *Religious radicalism in the greater Middle East*, London, Frank Cass, 1997, s. 171-188.

Charles A. Michaud, *Tunisia: The Politics of Modernization*, New York, F. A. Praeger, 1964.

Clement H. Moore, *Tunisia Since Independance: Dynamics of One-party Government*. Berkeley, University of California Press, 1965.

David Seddon, "Winter of Discontent: Economic Crisis in Tunisia and Morocco," *MENP Reports*, Vol. 14, No, 8, October 1984.

Derek Hopwood, *Habib Bourguiba of Tunisia: The Tragedy of Longevity*, Houndmills, Macmillan Press, 1992.

Dirk Vandewalle, "From the New State to the New Era: Toward a Second Republic in Tunisia", *Middle East Journal*. Cilt 42, No 4, 1988, s. 602-620.

Driss Abbassi, "La conception de l'histoire selon Bourguiba", *Habib Bourguiba et l'établissement de l'Etat national 1957-1987: approches scientifiques du bourguibisme*, Zaghouan, Publications F.T.R.S.I., 2000, s. 21-30.

Emma Murphy, "Ten years on Ben Ali's Tunisia", *Mediterranean Politics*, Cilt 2, No 3, 1997, s. 114-122.

François Burgat, *L'Islamisme au Maghreb: la voix du sud*. Paris, Karthala, 1988.

Fred Halliday, "Tunisia's Uncertain Future" *Middle East Report*, 163, s. North Africa Faces the 1990's, 1990, s. 25-28.

Gizachew Tiruneh, "Democratic development in Botswana and Tunisia: A comparative analysis", *Journal of Contemporary African Studies*, Cilt 22, No 1, 2004, s. 13-28.

Habib Bourguiba, *Discours (1960-61)*. Vol. 8. Tunis, Secrétariat d'État à l'information, 1976.

Habib Boulares, *Islam: The Fear and the Hope*, London, Zed Books, 1990,

Jacob Abadi, *Tunisia since the Arab Conquest: The Saga of a Westernized Muslim State*. Cornwall, Ithaca Press, 2013.

John Esposito, *The Islamic Threat : Myth or Reality*, New York, Oxford University Press, 1995.

John Esposito, ve J. Piscatori., "Democratization and Islam", *The Middle East Journal*, Cilt 45, No 3, 1991, s. 427-440.

John Esposito ve J. Voll, *Makers of contemporary Islam*, New York, Oxford University Press, 2001.

Kenneth J. Perkins, *A History of Modern Tunisia*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014.

Stephen King, *Liberalization Against Democracy: The Local Politics of Economic Reform in Tunisia*, Bloomington, Indiana University Press, 2003.

Le Monde, "Ils veulent devenir des héros", 16 Eylül 1987.

Lisa Anderson, *The state and social transformation in Tunisia and Libya: 1830-1980*. Princeton, Princeton University Press, 1987.

L. B. Ware, "Ben Ali's constitutional coup in Tunisia", *The Middle East Journal*, Cilt 42, No 4, 1988, s. 587-601.

Marion Boulby, "The Islamic Challenge: Tunisia since Independence", *Third World Quarterly*, Cilt 10, No 2, 1988, s. 590-614.

Micheal C. Dunn, "The Al-Nahda Movement in Tunisia: From Renaissance to Revolution", *Islamism and Secularism in North Africa*, John Reuedy (Ed.), London, Macmillan, 1994, s. 149-165.

Micheal Willis, *Politics and Power in The Maghreb: Algeria, Tunisia and*

Morocco from Independance to the Arab Spring. London: Hurst&Co., 2012.

Michel Camau, *Tunisie au present: une modernite au-dessus de tout soupçon?* Paris, Editions du CNRS, 1987.

Mohamed Hamdi, *The Politicization of Islam: A Case Study of Tunisia*. Boulder, Colo: Westview Press, 1998.

Mohammed Sofi, "Modernization and Secularization in the Post-Independant Tunisia: An Analysis of Burguiba's reforms". *Hamdard Islamicus*. April-June, No 2. 2015, s. 7-38.

Mohsen Toumi, *La Tunisie de Bourguiba à Ben Ali*, Paris, Presses Universitaires de France, 1989.

Raşid Gannuşi, "Secularism in the Arab Maghreb", *Islam and Secularism in the Middle East* Azzam Tamimi ve John Esposito (Ed.), New York, NYU Press, 2000, s. 97-124.

Rory McCarthy, "Re-thinking secularism in post-independence Tunisia" *The Journal of North African Studies*, Cilt 9, No 5, 2014, s. 733-750.

Yadh B. Achour, "Politique et Religion en Tunisie". *Confluences Méditerranée*. 33, 2000, 95-106.

Sekülerlikten Radikalleşmeye: İsrail'in Kurucu Felsefesinde Konstrüktivist Dönüşüm

Haydar Oruç*

Öz

Bu makalede İsrail devletinin kuruluş felsefesinde yer alan; “seküler”, “sosyalist Siyonizm değerlerine bağlı”, “çoğulcu ve çok kültürlü”, “barışçıl”, “demokratik bir cumhuriyet” kimliğinin nasıl olup ta “Yahudi Devleti”, “dindar Siyonizm değerlerine bağlı”, “muhafazakar”, “tek millet ve tek kültür”, “bölgesel güç”, “nükleer güç”, “güvenlikçi”, “savaşçı”, “tavizsiz” bir devlet haline dönüştüğü konu edilmektedir. Nicholas Onuf tarafından ortaya atılan ve Alexander Wendt tarafından geliştirilerek mevcut haline getirilen inşacılık (constructivism) anlayışının yapı ve aktör arasındaki birbirini yeniden inşa etme prensibinden yola çıkılarak, İsrail devleti ve toplumunun kuruluşundan günümüze “norm”, “kültür” ve “kimlik” bağlamında nasıl dönüştüğü bütünsel (holistic) sosyal inşacı yaklaşımla açıklanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyalist Siyonizm, Kurucu Felsefe, İnşacılık, Yapı-Aktör İlişkisi, Bütünsel Yaklaşım

* Dr. Öğrencisi, Ortadoğu Enstitüsü, haydaroruc@hotmail.com

From Secularism to Radicalization: Constructivist Transformation in the Founding Philosophy of Israel

Haydar Oruç*

Abstract

In this article, it is explored how the transformation in the founder philosophy of the State of Israel, from an identity comprising “secularism”, “socialist Zionist values”, “pluralism and multiculturalism”, “peace”, “democratic republic”, to a state that is “Jewish”, “keen on religious Zionist values”, “conservative” “homogenized culturally and nationally”, “a regional power”, “a nuclear power”, “secure”, “belligerent”, “a nonconciliatory”. Through the concept of constructivism and the principle of reconstruction of the structure and the actor in the context which was acknowledged by Nicholas Onuf and developed by Alexander Wendt into present form, this study endeavours indicating the metamorphosis of the state of Israel and the society. Since the inception to present-day in terms of “norm”, “culture” and “identity” with the holistic social constructivist approach.

Keywords: Socialist Zionism, Founder Philosophy, Constructivism, Structure-Actor Relation, Holistic Approach

* PhD Student, Middle East Institute, haydaroruc@hotmail.com

1. Giriş

İsrail Devletinin kurucu felsefesi olan Siyonizm, esin kaynağı olan Avrupa'daki dönemin yaygın düşüncesi olması hasebiyle sosyalizmin etkisi altında kalmıştır. Devletin kurucu aktörlerinin pek çoğu temelde genel Yahudilik eğitimi almış olan kişiler olsa da dönemin şartları gereği fundamentalist eğilimlerden uzak durulmuştur. Bu aktörler, Siyonist hareketin başlangıcı sayılan 1897 I. Siyonist Kongresinden İsrail devletinin kurulduğu tarih olan 1948 yılına kadar geçen sürede içinde, 1917 Balfour Deklarasyonu ile Filistin topraklarında bir İsrail devletinin kurulmasını destekleyeceğini açıklayan İngiltere'nin de yönetici elitlerine hakim olan sosyalist görüşe paralel tutum takınmışlardır.

Devletin kurulmasından 1977 yılında Likud Partisinin ilk kez iktidara geldiği tarihe kadar geçen süre içerisinde sol eğilimli İşçi Partisinin uygulamış olduğu politikalar kabul görmüş ve halk tarafından da desteklenmiştir. 1967 yılındaki savaştan sonra Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ün işgal edilmesiyle Filistinlilere yönelik daha sert politikalar uygulanmaya başlansa da genel bir tercih değişikliğinden bahsetmek için henüz erkendir. Özellikle, 1979 Camp David Anlaşması, 1993 Oslo Görüşmeleri ve 1994 Ürdün Barış Anlaşması bu iklimin doğal sonuçlarıdır. Ancak, 1995 yılında dönemin İşçi Partili başbakanı Rabin'in aşırı dinci bir Yahudi tarafından öldürülmesi İsrail siyasetindeki değişimin başlangıcı sayılır. 1996 genel seçimlerinde Likud'un iktidara gelerek daha radikal politikalar izlemesi bu dönüşümü iyice pekiştirmiştir.

Bu tarihten sonra İsrail siyasetince tedricen sağa kayma başlamış ve geline noktada sol tandanslı partilerin ülke siyasetindeki ağırlığı azalmıştır. Aksine, kendisini merkezde tanımlayan Likud Partisinin başını çektiği koalisyonlarda aşırı dinci partiler koalisyon ortağı olarak değişmez aktörler olarak ortaya çıkmıştır. Aslında, İsrail siyasetindeki bu partilerin tek başlarına veya ittifaklarla iktidar olmaları mümkün değil iken bugün koalisyonlarda ülkenin eğitim, adalet, güvenlik ve dış politikalarına yön veren ortaklar olarak bulunmaları olağanlaşmıştır.

Bu çalışmada, İsrail toplumunun 1980'lerden itibaren başlayan dönüşüm süreci, Sosyal İnşacılık Yaklaşımı temelinde incelenerek, toplumun; iç gelişmeler ve bölgesel/ konjonktürel değişimlerden hareketle başta kimlik olmak üzere din, kültür, güvenlik gibi temel unsurları ön planda tutarak yeniden inşası konu yapılmaktadır. İlk bölümde, sosyal inşacılık yaklaşım-

mının temel varsayımlardan kısaca bahsedilerek teorik perspektif çizilecek olup ikinci bölümde, devletin kurucu felsefesi olan sosyalist görüşün oluşma şartları ve kendisini nasıl tarif ettiği tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, yaşanan dönüşüm; önce iç gelişmeleri içermesi nedeniyle birim düzeyinde, ardından bölgesel ve konjonktürel gelişmeleri içermesi nedeniyle de bütünsel sosyal inşacı yaklaşım ile anlatılmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise, İsrail'in mevcut toplumsal yapısı ve toplumun kendini yeniden ifade etme şekilleri üzerinden gelinen nokta sistemik sosyal inşacı yaklaşım ile ifade edilecektir.

2. Değişimin Teorik Çerçevesi: Sosyal İnşacılık Yaklaşımı

1980'li yılların sonlarından itibaren uluslararası ilişkiler literatürüne girmeye başlayan inşacılık, uluslararası ilişkileri anlama konusunda yeni bir çerçeve önermeye başlamış ve günümüze kadar gelen tartışmaların seyrinde bir hayli etkili olmuştur. Ancak, tek bir inşacılık türünden bahsetmek mümkün değildir. Disiplinin metinleri incelendiğinde, birçok inşacı yaklaşımın ortaya çıktığı söylenebilir. Uluslararası ilişkiler disiplinde, Alexander Wendt tarafından geliştirilen sosyal inşacılık (social constructivism) kavramının literatüre girmesi ve mevcut kuramsal açıklamalara bir alternatif olması, 1990'lı yıllarla birlikte başlamıştır. Ancak, sosyal inşacılık yaklaşımının kuramsal altyapısının oluşması, Wendt'ten önceki dönemlerde oluşturulmaya başlanmış ve son olarak Nicholas Onuf tarafından uluslararası ilişkiler disiplinine uyarlanmıştır.¹ Bu bağlamda, sosyal inşacılık yaklaşımı için bir süreklilik ve değişim içinde devam eden inşacı kuramsal yaklaşımların uluslararası ilişkiler disiplinde ortaya çıkan son hâli denilebilir.

Uluslararası ilişkilerde ilk kez “inşacılık” kavramını kullanan Nicholas Onuf, inşacı düşüncenin esin kaynağı olarak Anthony Giddens'in “yapılandırma kuramını”² (structuration theory) kabul etmektedir. Bu kavram pozitivist sosyal bilimler ile modernite eleştirileri arasında bir “orta yol” bulma arayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³ Kendisini üçüncü yol

¹ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia: University of South Carolina Press, 1989, Davut Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:X, Sayı:1, Haziran 2008, s. 215

² Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Berkeley: University of California Press, 1984, s. 162

³ Richard Pierce ve Christian Reus-Smit, “Critical International Theory and

olarak tanımlayan inşacılık, ontolojiyi öne çıkararak tartışmaya dâhil olmuştur. Kaynağını “yapılandırma” kuramından alarak uluslararası ilişkilere yönelik bir açıklama yapmış, aktör ile yapı arasında hangisinin diğerini ürettiği veya belirlediği konusunda bir tercih yapmanın zorunlu olmadığını vurgulamıştır.⁴ Çünkü, Onuf’a göre uluslararası ilişkiler dâhil her tür sosyal ilişki her zaman için aktörlerin ve bu aktörlerin içinde yaşadıkları dünyanın (yapının) birbirini karşılıklı olarak inşa ettiği bir süreçtir.⁵ Bu nedenle, inşacılığı genel olarak sosyal bilimlerde 1980’li yıllardan itibaren ağırlık kazanan “yapılandırmacılığın” uluslararası ilişkilerdeki izdüşümü olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. İnşacı düşünce geleneğinin en can alıcı vurgusu olarak görülen devletlerin sosyal bir varlık, uluslararası ilişkilerin de sosyal bir alan olduğu vurgusu, sürekli olarak uluslararası kuralların, normların, kurumların, düşünsel unsurların ve bilişsel faktörlerin rolüne dikkat çekmiştir.⁶

Uluslararası ilişkiler disiplinde inşacılık yaklaşımının “Sosyal İnşacılık” şeklinde literatüre girmesi ise, Alexander Wendt’in çalışmaları ile birlikte olmuştur.⁷ Wendt’in yaklaşımının bu haliyle uluslararası ilişkilere yönelik alternatif bir kuramsal açıklama sunmasını da, Onuf’un inşacılığının geçirdiği epistemolojik dönüşüm ile açıklamak mümkündür. Onuf’un bu alandaki eserlerinden yola çıkarak onun inşacılığında üç temel kabulün bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, “toplum ve bireyin sürekli biçimde birbirlerini oluşturduğudur” ki burada anlatılmak istenen, birey ya da toplumun verili kavramlar olmadığı, bunun yerine karşılıklı etkileşimlerle bir yapıya kavuştuklarıdır. İkincisi, “dil ve onun türevlerinin (kurallar, kurumlar, politikalar vs.) toplumsal inşa sürecinde birer araç olduğudur”. Çünkü insanlar isteklerini dille ifade edip amaca dönüştürür ve amaçları doğrultusundaki hareketlerini de dille destekler. Üçüncüsü ise, “maddi varlıkların ancak ku-

Constructivism”, *European Journal of International Relations*”, Cilt:4, Sayı:3, 1998

⁴ Onuf, 1989, s. 36-43

⁵ Ibid, s. 40

⁶ Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde ‘Konstrüktivist Dönüşü’ Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt:9, Sayı:2, 2009, s. 776

⁷ Wendt’in çalışmalarından başlıcaları; “*Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics* (1992)”, “*Bridging the Theory/Meta-theory Gap in International Relations* (1991)”, “*Collective Identity Dormation and The International State* (1994)”, “*Constructing International Politics* (1995)”, “*Social Theory of International Relations* (1999)”, “*Driving with the Rearview Mirror: On the Rational Science of Institutional Design* (2001)”, “*The State as Person in International Theory* (2004)” dır.

rallar sayesinde bir kaynak haline dönüştüğüdür”.⁸

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte inşacı kuramcılarca epistemoloji tartışması terk edilmeye başlamış, “aktör ve yapı ortak inşası” gibi kavramlar sadece soyut düzeyde bırakılarak inşacı yaklaşımların hızla çeşitlenmeye başladığı bir dönem yaşanmıştır. Bu süreçte, Wendt'in çalışmaları inşacılıkta baskın konuma gelmeye başlamış ve inşacılığın disiplinin anayol kuramlarıyla iç içe geçtiği bir süreç olarak algılanmıştır. Bu sürecin yaşanmasında etkili olan önemli gelişmeler olarak özellikle 1990 sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde patlak veren etnik çatışmalar, kimlik ve kültür gibi konuları öncelikli hale getirmiş; ayrıca gücü azalan Marksist kuramcılarının gözünde de inşacılığın uluslararası ilişkilerin anlaşılmasında daha cazip hâle gelmesi ile de inşacı yaklaşım hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Buna paralel olarak epistemolojide de keskin bir kayma yaşanmıştır.⁹ Uluslararası ilişkilerin sosyal inşa sonucu meydana geldiğini ve bunun ampirik yöntemlerle belirlenebileceğini, bununla birlikte sosyal inşa süreci devam ettiğinden bugün var olan uluslararası ilişkilerin her zaman değişime açık olduğunu göstermeye çalışmıştır. Böylece Wendt, pozitivist epistemolojinin sosyal ontoloji ile birlikte kullanılarak uluslararası gerçekliğin daha iyi anlaşılabilceğini öne sürmüştür.¹⁰ Bu bağlamda, ampirik tartışmalara konu edilen temel başlıklar; konjektürel gelişmelere de bağlı olarak “düşünceler, kurallar, normlar, kurumlar ve kimlikler” şeklinde ortaya çıkmıştır.

Wendt, “uluslararası ilişkilere dair güvenilir bilgi elde etmek için ampirik kanıtlama kullanılmalıdır. Neticesinde devletlerin ve onların oluşturduğu yapıların birer nesnel gerçeklik olmaları ve özne-nesne ayrılığına dayalı olguların bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiği açıktır”¹¹ açıklamasını yaparken, yaklaşımını iki temel kabul üzerine kurmaktadır. Birincisi, beşeri yapıların maddi güçlerden ziyade ortak düşüncelerle belirlendiğidir. İkinci olarak da aktörlerin kimliklerinin ve çıkarlarının doğa tarafından verilmiş olduğu, ortak düşünce sırasında inşa edildiğidir.¹² Bu inşa sürecinin

⁸ Onuf, 1989, s. 82-83

⁹ Nicholas Onuf, “World of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations”, Donald J. Puchala (Der.), *Visions of International Relations*, Columbia: University of South Carolina Press, 2002, s. 130

¹⁰ Wendt, *Social Theory of International Relations*, Cambridge University Press, 1999, s. 38-39

¹¹ Ibid, s. 90

¹² Ibid, s. 77, 110

gerçekleşmesi için ise en önemli yöntem tanımadır çünkü diğer aktörler tarafından kabul edilmeyen bir kimlik tek başına anlam ifade etmemektedir. Böylece inşacılığın en önemli kavramlarından olan “kimliğin” sosyal bir ifade olduğu da söylenebilir.¹³

Wendt tarafından kurgulanmaya çalışılan inşacılığın pozitivist epistemolojiyle ilgisi daha çok yöntem üzerinden kurulmaktadır.¹⁴ Böylece, inşacı girişimlerin ilk dönemine hakim olan dil, iletişim, kural, norm gibi konular ağırlığını kaybetmeye başlamış; ampirik yöntemlerin uygulanabileceği dış politika, uluslararası örgütler, ittifaklar, kimlikler, çıkarlar ve etnisite gibi konular belli başlı çalışma alanları olarak öne çıkmıştır.

3. Sosyal İnşacılıkta Aktör-Yapı Etkileşimi

İnşacı görüşe göre aktörlerin eylemleri norm, kültür, kimlik ve diğer değer esaslı faktörler tarafından yönlendirilmektedir. Bu nedenle inşacı yaklaşıma göre aktörler, kararlarını öznel faktörler, tarihsel-kültürel tecrübeler ve kurumsal bağlılık temeline dayanan norm ve kurallar ile kimlikleri bağlamında almaktadırlar.¹⁵ Analiz düzeyi olarak, özneler arası analiz düzeyine vurgu yapan sosyal inşacılık yaklaşımı, norm, kültür ve kimlik gibi sosyolojik kavramları da bu analiz düzeyinde birimler olarak kullanmaktadır. Bu birimleri açıklamak gerekirse;

Norm, belirli kimlik taşıyan bir aktörden kolektif şekilde beklenen davranışı tanımlayan kavramdır. Normların ilgili aktörün kimliğini tanımladığı ve/veya oluşturduğu, onun davranışlarını düzenlediği veya herhangi bir davranışı ona emrettiği veya yasakladığı kabul edilmektedir.¹⁶

¹³ Nuri Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, Atilla Eralp (Der.), *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s. 18.

¹⁴ Ateş, “Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:X, Sayı:1, Haziran 2008,s. 228-229

¹⁵ Henning Boekle, Volker Rittberger ve Wolfgang Wagner, “Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory”, *German Foreign Policy Since Unification Theories and Case Studies*, Volker Rittberger (ed.), Manchester University Press, 2001, s.105-140

¹⁶ Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt ve Peter J. Katzenstein, “Norms, Identity, and Culture in National Security”, Katzenstein J. Peter (ed.), *The Culture of National Security: Norms, and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, s. 42-45

Kültür, bir ulus devlet otoritesinin veya kimliğinin gelenek ve hukukla düzenlenmiş kolektif model belirteci olarak ele alınmaktadır. İlgili aktöre değerlendirme ve algılama standartları sağladığı ileri sürülmektedir.¹⁷

Kimlik ise dar anlamıyla, bir devletin veya ulusun tarihsel ve bir siyasi süreç içerisinde oluşan inşa etiketi olarak ele alınmaktadır. Bireysellik ve farklılığın imgelerine işaret ettiği belirtilmektedir. Buna göre kimlik, “ötekilerle” ilişkiler sonucunda tasarlanmakta ve biçimlendirilmekte, zamanla yeniden tanımlanmaktadır.¹⁸ İnşacı yaklaşıma göre, kimlik bir devletin dış politikasında en önemli unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İç ve dış siyasetin etkileri sonucu özneler arası bir düzeyde oluşan devlet kimliği, o devletin çıkarlarını tanımlamaktadır ve bu çıkarlar devletlerin dış politika eğilimlerinin belirlenmesini de sağlamaktadır.

Devletlerin kimlikleri öncelikle ulusal düzeyde mevcut sosyo-kültürel değer yargılarına ve siyasi rejim kriterlerine göre oluşmakta ve daha sonra uluslararası düzeyde dış politika perspektifinden girdiği karşılıklı etkileşimlerle kimliğine yeni belirleyici unsurlar katmaktadır. Böylelikle, her iki düzeye ilişkin unsurlar karşılıklı olarak birbirlerini destekleyerek dış politikada devlet çıkarlarının biçimlendirilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Ana akım kurumlarından farklı olarak dış politikaya bakış açısında kimliğe ve kimliğin inşa sürecine vurgu yapan sosyal inşacılık yaklaşımı, norm ve kültür kavramlarıyla birlikte sosyal kavramların belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Wendt, uluslararası ilişkilerin sosyal doğası açısından oldukça önemli olan, ama disiplinin hâkim teorilerince büyük oranda göz ardı edilen kimlik, kültür, söylem gibi bir çok faktörün uluslararası ilişkilerde analize dâhil edilmesi ile insan bilinci ve onun uluslararası hayattaki rolünün vurgulanmasının uluslararası ilişkilere konu edilen başlıkların daha iyi anlaşılabilmesi sayesinde mümkün olduğunu iddia etmiştir.¹⁹

İnşacı anlayışta yapı, hakim teorilerin aksine sabit ve değişmez bir şey olarak görülmemekte; değişim, şarta bağlı olarak mümkün olmaktadır. Wendt, yapının yalnızca maddi kapasitelerden oluştuğu iddiasını da eleştirerek, sosyal ilişkileri de yapının bir parçası olarak sunmaktadır. Ona göre yapı, ortak bilgiler/anlayışlar/beklentiler, maddi kaynaklar ve uygulamalardan

¹⁷ Ibid, s. 42-45

¹⁸ Ibid

¹⁹ John Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, London, Routledge 1998, s. 878, 883

oluşmaktadır.²⁰ İnşacılar göre yapının tanımlanmasında ortak bilgiler, anlayışlar, beklentiler önemli bir unsurdur.²¹ Bunlar aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin doğasının (işbirlikçi veya çatışmacı) inşasında etkili faktörlerdir. Yapıyı oluşturan bir diğer unsur olarak inşacılar maddi kaynakları göstermektedirler. Fakat burada kavram maddi kaynağın ötesinde, sosyal inşa sonucu anlamlandırılmıştır. İnşacılıkta maddi kaynak tek başına bir şey ifade etmemekte, aktörlerin ona yüklediği anlam ile bir araç olarak kullanılmaktadır. Yapıyı oluşturan son unsur olarak uygulamalar ise, inşacılar göre oldukça önemlidir. Wendt'e göre, "sosyal yapılar ne aktörlerin kafalarında ne de maddi kaynaklarda oluşur. Sosyal yapılar ancak uygulamalarla vardır ve bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkarlar."²²

İNşacılık disiplinin, kimlik kavramı ile birlikte çıkar kavramını ele alış biçimiyle hâkim teorilerinden keskin bir şekilde ayrıldığı söylenebilir. Çünkü, inşacılığın sosyalliğe yaptığı vurgunun kimlik ve çıkar ilişkisi için de geçerli olduğu mutlaklıdır. Bir başka deyişle, ana akım kuramlarına göre devletler ve çıkarları teorilerin dışında oluşmuştur.²³ Wendt, bu teorilerin aktörlerin kimlik ve çıkarlarını dışsal olarak verili kabul etmelerinin ve yalnızca aktör davranışlarının üzerine duruyor olmalarının hatalı olduğu görüşündedir. Çünkü, bu anlayışa göre davranışlar değişebilir, ancak kimlik ve çıkarlar değişmez.²⁴ Oysa yine Wendt'e göre, uluslararası politikanın sosyal oluşumunu analiz etmek, aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını ve onların materal ilişkilerini şekillendiren sosyal yapıları da analiz etmeyi gerektirir.²⁵ Yani çıkarların kimliklere dayalı olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal ve normatif unsurların maddi yapılar üzerindeki belirleyiciliğini temel argüman olarak savunan sosyal inşacı yaklaşıma göre, güvenlik kavramı da bu temel üzerine inşa edilmiştir. Ana akım teorilerinin aksine güvenlik konusunun her zaman için olumsuz durumlara ve ikilemlere yol açmadığı savunulmaktadır. Ayrıca devlet merkezli güvenlik okumasının

²⁰ Wendt, "Constructing International Politics", *International Security*, 20: 1, Summer 1995, s. 73

²¹ Ibid

²² Ibid, s. 74

²³ Ruggie, s. 862-863

²⁴ Wendt, *Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics*, *International Organization*, Vol. 46, No. 2. Spring, 1992, s. 391-425

²⁵ Wendt, 1995, s. 81

reddi ve bunun yerine güvenliğin sektörlere²⁶ ayrılarak devletin güvenliğin tek sağlayıcısı olmadığı da vurgulanmaktadır. İnşacılığın getirdiği bu alternatif güvenlik okumasında şüphesiz ki Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni güvenlik tehditlerinin ve Soğuk Savaş döneminde güvenliğin sadece askeri ve teknolojik alanlara indirgenmesinin önemli etkisi vardır.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla görülmektedir ki, inşacılık yaklaşımının en genel önermesi olan özneler arası sosyal inşa süreci, kimlik ve söylem oluşumu konusunda en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, klasik teorik yaklaşımlarının aksine, hem aktörlere hem de yapıya önemli bir rol verilerek, belirleyicilik atfedilmektedir. Bu yaklaşım; kültür, kimlik, söylem, güvenlik gibi faktörlerin değişebilmesi sayesinde, yapıda da değişime imkan vermesi bakımından, önemli bir avantaj sunmaktadır. Bir sonraki bölümde, İsrail'deki radikalleşme kimlik ve söylem değişimi bağlamında ve inşacılık yaklaşımı perspektifinde ampirik olarak izah edilecektir.

4. İsrail Devletinin Kurucu Felsefesi

Aktörlerin kimliklerinin, davranışlar üzerinde belirleyiciliği inşacılık yaklaşımının temel varsayımdır. Dolayısıyla, İsrail'i kuran Siyonist kadrolar incelendiğinde ortaya çıkacak olan tablo da İsrail'in kuruluş felsefenin ip uçlarını verecektir. Bir Yahudi devleti kurulması fikrini ortaya atan ve bunu destekleyen kişi ve kurumların pek çoğu 19. Yüzyıl sonlarından Holokost'un gerçekleştiği döneme kadar Orta ve Doğu Avrupa'da konuşlanmış durumdaydı.²⁷ Holokostun akabinde Filistin'e göçen bu kadrolar, İsrail Devletinin kurulmasında etkili olmuştur. Bu nedenle, Avrupa'nın gelişim, modernlik, eşitlik, özgürlük ve çok kültürlülük gibi geleneksel ideolojik özelliklerinin yanı sıra toplumsal yapıda devletin rolüne yönelik tartışmalar da kurucu elit ile birlikte İsrail devletinin kurulması aşamasında kurucu felsefe olarak etkili olmuştur.²⁸ Hatta, bu ifadeyi daha ileri götürerek, "İsrail sosyalist devrimciler tarafından kurulmuştur" şeklinde aktaranlar bu-

²⁶ Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Securitiy: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers, 1998, s. 7-8.

²⁷ Derek J. Penslar, *Israel in History The Jewish State in Comparative Perspective*, Routledge, NY, 2007, s:135

²⁸ Eliezer Ben-Rafael, Yochanan Peres, *Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded*, Brill, Lieden, 2005, s:246

lunmaktadır.²⁹Yahudi kimliği ve dindarlığı İsrail'i oluşturan Yahudi toplumunun her zaman önceliği olmuştur. Devletin dinsel konulardaki yaklaşımı ve dini kurumların ne ölçüde kurucu faktör olarak kabul edilmesi gerektiği hakkında tartışmalar kuruluş öncesinde başlamış ve devletin ilanına kadar devam etmiştir. Ancak, din ile devlet ve Yahudilik ile Siyonizm arasında yaşanması muhtemel tartışmalar döneminin hassas küresel konjonktüründe devletin kurulmasına veya hayatta kalmasına imkan sağlamayacağı gerekçesiyle hasır altı edilmiştir.³⁰ Bu sebepten dolayıdır ki, 14 Mayıs 1948 tarihinde David Ben-Gurion tarafından okunan devletin kuruluş bildirgesinde; İsrail Devletinin, “din, dil, vicdan, eğitim, cinsiyet ve kültür özgürlüğünü teminat altına aldığı, tüm etnik kimliklere saygı gösterileceği, her vatandaşa eşit ve tarafsız davranılacağı ve hakkaniyet gösterileceği, tüm dinlerin kutsallarına saygı gösterileceği ve korunacağı” vaat edilmiştir.³¹ Bu sayede, zımnen de olsa bölgedeki genel politik iklimden farklı bir biçimde ve dönemine göre çok yenilikçi bir sosyal mutabakat ile Batılı değerlere sıkı sıkıya bağlı hatta onun da ilerisinde bir devlet oluşturulmuştur. Gerçi, sosyal mutabakatın bir anayasaya dönüştürülememesi dini kesimler ile Siyonist elit arasındaki anlaşmazlığa bağlansa da bu durum kuruluş evresinde önemli bir sorun teşkil etmemiştir.

5. Radikalleşmenin Sosyal İnşacı Yaklaşımına Açıklanması

İsrail'de 1970'lerin sonlarından itibaren başlayan değişimin yukarıda anlatılan kuramsal çerçeve bağlamında analizi yapılırken iki teorik önerme ön plana çıkmaktadır. İlki, yapı ve aktör arasında belirleyicilik noktasında bir ayırım yapmaksızın bu iki kavramın eşit kabul edilmesi, ikincisi ise, ilişkilerin anlamlandırılması bağlamında, öznel arası analiz düzeyinin hem aktörün varlığı hem de yapının oluşması noktasındaki belirleyiciliğidir. Bu çalışmada, aktör olarak; İsrail'in iç ve dış politikasının oluşumunda etkin olan dini hareketler, siyasi partiler, diaspora, göç hareketleri, Filistin halkı ve yönetimi, Hamas, Hizbullah ve İslam-ı Cihad gibi radikal örgütler, İran, ABD ve AB gibi küresel oyuncular ile diğer bölge ülkeleri, yapı olarak ise, aktörlerin etkileşimi sonucu oluşan genel siyasa kabul edilmektedir.

²⁹ Jerold S. Averbach, *Jewish State Pariah Nation Israel and the Dilemmas of Legitimacy*, Quid Pre Books, New Orleans, 2014, s:40 (e book)

³⁰ Derek J. Penslar, a.g.e., s:34

³¹ Victor Kattan, *From Coexistence To Conquest, International Law and the Origin of the Arab-Israeli Conflict 1891-1949*, Pluto Press, 2009, s.232

İsrail kuruluş evresinde kendisini; “seküler”, “sosyalist Siyonizm değerlerine bağlı”, “çoğulcu ve çok kültürlü”, “barışçıl”, “demokratik bir cumhuriyet” kimliği ile tanımlarken zamanla iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle; “Yahudi Devleti”, “dindar Siyonizm değerlerine bağlı”, “muhafazakar”, “tek millet ve tek kültür”, “bölgesel güç”, “nükleer güç”, “güvenlikçi”, “savacı”, “tavizsiz”, “etrafi düşmanlarla çevrili bir vaha” olarak tanımlamaya başlamıştır. Böylelikle devlet ve toplum kuruluş akdinin tam tersi mahiyette söylemlerle radikalliğe evrilerek yeni bir “kimlik” inşa edilmiştir. Yaşanan radikalleşmenin iç gelişmelerden kaynaklanması nedeniyle birim düzeyinde (unit level)³² aynı zamanda bölgesel ve küresel gelişmelerin de etkisi nedeniyle sistemik yaklaşımla³³ ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla, yapılacak analizde her iki yaklaşımı barındırması sebebiyle, bütünsel (holistic)³⁴ sosyal inşacı yaklaşım tercih edilecektir. Dönüşüm sürecini etkilediği varsayılan olaylar ampirik verilerle, iç-dış gelişme ayrımı yapılmadan sunulacaktır.

6. Arap-İsrail Savaşları (1948, 1967, 1973)

Nazi Almanya'sında maruz kalınan soy kırımdan (Holokost) sonra gelip yerleştikleri Filistin topraklarında kurulan İsrail Devleti de Yahudilerin huzura ermesini sağlayamamıştır. Zira, BM'nin 1947 tarihli ve 181 (II) A sayılı “Taksim Planı” sayesinde üzerine kondukları topraklarda yaşayan yerli bir halk (Filistinli Araplar) zaten mevcuttu ve kimse bu yerli halka topraklarını paylaşmak isteyip istemediklerini sormamıştı. Bu yüzden, 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti ilan edilir edilmez aralarında Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak'ın bulunduğu Arap orduları Filistin topraklarına girerek yeni kurulan İsrail Devletine savaş açmışlardır.³⁵ Ancak, aralarında yeterli işbirliği ve koordinasyon bulunmayan Arap orduları karşısında İsrail'in henüz teşkilatını tamamlamamış Hagana ve Irgun gibi milis güçlerin desteği sayesinde ayakta duran ordusu galip gelmiştir. Taksim planı sayesinde Filistin toprağının %56'sına sahip olan İsrail, savaşın akabinde bu

³² Christian Reus-Smith, Constructism, Scott Burchill (ed.), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009, s.220

³³ Ibid, s:223

³⁴ Ibid, s:225

³⁵ Burcu Güçlü Akpınar, “Arap-İsrail Savaşlarının Etkileri”, *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar (ed.), Beta, İstanbul, 2014, s.327

oranı %77'ye genişletmiştir.³⁶

Bu genişlemenin sonrasında, İsrail parlamentosu tarafından bu bölgelerde yaşayan yerli halkın tahliye edilmesine karar verilmesi üzerine Filistinli mülteciler problemi olarak bilinen kadim sorun başlamıştır. Yerlerinden edilen yaklaşık 700.000 ile 900.000 arasındaki Filistinli başta Ürdün olmak üzere Lübnan, Suriye ve Filistin topraklarının diğer bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır.³⁷ Filistinlilerin boşaltmak zorunda kaldığı yerlere yaklaşık 500.000 Yahudi yerleşimci yerleştirilerek, bu bölgelerde nüfus üstünlüğü değiştirilmiştir.³⁸ Yaygın nüfus hareketleri, İsrail toplumunda “vaat edilmiş topraklara” kavuşmak yönünde olumlu bir etki yapsa da, Arap ülkelerinde de İsrail tehdidine karşı Arap milliyetçiliğini körüklemiştir.

1967 yılına gelindiğinde ise, Arap ülkelerinde yaşanan devrimler sonucunda monarşik rejimler yıkılmış, yerine kurulan cumhuriyetlerin yaratmış olduğu değişim dinamiği bölgede hüküm süren diğer monarşileri rahatsız hale gelmiştir. Bu şartlar altında aralarında bir dayanışma olmadığı gibi gizli bir rekabet de söz konusuydu. Özellikle, Nasır liderliğindeki Mısır'ın öncülük ettiği Arap ülkeleriyle İsrail arasında yer yer sınır çatışmaları yaşansa da resmen bir savaş hali söz konusu değildi. Ancak, Rus'ların da yanlış yönlendirmeleriyle İsrail'in Suriye sınırına asker yığmasını kendisine yönelik bir tehlike olarak gören Nasır, Mayıs 1967'de BM'den Mısır-İsrail sınırında bulunan Barış Gücünü çekmesini istemiş ve ardından Tiran Boğazı'nı kapatarak İsrail'in Kızıldeniz'e çıkışını engellemiştir. 1956 Süveyş Krizinden beri bu hattı kullanamayan İsrail için, Tiran Boğazının kapatılmasının savaş sebebi sayılacağı ilan edilmiş ve ardından da 5 Haziran 1967 tarihinde Mısır, Suriye ve Ürdün'e eş zamanlı olarak saldırılmıştır.³⁹ Kısa sürede her üç cephede de büyük başarılar elde eden İsrail, savaş sonrası Batı Şeria, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepelerini topraklarına katmıştır. Özellikle, 1948 sonrası doğu-batı olarak ikiye bölünen ve o tarihten itibaren Ürdün tarafından kontrol edilen Mescid-i Aksa külliyesinin de bulunduğu Batı Kudüs'ün İsrail'in eline geçmesiyle, günümüze kadar süren ve anlaşmazlığın merkezinde olan Kudüs'ün statüsü sorunu başlamıştır. Tersinden okumak gerekirse de, Yahudiler 2000 yıl önce kutsal

³⁶ Ibid,s.328

³⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM, Bursa,2012 (5. Baskı), s.282-283

³⁸ Burcu G.Akpınar,a.g.e., s.329

³⁹ Burcu G.Akpınar,a.g.e., s.334 ve Tayyar Arı, a.g.e.,s.288-289

mabetlerinin yıkıldığı bölgeyi tekrar geri almışlardır. Bu durum, o tarihe kadar siyasi bir anlaşmazlık olan Arap-İsrail çatışmasını dini bir çatışma haline getirmiştir.

Tarihe Altı Gün Savaşı olarak da geçen 1967 savaşında Arap ordularının büyük zayıf vererek savaşı kaybetmesi beraberinde Nasır'ın ve Arap milliyetçiliğinin sonu olmuştur.⁴⁰ Arap Halklarının gördüğü kısa süreli de olsa rüya sona ermiş ve bölgenin Arap devletleri İsrail için tehlike olmaktan çıkmıştır.⁴¹ Ama, bu yenilginin de etkisiyle toplanan Arap Birliği, Eylül 1967'de, "İsrail'i tanımama, İsrail ile görüşmede bulunmama ve İsrail ile barış yapmama" gibi radikal kararlar almıştır.

BM'nin 1967 Savaşı sonrası almış olduğu 242 sayılı, İsrail'in 1967 öncesi sınırlara çekilmesini öngören kararının İsrail tarafından uygulanmamasını gerekçe göstererek, 1967 savaşında kaybedilen toprakları geri almak isteyen Mısır, 6 Ekim 1973 tarihinde yani Yahudiler için kutsal sayılan Yom Kippur Bayramında Suriye ile eşgüdümlü olarak İsrail'e saldırmıştır. Başlarda ani saldırının da avantajıyla üstünlük sağlayan Arap kuvvetleri, İsrail'in toparlanmasıyla yeniden hezimete uğramıştır. Savaşın ardından Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC)'nün Arap üye devletleri Mısır ve Suriye'ye jest olarak, İsrail'e ve İsrail'e bu savaşta yardım eden Batılı ülkelere karşı petrol ambargosu uygulamaya başlamıştır.⁴² Ambargodan etkilenen Batılı ülkeler, BM'yi de devreye sokarak Araplar ile İsrail arasında süre giden anlaşmazlığın çözümlenmesi için daha fazla gayret göstermeye başlamışlardır. Özellikle ABD'nin sergilediği mekik diplomasisi sayesinde İsrail ile Arap devletleri arasında yapılan anlaşmaların yolu açılmış ve bu şekilde sorun Arap-İsrail sorunu olmaktan çıkarak, İsrail-Filistin meselesi haline gelmiştir. Ancak, bu durum İsrail'e fazla bir avantaj sağlamamıştır. Zira, İsrail'in karşısına artık düzenli ordular değil Filistinli gerillalardan müteşekkil edilen örgütler çıkmaya başlamış ve bu durum ülkeyi daha güvensiz bir hale getirmiştir.⁴³

7. 1977 Seçim Sonuçlarının Etkisi

Filistin topraklarında 1922 yılında başlayan İngiliz Manda yönetimiyle

⁴⁰ Tayyar Arı, a.g.e.,s.296

⁴¹ Ibid,s.297

⁴² William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora, İstanbul,2008,s.419

⁴³ Burcu G.Akpınar, a.g.e., s.339

birlikte kurumsal hale gelen Yahudi partileri genelde dört eğilimden meydana gelmekteydi. Bunlar; en önemli grup olan sosyalist eğilimli Siyonist İşçi Partisi, Revizyonistler, milliyetçi Siyonistler ve Mafdal ile Ulusal Dini Partinin başını çektiği küçük dini partilerden oluşan muhafazakarlardır.⁴⁴ Devletin kurucusu olan sosyalist eğilimli İşçi Partisi, 1977'ye kadar koalisyonlarla da olsa ülkeyi tek başına yönetmiştir.

İsrail'in, özellikle 1967 ve 1973 savaşlarından sonra bölgedeki Arap ülkeleri tarafından izole edilmesi ve BM menşeli kararlarla 1967 sınırları öncesine dönülmesi konusunda baskı yapılması doğal olarak iç politikada da bazı değişikliklere sebep olmuştur. Çünkü, kuruluştan itibaren devlet aygıtına kumanda eden iktidar partisi olan İşçi Partisi (Mapai), ülkeyi girilen bu türbülانstan çıkarmakta zorlanmaya başlamıştır. 1977 yılında gerçekleşen seçimler öncesinde, seçmen eğilimlerinin belirlenmesine yönelik olarak yapılan anketlerde, İşçi Partisi ile diğer partilerin söylemleri ve programları arasında fazla bir fark algılanmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Hatta, kampanyanın sürdüğü son dakikaya kadar yine 1973 seçimlerine benzer bir sonucun çıkacağı beklentisi mevcuttu. Ancak, seçim sonucuna yönelik yapılan tahminlerde, sonucu kararsızların belirleyeceği öngörülmekteydi. Seçim sonucunda Likud'un kazandığı başarı ise kendisi için bile sürpriz olmuştu.⁴⁶ Bu sonuç, devletin kuruluşundan beri ilk kez yönetimin el değiştirilebileceği anlamına gelmekteydi ki, ardından yapılan "tek parti rejiminin sonu" ve "ikinci cumhuriyetin kurulması" gibi betimlemeler haksız da sayılmazdı.⁴⁷

Likud'un seçim zaferini, İşçi Partisi'nin önderliğindeki ittifakın uygulamalarından rahatsız olan geniş kitlelerin tepkisi olarak açıklayan yorumlar olduğu kadar, Asya ve Afrika kökenli (Mizrahi) Yahudilerin, devletin kurucusu olan Avrupa kökenli (Aşkenaz) Yahudilerin hegemonyasına bir tepki olarak yorumlayanlar da mevcuttur.⁴⁸ Sonuçta, 1977 seçimleri İsrail'in siyasal ve sosyal yapısında köklü bir değişikliğe kapı açan bir eşik görevi görmüştür. O tarihe kadar hesaba katılmayan hatta ikinci sınıf olarak hor görülen doğulu Yahudiler, politik arenaya adım atmıştır. Oylarıyla politika

⁴⁴ Clive Jones-Emma C.Murphy, *Israel Challenges to Identity, Democracy and The State*, Routledge, London, 2002, s.35

⁴⁵ Jonathan Mendilow, *Ideology, Party Change and Electrol Campaigns in Israel, 1965-2001*, State University on NY, 2003, s.82

⁴⁶ Ibid, s.83

⁴⁷ Ibid, s:83

⁴⁸ Ibid, s:83

vitrinini değiştirebileceklerini fark eden geleneksel dindar seçmenler Likud Partisini bir kitle partisi haline getirmiştir. Bu tarihten sonra Likud, iktidarda olmadığı dönemlerde bile İsrail'in politikalarının belirlenmesinde etkili bir figür haline gelmiştir. 1973 Savaşı sonrası ülkenin içerisinde bulunduğu zor ekonomik koşullarda, savunma harcamalarına ayrılan bütçenin gayri safi milli hasılanın %40'na tekabül etmesi, zaten zor koşullarda yaşamaya çalışan halkın kendilerine şans verilmesini isteyen ve daha iyi bir gelecek vaat eden muhafazakar partilere kayması toplumsal dönüşümün başlangıcı olarak görülmektedir.

8. Camp David Anlaşması

İsrail'in bölgedeki yalnızlığına son vermek ve bölgedeki diğer müttefikler ile işbirliğini mümkün kılmak için ABD öncülüğünde başlatılan girişimler sonucunda, İsrail ile Mısır arasında 1979 yılında Camp David Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma öncesinde, Mısır Cumhurbaşkanı Sedat'ın Kudüs ziyaret etmesi ve Knesset'te İsrail parlamenterlerine hitap etmesi anlaşmaya zemin hazırlasa da, İsrail hükümetinin; Sina'dan çekilme, 1967 sınırlarının öncesine dönülmesi, Kudüs'ün statüsünün belirlenmesi ve Filistinli mültecilerin yurtlarına dönmeye imkan sağlanması gibi konularda üzerine düşeni yapmamasıyla barış süreci çıkmaza girmiştir. Ancak, aynı tarihlerde İran'da yaşanan rejim değişikliğini iki ülkenin de tehdit olarak algılaması nedeniyle anlaşma imzalanmış ve anlaşmanın Sina'dan çekilmek ve Yahudi yerleşimcilerin buralardan sökülmesi hükümleri gecikmeli olarak 1982 tarihinde uygulanabilmiştir.⁴⁹

Camp David Anlaşmasıyla İsrail'in çevresindeki Arap izolasyonu bir nebze de olsa kırılabilmişti. Bu sayede güney sınırla güvenlik altına alınmış ve Mısır'ın arabuluculuğu sayesinde Filistinliler ve ardından Ürdün ile barış görüşmelerinin yolu açılmıştır. Ancak, 1967'den itibaren Sina'ya yerleştirilen Yahudi yerleşimcilerin buradan sökülmesi sürecinde dramatik olaylar yaşanmış ve bu olaylar toplumsal bir travmaya yol açmıştır. Hatta, atalarının toprakları olarak gördükleri Sina'dan çekilmenin bir günah olduğunu düşünen ve buna karşı mücadele eden Gush Emunim gibi radikal örgütler toplumda etkili olup, hükümet karşıtı gösteriler tertip etmişlerdir.⁵⁰

⁴⁹ Tayyar Arı, a.g.e.,s.334

⁵⁰ Israel Shahak, Norton Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, çev.Ahmet Emin Dağ, Anka,İstanbul,2004,s.136-137

9. İran İslam Devrimi

İran’da 54 yıl (1925-1979) hüküm süren Pehlevi Hanedanlığı ile resmi olmasa bile 1950’li yıllardan itibaren, dönemin Başbakanı David Ben-Gurion’un “çevre doktrini” gereğince iyi ilişkiler kurmuş olan İsrail için, 1979 tarihinde gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrası İran’ın kaybedilmesi Holokost’tan sonraki en büyük travma olarak algılanmaktadır.⁵¹ Zira, bölgede Arap olmayan üç ülkeden biri olan ve çok sıkı askeri ve ekonomik işbirlikleri kurulmuş olan İran’ın, artık İsrail’i düşman olarak görmeye başlaması, bütün münasebetini keserek bölgede İsrail’e karşı Filistinlileri ve diğer radikal örgütleri desteklemesini hazm etmek kolay olmamıştır. Ayrıca, Humeyni’den itibaren yönetime gelen bütün liderlerin İsrail’in varlığına yönelik şiddetli eleştirilerde bulunmaları ve Araplarla İsrail arasında sürdürülen barış görüşmelerini sabote etmeye çalışmaları da yaşanan dönüşümün en bariz örnekleridir.⁵²

İsrail’i eleştirmenin diğer Müslümanlar üzerindeki etkisini hisseden İran, elindeki kozu daha etkili hale getirmek adına ilerleyen yıllarda nükleer silah kartını da kullanmıştır. Bunun sonucu olarak İsrail toplumunda, büyük bir kırılma yaşanmıştır. Hem nükleer silah tehdidi nedeniyle Holokost korkusu depremiş hem de İran’ın kullandığı yoğun dini argümanlar nedeniyle Müslümanlara karşı bir nefret dili oluşmaya başlamıştır.⁵³ İran Devriminin yaratmış olduğu dinamikler nedeniyle, bölgedeki Arap ülkelerinde hakim olan seküler toplumsal yapıların da tedricen muhafazakarlığa kaydığını ve Ortadoğu’yu yeniden Müslüman bir coğrafya haline dönüştürdüğünü söylemek mümkündür.⁵⁴ Bu olaydan sonra, İsrail Devletinin kuruluşundaki çok kültürlülük ve çok dinlilik gibi evrensel değerlerin etkisi azalmış ve bu değerleri destekleyen siyasal partiler taban kaybetmiştir. Yani, İran İslam Devriminin İsrail’de esnemeye başlayan geleneksel değerleri hatırlatıcı etki yaptığını ve toplumu konsolide ederek tekrar birleştirdiği, bunu yaparken de toplumu daha radikalleştirerek dini referansları ağır basan bir yönetime kaydırıldığını söylemek mümkündür.

⁵¹ David Menashri, İran, Israel and the Middle East Conflict, *Israel Affairs*, 2006, 12:1

⁵² Fatma Aslı Kelkitli, “İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası”, *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, (ed.) Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta, İstanbul, 2014, s.223-225

⁵³ Bernard Hourcade, “Iran Facing Israel”, *The World Facing Israel-Israel Facing the World, Images and Politics*, Alfred Wittstock (ed.), Berlin, 2011, s.117-121

⁵⁴ William L. Cleveland, a.g.e., s.485-488

10. İntifada Hareketleri

İsrail'in, Batı Şeria ve Gazze'de Filistinlilere yönelik uygulamış olduğu olumsuz politikalar (işgal, işkence, yargısız infaz, mala el koyma, asimile politikaları, sosyal yardımların kesilmesi, yanlış eğitim politikaları, vs.) Filistin halkının milliyetçilik duygularını ve insanca yaşama isteklerini kabartarak, 1987 yılında kendiliğinden bir tepki oluşmasına sebep olmuştur. FKÖ'nün muhatap alınmadığı bir ortamda herhangi bir temsilci bulamayan halk kendi tepkisini uluslararası kamuoyunun gözü önünde sapanla taş atarak vermeye çalışmıştır.⁵⁵ Görüntülerin haber ajanslarında yayınlanmaya başlaması ile bütün dünya, sapanla kendisini savunan çocuklara İsrail askerlerinin nasıl orantısız güç kullanarak cevap verdiğini ilk kez bu kadar net şekilde görmüştür. İsrail'in o tarihe kadar meşru müdafaa olarak dünyaya anlattıklarının aslında gerçek olmadığı görülmüş ve İsrail'e yönelik olarak insan hakları ihlallerinden vazgeçmesi konusunda yoğun baskı yapılmaya başlanmıştır. 2000 yılında da Ariel Şaron'un beraberindeki binlerce kişiyle birlikte Mescid-i Aksa'ya girerek güç gösterisinde bulunmasıyla tetiklenen ikinci intifada hareketinde de benzer görüntüler yaşanmıştır.

Her iki intifada hareketinin getirmiş olduğu sonuçlar itibariyle İsrail toplumunda bir değişiklik yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu değişikliklerin ilk cephesi doğal olarak ordu olmuştur. Zira 1948'den itibaren yaşanan savaşlar nedeniyle dış tehdide göre kurgulanmış olan İsrail ordusu alışılmadık bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Güvenlik stratejilerinde öngörülmeyen bu kalkışmayı engellemekte güçlük yaşayan ordu, kısa bir bocalamanın ardından tedricen tedbirlerini sıkılaştırarak daha güvenlikçi politikalar uygulamaya başlamıştır. Filistinlilere karşı üstünlük sağlayamayan bir İsrail ordusunun diğer Arap ülkeleri nazarında bir caydırıcılığı kalmayacağını öngören güvenlik bürokrasisi⁵⁶, bölgesel bir meydan okumaya muhatap olmamak için ne olursa olsun başkaldırının bastırılmasında mutabık kalmıştır. Buna mukabil uygulanan politikaların bir sonucu olarak İsrail toplumundaki tehdit algılaması da değişerek toplumu daha da radikalleştirecek mahiyete bürünmüştür.⁵⁷

İntifada hareketlerinin bastırılması kapsamında askeri harcamalardaki yük-

⁵⁵ Bülent Aras, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam, İstanbul, 1997, s.50-51

⁵⁶ Efraim Inbar, *Israel's National Security, Issues and Challenges Since The Yom Kippur War*, Routledge, NY, 2008, s:53

⁵⁷ Ibid, s:42

sek artışı karşılamak için sosyal yardımlarda yapılan kesintiler toplumda yeni bir asabiyeeye daha yol açmıştır. Çatışma ortamı nedeniyle yeni yatırımların durmasına bağlı olarak yaşanan işsizlik ve ekonomik daralma, yeni ve refah içerisinde bir hayat arzusuyla İsrail'e gelen Yahudi göçmenlerde bir aidiyet meselesine yol açmıştır. Güvenlik kaygılarının üzerine eklenen ekonomik sorunlar toplumun bazı kesimlerinde "bu kadar sıkıntıya değer mi?" sorularına yol açmıştır.⁵⁸

Bu değişime ilave olarak, kuruluşundan itibaren Batı'dan zımni de olsa sürekli destek alan İsrail, dünyadaki küresel insan hakları hassasiyetinin de etkisiyle ilk defa yoğun dozda eleştiriler almaya başlamıştır. Batı kaynaklı baskılar nedeniyle köşeye sıkışan İsrail, Filistin Yönetimi ile barışa zorlamıştır. Fakat bu dönemden sonra İsrail devletinin kurucu felsefesini teşkil eden Batılı değerler sorgulanmaya, Batıya olan güven azalmaya başlamıştır.⁵⁹

11. Oslo Görüşmeleri

İsrail Devletinin kurulduğu 1948 tarihinden itibaren aynı topraklarda yaşayan diğer asli unsur olan Filistinliler ile yaşanan toprak, sınırlar, mülteciler, yerleşimciler, Kudüs'ün statüsü gibi temel meselelerin çözümüne yönelik olarak 1993 yılında Washington'da imzalanan Prensipler Anlaşmasıyla başlar Oslo Barış Süreci. Ancak, bu sürecin ortaya çıkışının temel kaynakları olarak, 1987'deki birinci intifada ve 1991 Madrid Barış Konferansı gösterilebilir.⁶⁰ İntifada ile başlayan süreci etkileyen Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile buradan İsrail'e göç eden binlerce Yahudinin sebep olduğu yeni durum ve 1. Körfez Savaşı sonrası ABD'nin fiili olarak bölgeye gelmesi gibi etmenler bu süreci zorunlu kılmıştır. Tarafların birbirlerinin varlığını ve meşruiyetini kabul etmeleri, İsrail askerlerinin ve Yahudi yerleşimcilerin Gazze'den çekilmesi, özerk bir Filistin yönetiminin kurulması gibi madde kazanımları olan anlaşmalar serisinde İsrail tarafının masadaki gündem maddelerine rağmen, 1967 sınırlarına dönmek, Batı Şeria'daki Yahudi yer-

⁵⁸ İntifada hareketlerinin ekonomik sonuçları için bakınız; Shlomo Swirski, "The Burden of Occupation, The Cost of the Occupation to Israeli Society, Polity and Economy", Adva Center, Center of Information on Equality and Social justice in Israel, 2008

⁵⁹ Gerald Cromer, *A war of Words: Political Violence and Public Debate in Israel*, Frank Cass, 2004, s:115

⁶⁰ Bora Bayraktar, *Oslo Barış Süreci İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000*, Küre, İstanbul, 2013, s.111

leşimcilerin yerinden edilmesi, Filistinli mültecilerin geri dönmesinin sağlanması ve Kudüs'ün paylaşılması gibi maddelerde istekli davranmaması hatta ayak sürmesi nedeniyle süreç tam olarak işletilememiştir.⁶¹ Yine de, Oslo Görüşmelerinin 1994 yılında İsrail ile Ürdün arasında yapılacak olan Wadi Barış Anlaşmasının yolunu açması ve müktesebatın kademeli olarak uygulanması sayesinde Gazze'nin işgalinin sona ermesi ve yarı özerk bir Filistin Yönetimine imkan vermesi açısından başarılı bir süreç olarak nitelenebilir.

Oslo Görüşmelerinin başlamasından itibaren, İsrail toplumundan farklı sesler de duyulmaya başlanmıştır. İki toplumun beraber ve barış içerisinde yaşama imkanının ortaya çıkmasına rağmen, "Filistin yönetiminin anlaşmadan daha karlı çıktığı", "vaat edilen toprakların pazarlık konusu yapılamayacağı", "devlet içinde devlet olmayacağı", "Kudüs'ün statüsünün tartışılmayacağı" gibi enstrümanlar ile görüşmelere karşı çıkan köktendinci ve revizyonist gruplar anlaşmanın başarısızlığa uğraması için ellerinden geleni yapmışlardır. Hatta, 1995 yılında gerçekleşen Rabin suikastının faili de bu grupların içinden çıkmıştır.⁶² Dolayısıyla, Oslo Görüşmelerinin iki toplumun geleceği açısından her ne kadar olumlu etki yarattığını söylemek mümkünse de, İsrail toplumundaki ayrışmayı derinleştirdiğini söylemek de mümkündür. Özellikle, yerlerinden edilen Yahudi yerleşimcilerin devlet tarafından ihanete uğradıklarını düşünmeye başlamaları ve devletin çıkarları söz konusu olunca kişisel çıkarların göz ardı edilebileceğini fark etmeleri toplumda yeni ve daha radikal bir katman yaratmıştır.

12. Rabin Suikastı

İsrail ile Filistin Yönetimi arasında ABD'nin gözetiminde Oslo'da yürütülen barış görüşmelerinin bir sonucu olarak Gazze'de bulunan Yahudi yerleşimcilerin zorla yerlerinden edilmeleri İsrail toplumunu neredeyse bir iç savaşın eşiğine getirmiştir.⁶³ 1993 Oslo ve 1994 Ürdün Barış Anlaşmalarının mimarı olan İşçi Partisinin başındaki isim olan Rabin, bu anlaşmalar nedeniyle Gush Emunim ve NRP tarafından hedef haline getirilmiştir. Hat-

⁶¹ Ibid,s.221

⁶² Ibid, s.233

⁶³ Yochanan Peres, "Internal Constraints On The Arab-Israeli Peace Process: An Israeli View", Palestine Jordan Israel Building a Bas efor Common Scholarship and Understanding in the New Era of the Middle East, *PASSIA*, Kudüs,1997,s.30

ta, sivil idarenin kararlarını uygulamak durumunda olan güvenlik güçlerinin, hükümetin anlaşmalardaki tavrı nedeniyle yerleşimcilerin buldukları yerlerden çıkarılmaları hakkındaki emirleri uygulamayarak fiili durum yaratabileceklerine yönelik duyumlar ortaya atılmıştır.⁶⁴ Hatta, ordu içine sızan NRP üyesi radikal Yahudilerin İsrail'in laik yapısını değiştirerek Tevrat ve Torah'da emredilen şekilde dini bir yaşam sürülmesini sağlayacak girişimlerde bulunabilecekleri iddia edilmiştir.⁶⁵ Likud Partisinin önderliğinde diğer sağcı ve radikal gruplarla düzenlenen gösterilerde Rabin, Yahudi yerleşimlerinin yerlerinden sökülmesiyle bağlantılı olarak Nazi üniforması giymiş bir “despot” olarak gösterilerek, pek çok din adamı tarafından “düşmanın iş birlikçisi” ve “onların kararlarının uygulayıcısı” olarak lanse edilmiştir.⁶⁶ Bu yoğun kışkırtma ve karalama kampanyasının sonucunda Başbakan Rabin, 4 Kasım 1995 tarihinde dindar bir milliyetçi olan Yigal Amir isimli bir Yahudi tarafından öldürülmüştür.⁶⁷

Rabin suikastının ardından Şimon Peres Başbakan olmuş ve iki hafta içerisinde Arap partilerinin dışarıdan destekliği yeni bir azınlık hükümeti kurmuştur. Yeni kurulan kabinenin yapısı, Rabin hükümetinin hemen hemen aynıydı. Arada tek bir fark vardı, radikal Meimad hareketinin lideri olan Haham Yehudal Amital'ın bakan olarak hükümette yer alması.⁶⁸ Böylelikle, Rabin'in öldürülmesinden gerekli mesajın alındığı ve dindar kesim ile yerleşimcilerin, önceki döneme göre daha ayrıcalıklı olacakları mesajı verilmişti.⁶⁹ Siyaset bu şekilde kendini güvenceye almıştı ancak, İsrail'in demokratik yapısının temelinde yer alan şahin-dindarlar ve güvercin-laikler arasındaki denge de şahin-dindarlar lehine bozulmuştur.⁷⁰

13. 1996 Seçimleri ve Likud'un Zaferi

İşçi Partisinin 1992 yılındaki bariz zaferinden sonra, 1995 yılındaki Rabin suikastının gölgesinde geçen 1996 seçimlerinde Likud birinci parti olmasa da İşçi Partisinin ardından ikinci parti gelerek 32 sandalye kazanması, 1977

⁶⁴ Israel Shahak, Norton Mezvinsky, a.g.e., s.172-173

⁶⁵ Ibid, s.174

⁶⁶ Abraham Diskin, *The Last Days In Israel Understanding the New Israeli Democracy*, Frank Cass, London, 2003, s.69

⁶⁷ Clive Jones-Emma C.Murphy,a.g.e., s.48

⁶⁸ Ibid, s.75

⁶⁹ Ibid, s.76

⁷⁰ Yochanan Peres, a.g.e., s.30

yılındaki tecrübeden sonra Likud için en önemli gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu seçimde, diğer sağcı-dinci hatta radikal partilerin de oylarını arttırarak 120 sandalyeli İsrail Parlamentosunda çoğunluğu sağlamaları, İşçi Partisinin birinci parti olmasına rağmen hükümeti kuramamasına yol açmıştır. Böylece, 32 sandalyeye sahip olan Likud ittifakı ve diğer sağcı partilerden sağlanan 36 sandalye ile toplam 68 milletvekilinden oluşan “ulusal birlik” hükümeti kurulmuştur.⁷¹

1996 seçimlerinde Likud'un liderliğindeki geniş koalisyonda yer alan dini referanslı partilerin üstlendiği; eğitim, din işleri, iş içleri ve iç güvenlik, yerleşimciler gibi görevler sayesinde dini telkin ve propagandalarını uygulama imkanı bulmuşlardır. Bu sayede, İsrail toplumunun kuruluş felsefesinden uzaklaşarak, dini referansların yoğun olduğu, diğer farklı etnik ve dini gruplara karşı hoşgörüsüz, sadece Yahudiliğin gereklerini öne çıkaran bir yapıya bürünmesine yol açmışlardır.⁷² Bu yapı sayesinde, bu tarihten sonra yapılan bütün seçimlerde kendini sağda ve daha da dindar olarak tanımlayan partiler, kendilerine Knesset'te yer bulmuşlar ve bu partilere göre daha özgürlükçü ve eşitlikçi olan partiler ise bir daha çoğunluğu sağlayamamışlardır.

14. İsrail'in Güney Lübnan'dan Çekilmesi ve 2006 Hizbullah Yenilgisi

İlki 1976 olmak üzere Lübnan'a ve Lübnan siyasetine müdahale eden İsrail'in 1982 yılında Beyrut'a kadar gelmesi bir bakıma Hizbullah'ın doğmasına sebep olmuştur. İsrail'in 1980 yılında 1967'den beri işgal altında tuttuğu Suriye toprağı olan Golan Tepelerini ilhak etmesine paralel Lübnan'ın güneyinde oluşturduğu güvenlik kuşağı sayesinde kendisini Irak ve Suriye'den koruduğunu düşünmesine rağmen bu bölgede İran'ın teşvik ve desteğiyle kurulan Hizbullah İsrail için beklenmedik bir düşman olarak ortaya çıkmıştır.⁷³

1985 yılından itibaren tesis edilen güvenlik kuşağına rağmen 2000 yılındaki çekilmeye kadar bu bölgeden atılan Katyusha roketleri ve Hizbullah'ın

⁷¹ Abraham Diskin, a.g.e.,s.83

⁷² Clive Jones-Emma C.Murphy,a.g.e., s.33

⁷³ Dalia Dassa Kaye, “The Israeli Decision to Withdraw from Southern Lebanon: Political Leadership and Security Policy”, *Political Science Quarterly*, Winter 2002/2003, 117(4), 561-585

vur-kaç saldırıları sebebiyle 256 İsrail askerinin ölmesi ve 840'ının da yaralanması sebebiyle İsrail kamuoyunda başlayan tartışmalar çekilmeye zemin hazırlamıştır.⁷⁴ 1997 yılında bölgeye takviye asker götüren iki helikopterin çarpışması sonucu 73 askerinin ölmesi sonrasında, ölen askerlerin annelerinin başlatmış olduğu “Dört Anne Hareketi” isimli protesto inisiyatifinin de etkisiyle çekilme siyasetçilerin de gündemine girmiştir.⁷⁵ Bu bölgedeki askeri varlığın maliyetinin yıllık 300 milyon dolar gibi yüksek seviyelere gelmesi çekilmenin toplum nezdinde daha rasyonel bir davranış olarak görülmesine katkı sağlamıştır ancak sonrasındaki tartışmalara mani olamamıştır.

Lübnan'dan çekilmek zorunda kalmak İsrail toplumunda Sina ve bir sonraki bölümde anlatılacak olan Gazze'den çekilmek gibi ağır bir hasar oluşturma da İsrail ordusunun da yenilebileceği kanaatinin oluşması açısından önemli bir hadise olarak kabul edilebilir. Hatta İsrail'in Güney Lübnan'ı işgalini ABD'nin Vietnam macerasına benzeten yakıştırmalar da mevcuttur.⁷⁶ Çekilmeyi haklı kılan pek çok faktöre rağmen İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesini; bu bölgedeki askeri varlığı desteklemek amacıyla bölgedeki Dürzi milislerden oluşturulan Güney Lübnan Ordusunun yüz üstü bırakılması nedeniyle eleştirenler de olmuştur. Zira, 15 yıl boyunca müttefik olarak görülen Güney Lübnan Ordusu, İsrail'in çekilmesiyle karşı karşıya kaldığı Lübnan toplumu tarafından hain olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bu örnek üzerinden gelecekte bölgede müttefik veya ortak bulmak zorlaşmıştır.⁷⁷ Ayrıca çekilmenin tek taraflı bir tasarruf olsa bile İsrail'in caydırıcılığına büyük darbe vurduğu da yadsınamaz bir hakikattir.⁷⁸

Suriye ile muhtemel bir anlaşma ihtimalini mümkün kılabilmek için İsrail'in bölgeden tek taraflı olarak çekilmesinden sonra yaşananlar İsrail yönetiminin planladığı şekilde gelişmemiştir. Aksine, Suriye ile başlayan görüşmeler tıkanmış ve İran'ın desteklediği Hizbullah Lübnan siyasetinde daha etkili bir pozisyona gelmiştir. Küçük çaplı çatışmalarla geçen altı yılın

⁷⁴ Gal Luft, “Israel's Security Zone in Lebanon-A Tragedy?”, *Middle East Quarterly*, September 2000, s:13-20

⁷⁵ Dalia Dassa Kaye, a.g.e.

⁷⁶ Daniel Pipes, “Lebanon Turns into Israel's Vietnam”, *Wall Street Journal*, 10 Mart 1999

⁷⁷ Reuven Erlich, “Israel's Unilateral Withdrawals from Lebanon and Gaza Strip: A Comparative Overview”, *Military and Strategic Affairs*, Volume3, No.1, Mayıs 2011,s:61-73

⁷⁸ Avraham Sela, “Civil Society, the Military, and National Security: The Case of Israel's Security Zone in South Lebanon”, *Israel Studies*, Volume 12, Number 1,s:53-78

sonunda 2006 yılına gelindiğinde ise, İsrail ordusu ve Hizbullah güçleri arasında cereyan eden çatışmalarda da İsrail'in Hizbullah'a yönelik üstünlük sağlayamaması ve tarihindeki en büyük kayıpları vermesi İsrail ordusunun imajını zedelemiştir.⁷⁹

Arap ülkelerinin düzenli ordularına hiç mağlup olmayan ve her savaşta topraklarını genişleten İsrail'in hem de karşısında düzenli bir ordu olmamasına rağmen üstünlük sağlayamaması ve bölgeden çekilmek zorunda kalması İsrail ordusunun yenilmezlik mitini tarihe gömmüştür. İsrail'in 2000 yılında bölgeden çekilmesinin yegane faktörü olan Hizbullah, İsrail'e ilk yenilgisini tattıran aktör olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.⁸⁰ Hizbullah'ın bu galibiyetinin ardından İsrail'e karşı direnme motivasyonu artmış olan Hamas da Gazze'deki varlığını pekiştirmiştir. Hem kuzeyde hem de güneyde İsrail'in varlığına yönelik tehdit oluşturan örgütlerin varlığı İsrail'de daha yoğun güvenlikçi politikaların uygulanmasına imkan tanımıştır. İsrail'in etkili olamadığı bölgelerden fırlatılan roketler sayesinde güvenlik kaygıları artan İsrail toplumunda güvenlik politikalarının uygulanmasına yönelik zimni bir destek ortaya çıkmıştır.

15. Gazze'den Çekilme

Sharon'un kişisel inisiyatifi ile Oslo anlaşmasındaki hükümlerin aksine uygulamaya konulan Gazze'den tek taraflı olarak çekilme girişimi kendi içerisinde çelişkileri barındırmaktadır. Çünkü barış veya müzakere için bir muhatap olmadığı mesajı veren bu adım sonrasında Gazze'de bir Filistin varlığına göz yumulduğu izlenimi doğsa da Filistinlilerin mevcudiyetinin İsrail'in lütfuna mazhar olduğu görüşü hakim olmuştur.⁸¹ Bir anlamda Oslo'yu bitiren girişim olarak tanımlanmakla birlikte Filistinlilere kendi bölgelerinde özerk bir yönetim kurma şansı vermesi açısından da önem arz etmektedir.⁸² Ehud Barak'ın 2000 yılında Lübnan'dan çekilirken karşılaştığı dirence benzer bir tepkiyle karşılaşan Sharon, bu tepkiyi Gazze'den çıkarılanlara Batı Şeria'da daha fazla yerleşim yeri açarak azaltmıştır.

⁷⁹ Eyal Zisser, "Hizbullah and Israel: Strategic Threat on the Northern Border", *Israel Affairs*, Vol.12, No.1, Ocak 2006, pp.86–106

⁸⁰ Eyal Zisser, "Is Anyone Afraid of Israel?", *Middle East Quarterly*, Bahar 2001, pp. 3-10

⁸¹ Geoffrey Levin, "One step forward or two steps back? Unilateralism and Israel's Gaza disengagement in the eyes of the World", *Israel Affairs*, 2014, Vol. 20, No. 1, 87–103

⁸² Brandon Hollinder, "The Israeli Disengagement Plan: Unilateralism in the Face of Multilateral Agreements", *Human Rights Brief*, 2005, 13.1: 5

Başta muhafazakar Yahudiler için kabul edilebilir olarak görülmeyen Gazze'den çekilmenin yarattığı travma Sina'dan çekilme kadar olmasa da belirli düzeyde karşılık bulmuştur. Ancak bu bölgeden tahliye edilen Yahudi nüfusun az sayıda olması tepkinin boyutunu da sınırlı kılmıştır.⁸³ Kaldı ki Sharon'un siyasal kimliği de bu hamlenin Yahudilerin aleyhine bir girişim olma ihtimalini zayıflatması ve Sharon'un çekilme sonrası yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle siyasal hayattan çekilmesi "vaat edilmiş topraklardan" olan Gazze'den çekilmenin etkisini ziyadesiyle azaltmıştır.⁸⁴ Yoğun güvenlik tedbirleri altında yapılan tahliyelerde birkaç ufak direnişle karşılaşılrsa da Sina'dan çekilmeye benzer şiddet görüntüleri yaşanmamıştır. Ancak yine de 1967'den itibaren bölgede konuşlandırılan yerleşimcilerin zorla tahliyesi diğer Yahudi yerleşimcilerde tedirginliğe sebep olmuştur. Zira Filistinliler ile yapılacak muhtemel bir barış sonrası yerleştikleri topraklardan çıkarılma korkusu Gazze'nin tahliyesinden sonra daha yakın bir ihtimal olarak ortaya çıkmıştır.

Süregelen çatışmalardan bıkan İsrail toplumu için Gazze'den çekilmenin bu bölgelerden yapılabilecek saldırıların azalmasını sağlayacağına dair bir beklenti bulunmamakta idi. Aksine, kontrol dışında kalacak bu bölgelerde Hamas, İslami Cihad ve Hizbullah yapılanmalarının artacağı ve barışçıl Filistinlileri dahi etki altında bırakarak çatışma halinin devam edeceğine olan kanaat daha ağır basmaktaydı. Kaldı ki 2006 yılında yapılan seçimlerde Hamas'ın galip gelerek Gazze'yi yönetmeye başlaması en kötü senaryoyu mümkün kılmıştır.⁸⁵ Fakat Batı Şeria'daki Mahmud Abbas liderliğindeki Filistin Özerk Yönetimine istinaden daha radikal olan Hamas'ın İsrail'i tanımaması ve müzakereyi kabul etmemesi İsrail hükümetleri tarafından uluslararası arenada koz olarak kullanılmıştır. Yine de sonraki yıllarda İsrail ordusu tarafından, Gazze'den yapıldığı iddia edilen roketli saldırılara cevaben yapılan saldırılar hem iki toplum arasındaki mesafeyi daha da açmış hem de İsrail'i uluslararası arenada zor durumda bırakmıştır.

İsrail'in Gazze'deki fiili işgalini sonlandırması İsrail toplumundan ziyade Filistinliler üzerinde etkili olmuştur. Zira Gazze'de bir siyasi aktör olarak

⁸³ Ben Thein, Learning from Past Experience: Sinai to Gaza, *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch 458, 25 Mayıs 2004

⁸⁴ Ariel Sharon'un siyasal kimliği ve İsrail toplumu için ne ifade ettiğinin anlaşılması için bakınız, Yael S. Aronoff, "Ariel Sharon: From Warfare to Withdrawal", *The Political Psychology of Israeli Prime Ministers*, Cambridge, 2014, s:78-99

⁸⁵ Reuven Erlich, a.g.e.

ortaya çıkan Hamas ile FKÖ arasında yetki paylaşımı krizi yaşanmaya başlamış ve yapılan seçimlerde Hamas'ın mutlak üstünlüğü sonucunda Hamas'ın karşısında başarı sağlamayan FKÖ'yü İsrail'e yaklaştırmıştır. Böylelikle Batı Şeria'ya görece daha küçük bir topraktan vazgeçen İsrail, bunun karşılığında Filistinlilerin ikiye bölünmesini sağlamış ve uluslararası kamuoyu tarafından terör örgütü olarak tanınan Hamas'ı izole ederek FKÖ ile yaptığı işbirliği sayesinde genel politikalarını sürdürmüştür.⁸⁶ Hamas'ın muhtelif zorluklara rağmen iktidar olduğu Gazze'ye müdahale için hiçbir fırsatı kaçırmayan İsrail aslına bakılırsa Filistinlilere bıraktığını ileri sürdüğü bu toprak parçasından elini hiç çekmemiştir.

16. Sonuç

İsrail Devleti, 1948 tarihli kuruluş bildirgesinde, dönemine göre ileri sayılabilecek; inanç, ırk yada cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bütün yurttaşlara toplumsal ve politik hak eşitliği sağlanması, vicdan, inanç, eğitim ve kültür özgürlüğünün eksiksiz biçimde garanti altına alınması gibi maddeleri içeren bir vizyon sergileyerek uluslararası toplumun kendisini kabul etmesini sağlamıştır.⁸⁷ İngiliz Manda yönetiminden bakiye kalan yönetim anlayışının da tesiriyle seküler bir özellik arz eden yeni devletin bir Yahudi devleti olacağı vurgulanmış ancak dini atıflar yapılmamıştır. Aksine, Siyonizmin kökenindeki sosyalist damar sayesinde bundan özellikle uzak durulmuştur.

Ancak, zaman içerisinde sahip olunan toprakların miktarının artması ve yeni kazanılan alanlara ekseriyetle Rusya veya Afrika kökenli Yahudilerin yerleştirilmeleriyle, sonradan gelenler ile devletin kurucusu olan kesimler arasında kültür ve bakış farkı oluşmuştur. Özellikle, yeni yerleşim bölgelerindeki meşakkatli yaşam koşulları ve maruz kalınan ekonomik zorluklar toplumu militarize etmiştir. Artan güvenlik kaygıları, bunu kullanmaktan imtina etmeyen radikal örgütlerce istismar edilmeye başlanmıştır. Siyasi liderlerin toplumdaki bu farklılaşma ve kamplaşmadan fayda sağlamak için, iç ve dış gelişmeleri de bahane yaparak kuruluş felsefesinden uzaklaştırmaları İsrail Devletini başka bir noktaya savurmuştur.

Politikacılar ve din adamları, tabanlarını genişletmek ve siyasi fayda sağ-

⁸⁶ Elisha Efrat, *The West Bank and Gaza Strip: A Geography of Occupation and Disengagement*, Routledge, NY, 2006, s:166-195

⁸⁷ Şloma Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*, DK, İstanbul, 2011, s.344

lamak maksadıyla, Filistin halkının mücadelesini ve İran'lı yöneticilerin kendilerini hedef alan sözlerini de kullanarak, toplumu dönüştürmek için apokaliptik söylemlere de başvurmuşlardır. Dini enstrümanların kullanımı etkiyi artırsa da zamanla bu kurgu söylemden çıkıp pratiğe dökülmüş ve İsrail'in Yahudi kimliği ön plana çıkmıştır. İsrail toplumunun sürgün, göç, diaspora, holokost, seçilmiş ırk, vaat edilmiş topraklar gibi sosyolojik ve dinsel terminolojinin harmanlandığı yapısına sonradan enjekte edilen çok kültürlülük, çok dinlilik, eşitlik, özgürlük, hoşgörü gibi kavramlar maalesef yeterince içselleştirilememiştir.

Dolayısıyla, toplumun en zayıf noktası olan dini hassasiyetler kullanılarak, Arap-İsrail savaşlarından başlayıp, 1977 seçimleriyle kendini hissettirmeye başlayan radikalizm 1995 yılındaki Rabin suikastı ile doruğa çıkmıştır. 1996 yılındaki seçimlerden sağcı Likud Partisinin galibiyetle çıkması aslında sadece bu sürecin sonucudur. Çünkü önceki gelişmeler İsrail toplumunu yavaş yavaş bu noktaya getirmiş ve toplum yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde İsrail ekseninde yaşanan gelişmelerde de aynı sosyal inşanın etkisini görmek mümkündür. Zira 2000 yılında ABD Başkanı Clinton'ın kişisel çabaları ve büyük umutlar ile başlayan İsrail-Filistin barış görüşmeleri, kuruluş felsefesinin aksine üretilen yeni dilin gereği olarak İsrail'in çözümsüzlük politikasında diretmesi nedeniyle akamete uğramıştır. Topluma ve siyasete yerleşen dini öğretiler ve bu öğretilerin müsamahasız buyrukları nedeniyle, işgal altındaki toprakları kendilerine vaat edilmiş topraklar olarak gören ve iadesini ret eden ayrıca bu topraklarda farklı bir din, dil ve ırkı istemeyen bir anlayışın, "barış", "özgürlük", "eşitlik", "saygı ve hoşgörü" gibi kavramları sahiplenmeleri beklenemez.

Kaynakça

Abraham Diskin, *The Last Days In Israel Understanding the New Israeli Democracy*, Frank Cass, London, 2003

Anthony Giddens, *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*, Berkeley: University of California Press, 1984

Avraham Sela, "Civil Society, the Military, and National Security: The Case of Israel's Security Zone in South Lebanon", *Israel Studies*, Volume 12, Number 1

Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers, 1998

Ben Thein, Learning from Past Experience: Sinai to Gaza, *The Washington Institute for Near East Policy*, PolicyWatch 458, 25 Mayıs 2004

Bernard Hourcade, "Iran Facing Israel", *The World Facing Israel-Israel Facing the World*, Images and Politics, Alfred Wittstock (ed.), Berlin, 2011

Bora Bayraktar, *Oslo Barış Süreci İsrail-Filistin Barış Görüşmeleri, 1991-2000*, Küre, İstanbul, 2013

Brandon Hollinder, "The Israeli Disengagement Plan: Unilateralism in the Face of Multilateral Agreements", *Human Rights Brief*, 2005, 13.1: 5

Burcu Güçlü Akpınar, "Arap-İsrail Savaşlarının Etkileri", *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, Hasret Çomak, Caner Sancaktar (ed.), Beta, İstanbul, 2014

Bülent Aras, *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, Bağlam, İstanbul, 1997

Christian Reus-Smith, Constructivism, Scott Burchill (ed.), *Theories of International Relations*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009

Clive Jones-Emma C.Murphy, *Israel Challenges to Identity, Democracy and The State*, Routledge, London, 2002

Dalia Dassa Kaye, "The Israeli Decision to Withdraw from Southern Lebanon: Political Leadership and Security Policy", *Political Science Quarterly*, Winter 2002/2003, 117(4)

Daniel Pipes, "Lebanon Turns into Israel's Vietnam", *Wall Street Journal*, 10 Mart 1999

David Menashri, Iran, Israel and the Middle East Conflict, *Israel Affairs*, 2006,12:1

Donald J. Puchala (Der.), *Visions of International Relations*, Columbia: University of South Carolina Press, 2002

Davut Ateş, "Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivizm: Ortayol Yaklaşımının

Epistemolojik Çerçevesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:X, Sayı:1, Haziran 2008

Derek J. Penslar, *Israel in History The Jewish State in Comparative Perspective*, Routledge, NY, 2007

Efraim Inbar, *Israel’s National Security, Issues and Challenges Since The Yom Kippur War*, Routledge, NY,2008

Eliezer Ben-Rafael, Yochanan Peres, *Is Israel One? Religion, Nationalism and Multiculturalism Confounded*, Brill, Lieden, 2005

Elisha Efrat, *The West Bank and Gaza Strip : A Geography of Occupation and Disengagement*, Routledge, NY, 2006

Eyal Zisser,” Is Anyone Afraid of Israel?”, *Middle East Quarterly*, Bahar 2001

Eyal Zisser,” Hizballah and Israel: Strategic Threat on the Northern Border”, *Israel Affairs*, Vol.12, No.1, Ocak 2006

Fatma Aslı Kelkitli,” İdealizm ve Realizm Sarkacında Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası”, *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, (ed.) Hasret Çomak-Caner Sancaktar, Beta, İstanbul, 2014

Gal Luft, “Israel’s Security Zone in Lebanon-A Tragedy?”, *Middle East Quarterly*, September 2000

Geoffrey Levin, “One Step Forward or Two Steps Back? Unilateralism and Israel’s Gaza Disengagement in the Eyes of the World”, *Israel Affairs*, 2014, Vol. 20, No. 1

Gerald Cromer, *A war of Words: Political Violence and Public Debate in Israel*, Frank Cass, 2004

Henning Boekle,Volker Rittberger ve Wolfgang Wagner, “Norms and Foreign Policy: Constructivist Foreign Policy Theory”, *German Foreign Policy Since UnificationTheories and Case Studies*, Volker Ritteberger (ed.), Manchester University Press, 2001

Israel Shahak, Norton Mezvinsky, *İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi*, çev.

Ahmet Emin Dağ, Anka, İstanbul, 2004

Jerold S. Averbach, Jewish State Pariah Nation Israel and the Dilemmas of Legitimacy, *Quid Pre Books*, New Orleans, 2014 (e book)

John Ruggie, *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalization*, London, Routledge 1998

Jonathan Mendilow, *Ideology, Party Change and Electoral Campaigns in Israel, 1965-2001*, State University on NY, 2003

Mustafa Küçük, “Uluslararası İlişkilerde ‘Konstrüktivist Dönüşü’ Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt:9, Sayı:2, 2009

Nicholas Onuf, “World of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations”, Donald J. Puchala (Der.), *Visions of International Relations*, Columbia University of South Carolina Press, 2002

Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia University of South Carolina Press, 1989

Nuri Yurdusev, “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”, Atilla Eralp (Der.), *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma, Demokrasi*, Ankara: İmge Kitabevi, 1997

Reuven Erlich, “Israel’s Unilateral Withdrawals from Lebanon and Gaza Strip: A Comparative Overview”, *Military and Strategic Affairs*, Volume 3, No.1, Mayıs 2011

Richard Ashley, “The Poverty of Neorealism”, Robert Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press

Richard Pierce ve Christian Reus-Smit, “Critical International Theory and Constructivism”, *European Journal of International Relations*, Cilt:4, Sayı:3, 1998

Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt ve Peter J. Katzenstein, “Norms, Identity, and Culture in National Security”, Katzenstein J. Peter (ed.), *The Culture of National Security: Norms, and Identity in World Politics*, Columbia University Pres, New York, 1996

Shlomo Swirski, “The Burden of Occupation, The Cost of the Occupation to Israeli Society, Polity and Economy”, Adva Center, *Center of Information on Equality and Social Justice in Israel*, 2008

Şloma Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*, DK, İstanbul, 2011

Tayyar Arı, Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, MKM, Bursa, 2012 (5. Baskı)

Victor Kattan, From Coexistence to Conquest, *International Law and the Origin of the Arab-Israeli Conflict 1891-1949*, PlutoPress,2009

Wendt, “Collective Identity Dormation and The International State” , *The American Political Science Review* Vol. 88, No. 2, 1994

Wendt, “Constructing International Politics”, *International Security*, 20: 1, Summer 1995

Wendth Alexander, Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics, *International Organization*, Vol. 46, No. 2. Spring, 1992

Wendth Alexander, *Social Theory of International Relations* , Cambridge University Press, 1999

William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora, İstanbul, 2008

Yael S. Aronoff, “Ariel Sharon: From Warfare to Withdrawal”, *The Political Psychology of Israeli Prime Ministers*, Cambridge,2014

Yochanan Peres, ”Internal Constraints On The Arab-Israeli Peace Process: An Israeli View”, *Palestine Jordan Israel Building a Base for Common Scholarship and Understanding in the New Era of the Middle East*, PASSIA, Kudüs,1997

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Dreaming of Freedom: Palestinian Child Prisoners Speak

Hashim, NormaKuala Lumpur: Saba Islamic Media Malaysia, 2016.

Reviewed by Yousef M. Aljamal

The book falls into 29 short chapters of interviews with Palestinian child prisoners in Israeli jails, including interviews with five children from the village of Hares in the West Bank, who were sentenced to 15 years in prison over charges of throwing stones at Israeli settlers' cars. The stories included in the book are personal accounts of the experience of released child prisoners in Israeli jails, in which they speak of torture, humiliation and isolation, behind Israeli bars, under claims that these children were involved in throwing stones at the Israeli occupation forces and its settlers.

Norma Hashim, the editor of the book, who also edited the *Prisoners Diaries: Palestinian Voices from the Israeli Gulag* (2013), had the book's Forward written by Professor Richard Falk, American professor emeritus of international law at Princeton University in the United States. Falk speaks of the plight of these child prisoners, noting that what these children go through reflect what the entire Palestinian community goes through. "Horrifying as is the experience of these children, mainly mid-teenagers, the deeper horror is the degree to which the entire community of Palestinians is scarred for life by Israeli brutality."¹

¹ Falk, Richard, Hashim Norma ed. *Dreaming of Freedom: Palestinian Child Prisoners Speak*. Kuala Lumpur: Saba Islamic Media Malaysia, 2016, p. 14.

In the book, the children recount their experiences in Israeli jails, of torture, beatings, humiliation and even death following their release, as what happened with Ayman Abbasi from Jerusalem, who the book was dedicated to, who was shot dead by the invading Israeli forces in Jerusalem on 29 November 2015.² Ayman was imprisoned several times — the first when he was just in ninth grade. He was sentenced to 18 more months in prison following placing him under house arrest. Following shooting him during clashes with Israeli soldiers, they even attempted unsuccessfully, to seize his body from the medical centre where he had been taken. Hundreds of Palestinians accompanied Ayman's body to the graveyard in Sweih, carrying flags and chanting for the liberation of Palestine and the release of all detainees.

The book is distinctive in the sense it provides first hand accounts of children, using their own words that would otherwise be untold and less highlighted on Israel's systemic abuse in its prison system.

The suffering of children, is no different from the suffering of the Palestinian people. According to their accounts, they were beaten and assaulted by the Israeli army and its settlers such as the children of Hebron, who are repeatedly harassed by Israeli settlers. While in prison, these children are subject to torture to force them to confess for throwing stones at the Israeli army and settlers.

Assaults

Dreaming of Freedom: Palestinian Child Prisoners Speak in Israeli Jails details the story of 16-year Palestinian boy Yazan Alsharbati, the child of Shuhada Street, who lives in the heart of the conflict zone in Hebron. Alsharbati recounts Israeli settlers' assaults against him while walking home, and how he was arrested despite that he didn't provoke the attack.

In his own words, Alsharbati described his experience at the hands of the occupation and how Palestinians in Hebron live at the mercy of Israeli settlers. "We are subjected to thousands of violations including police dogs and settlers throwing stones and Molotov cocktails at us. They scream at us and beat us."³

² Ibid p.9.

³ Ibid p.30.

Mohammed Al Khawaja, 11, from Ramallah is another child included in the book. He speaks about his arrest and how Israeli soldiers snatched him from his family's house. He describes how he felt that day after the soldiers assaulted him. "I was severely beaten and hit by the soldiers all the way until we reached the village entrance."⁴

Raids at Night

Night arrests are very common and can severely traumatize a child. Palestinian children don't feel secure in their own home anymore, and some start having nightmares.

Yousef al Rishq, 13, was asleep when he was woken up at 4:00 AM by the sound of Israeli soldiers banging on their door. "Without waiting for us to answer, they smashed their way in, and turned the whole place into a complete mess. My family didn't know why they'd come to our house until one of them mentioned my name. I was surprised, but my father was completely shocked. I was just 13."⁵

These Israeli practices aims at breaking the social fabric of Palestinians, by separating them from their families. By subjecting them to torture and imprisonment as a young age, Israel aims to break the will of Palestinian children, where a generation of oppressed Palestinians under occupation would arise, completely adapting life under occupation as a normalcy.

Hope

Ahmad Khalaf, 13, tried to stand up to his captors who tried to scare him. Ahmad and his interrogator yelled at each other, which made his interrogator beats him. "He got a stick and beat me and kicked me, until I felt like I was dead."⁶ Ahmed's pain didn't end. He suffered from pain after he was released from prison due to the torture he was subjected to.

Although the stories are grim, they also display the courage and resilience of Palestinian children who, despite the challenges of living under occupation, do not want to leave their land.

⁴ Ibid p.32.

⁵ Ibid p.108.

⁶ Ibid p.84.

These children still have hope, despite what they have gone through. Explaining how he coped with life in jail, child Muslim Ouda said, “Despite the miserable conditions in the cells, I would still try to draw a bright picture of my future, using my innocent imagination, in which there is no occupation.”⁷

Hashim’s book is the first of its kind and comes at a crucially important time when the issue of Palestinian prisoners in general, and the issue of child prisoners in particular, is in the spotlight.

This book contributes to highlighting very little talked about issue in the Israeli occupation of Palestine. By bringing these stories to reality, the book is a significant contribution to highlighting the lives of Palestinian children under Israel’s military occupation. The torture and imprisonment suffered by these children will leave lasting effects on them. The future of these children with such a reality is message to all concerned bodies that Israel’s occupation of Palestine is creating future young Palestinians who see no sight at the end of the tunnel of the occupation.

⁷ Ibid p.77.

Kitap Tanıtımı/ Book Review

Understanding of Iraq: the Whole Sweep of Iraqi History, from Genghis Khan's Mongols to the Ottoman Turks to the British Mandate to the American Occupation

William R. Polk; Harper Perennial, 2006.

Reviewed by Mehmet Rakipoğlu

This book was published in 2005 by William R. Polk. It has 240 pages. Polk has drawn the road to comprehend the politics and history of Iraq. . He has tried to give a complete “portrait” of Iraq as it exists today, which make his readers to evaluate the key historical and current events in the history of Iraq. He has tried to give answers of many questions such as: What were the historical roots of conflicts in Iraq since Genghis Khan to American occupation? What was the role of external powers in Iraq? What were key factors that affected the Iraqi politics? How can we understand those events of Iraqi history today?

He firstly problematized the history and war at Iraq, then analyzed those key developments to construct a historical construct of reality of Iraq. He started his book with very basic description of Mesopotamian civilization, which led the content of the book with a narrative of various civilizations, wars, coups and modern Iraq. It is one of the significance of this book, which carries a comparative narrative and analysis of target events with same credentials of other relevant books and authors including historians. Author of the book is an expert on Middle Eastern affairs, who is also known as a scholar of Arabic language. He was appointed by *President Kennedy* to the member of *Policy Planning Council* on Middle East in 1961. Therefore, he is distinguished with his 60-year career of diplomatic

and academic intimacy with Middle Eastern affairs, which grant him authority on the target themes including history of Iraq. According to Polk, one can't comprehend precisely Iraq and Middle East without knowing historical background of the region. Iraq is at the forefront of Middle Eastern countries to be examined for understanding of regional politics. The civilizational heritage and strategic location of oil reserves are the key elements that demonstrate the significance of the country. Historically, Iraq possess a series of violence except in the period of Ottoman rule. The Iraqis lived under the authority of different powers. And the struggle for sovereignty continued from the Obeys to the Americans in this geography. The influence of the civilizations that had previously lived in the lands where the Iraqis lived on today still continues. Different ethnic, religious and cultural structures are evidence of this effect. The use of the titles "*Asset King*" of the Assyrians, "King of the World" of the Babylonians, "*Single Leader*" of *Abdulkerim Kasım* and "*Brave Chief*" of *Saddam Hussein* show how active geography is in politics. Practices based on oppression and coercion was implemented in Iraq, led by more authoritarian governments, far from the representative government. Saddam's politics for Kurds and politics for excluding Turkmen from politics are examples of this. On the other hand, Iraq, which was exposed to the British occupation after the Ottoman Empire, was later exposed to the US' occupation and the influence of groups emerging in response to these occupations in the internal politics of the country still continues. Reactions to occupations do not lead to the unification of different groups within the country, which is a negative reflection of occupations on Iraqi politics. The radicalization of some groups against the occupation has also adversely affected the increasing stability in the terrorist region. The democracy that America wants to place in the post-occupation Iraqi domestic politics with *Jay Graner* does not fully cover Iraq. This prevented the establishment of a "national army" in Iraq where the US could cooperate. The US, therefore, failed to establish a working state mechanism in Iraq. The 2004 Constitution under US control carries similarities with the 1922 document on British control. The Sunni / Shiites dissociation in the country has increased because the content of the constitution is empty. The Bush administration proved that the region did not really understand the region when accusing the most secular regime of Iraq of terrorism.

The author of this book discusses why Iraq is important and how Iraq

became a state in the introduction of the book. The US invasion of Iraq has led to a loss of reputation that is difficult for the United States to regain (p.1). Washington administration accused Iraq of supporting 9/11. This was unfounded. Later, Polk said that Iraq was under despotic rule, which was true. The cheapness of Iraqi oil and the explanations of Wolfowitz reflect different dimensions of occupation. According Polk, Iraq is an artificial state founded by the British at the end of the First World War. (p.6) At the Ottoman Empire, it was separated from the province of a vassal. Approximately one quarter of the paper depends on the river systems of life in Iraq, which is favorable to agriculture. The importation of most of the consumed products has made the country poor. But first, the oil exploration facility opened in Kirkuk and afterwards the reserves throughout the country changed the power of the country. Polk also discusses the specific nature of Iraq. What makes Iraq different from other countries is that the answer to the question lies in the history of Iraq.

The aim of the book is conversant of the narrative that how the forefathers of Iraqi people came to Iraq and how they created “civilization” there. He explores the transformation of agricultural activities and how people shaped their activities by adapting in the geographical and climatic conditions of the region. Religious and political divisions are the most important factor in shaping the contemporary Iraqi society. The protracted hesitation and incompetence of Iraqi people from politics attracted occupation of the region (p.26). The legal system, which became famous with Babylonian King Hammurabi, also corresponds to the period of primeval Iraq. Since the rule of Muslims at Iraq, the local population has detailed knowledge about Islam. There is an analogy between Saddam and Sargon, the first statesman on the scene of history, to establish a system based on the inner core. (p.31) Balance of power of the region was changed with the power of the Assyrians. The harsh climate affected the level and magnitude of social and military construction. According to the Assyrians, submission was to be a pet (p.33). Therefore, they prefer to fight and capture the real assets rather than some inferior gain. It is significant to be noted that Saddam Hussein marginalized Shias and Kurds in Iraq. Even, the destruction of the Assyrians by the Babylonians brought a new change in Iraqi politics. The author has tried to trace some linkages between Persian and Iraqi culture. The credit goes to Persians, which gave name to the country as Iraq. Moreover, they overthrew the foundations of the land property system

(p.36). The mentioned that such developments were showing that Roman Empire experienced the greatest defeat of its history. (p.38) since then, the Birth of Islam was a shattering development that changed the course of history of Iraq forever. Second chapter of the book is conversant of role of Islam and Muslims in Iraq. Arrival of Islam in Iraq changed its social, economic and political values peacefully. People of the country adopted it forever without any compulsion. (p.60)The author mentioned a considerable part of historical effects of Turks, Mongols and others on Iraq.

Acceptance of Shiism as official religion at the time of *Shah Ismail's* and *Yavuz Sultan Selim's* rose controversy over Iraq (p.68) Turks won the *Battle of Chaldiran* and prevented the deepened the existing Sunni-Shiite conflict. It remained a limitation of this rule that economic development of the Iraqi people was not speedy it was expected. This rule led Shiites to get together and to be effected by Zoroastrianism. It is a significant development that Iraqi tribal structure transited from semi-nomadism to settlements. The author has highlighted that Iraq became important for foreign powers particularly for British Empire, which controlled the country to save its passage to British India, but Napoleon's occupation of Egypt in 1798 gave more importance to the country (p. 72).

The third chapter of the book is conversant of Iraq under British rule. The reasons why British had a priority to control Iraq were; containment of "Pan-Islamism", occupation of oil and energy resources, and controlling of the trade route to India (p.76). In this part of the book, the special role of *Lawrence of Arabia* and *Sheriff Hussain of Mecca* is very dramatic to make British Empire as a shareholder of the region. British Empire gave an extraordinary attention to Mosul. (p.86)The author has put light upon the critical role of British establishment in Iraq since 1914 to 1958, where it intervened in Iraq politics for adapting a modern structure of the state. It modernized the national army of Iraq, where majority soldiers and officers belonged to Sunnis and Iraqi Turkish ethnicities. (p. 94).

The fourth chapter discussed "*Country of Coups*" in Iraq, where the author had explained some security and diplomatic initiatives including the Baghdad Pact to counter the influence of Soviet Union and military coup oriented movement of *Free Officers* in Egypt in 1952. Although, a lot of efforts were done to prevent the country from military coup it was exercised in 1958. (p.113) Overthrown of monarch through military coup started the

decline of British influence in the country. Later on, the coup administration transformed into authoritarian structures. The influence of democracy and politics on the identity politics of the late Ottoman Empire also has been examined in this section of the book. The influence of patriotic nationalism on the *Country of Coups* in Iraq is seen from *Abdulkerim Kasim* to *Saddam Hussain* (p.119). The fact that these socio-political developments were secular in their nature, which their basis on ethnicity instead of religion.

The fifth chapter of the book has talked about the history of Iraq since 1991 (Gulf War) to post-2005. The author had explained that US remained active in Iraq since 1991 war to till date. It is significant that Iraqi attacks on Kuwait (p.156) made the position of US as legitimate to intervene in the region. Although Iraq claimed that Kuwait had been an artificially detached imperial state since the 1980s (p.162), but the misunderstanding and deception of Saddam led to Iraq under American threat.

The sixth chapter contains the author's estimations for future of Iraq. He has tried to answer of the question that how Iraq will continue as relevant to other countries in the world. Polk organized this on contemporary history of Iraq. He criticized to the Bush Administration and its failure behind military option for intervention in Iraq. Finally, he mentioned future prospects and key recommendations for American legislatures and executives for peace in Iraq.

Among the shortcomings of the book is the lack of detail in some points about Iraq. The author claimed of traveling almost every corner of Iraq's geography and gained detailed information about the country. Therefore, must have given some more details about oil politics, Kurdish issue, and difference between the role of USA and British in Iraqi politics. It must be noted as one of the limitations in the content of the book that it carries only one page about the Assyrian Empire, which does not provide details about the target empire as some other books can be consulted for fulfilling such kinds of deficiencies in information and content such as Catherwood's book titled "Churchill's Folly"; Dodge's book titled "Inventing Iraq"; and Tripp's book titled "A History of Iraq". It is one of the limitations of references and footnotes of the book, which have not been observed as wider, standardized and comfortable for its readers. It may be another limitation to be noted that the author can speak Arabic and Turkish languages, but he had misrepresented and mistranslated certain terms, concepts and information

related to Islam in the target languages. The author has mistakenly defined the term *Mujahid* as a militant while explaining the concept of jihad in the note section on words and writing. Actually, the literal meanings of Mujahid means who does struggle. So, it is a very narrow approach to restrict the concept to recognize it just as a militant or warrior. Second mistake; Polk said that Muslim scholars of the fiqh do not reflect over Qur'an. As Polk said that "Muslim scholar considered that if you ponder upon Qur'an it would be an empty effort or perversion". (p.25) But in reality Fiqh means deepening in science. So, if any Muslim scholars said that what Polk argued it is contradictory with Islamic understanding and also Qur'an. Because Allah said many times ponder upon Qur'an, think about it.⁸ It may be another misconception of the author that he has recognized Prophet Muhammad (*Peace Be Upon Him*) as a materialist person until his age of 25. (p.36) Similarly, migration of Prophet Muhammad (*Peace Be Upon Him*) from Mecca to Medina has defined as an escape of him that which is not reflecting the truth (p.39). It must be recognized as the biggest misconception of the author that he wrote Islam as the *religion of Arabs*. (p.42) With these limitations, the reviewer feels hesitation to recommend this piece of writing as a good book to understand Iraq from past to present.

⁸ *Holy Quran*, an-Nahl-17, Surah the Honey Bees Verses 17, Ya Sin-62, Surah Ya Sin Verse-62.

Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi

YAYIN İLKELERİ

Dergiye gönderilen makaleler dipnotlar dahil en az 6000 en fazla 9000 kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az 750 en fazla 1500 kelime olmalıdır. Makalelerde en az 100-180 kelimelik Türkçe- İngilizce özet ve makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar Times New roman karakterinde, 12 punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığı sayfa yapısı ile yazılmalıdır. Dipnotlar ise 10 punto yazı tipi ile yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, kaynakça başlığı ile verilmelidir. İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır.

İMLA ve ATIF KURALLARI

1. Dipnotlarda aşağıdaki kurallara riayet edilmelidir:

Tek Yazar

Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları 2001, s. 10-15.

Çok Yazar

Geoffery Collins ve D. Wortmaster Matthew (haz.), *The Collected Works of G. Farthington Pennyloss*, Boston: C. F. Pennyloss 1993, s. 48.

Derleme

Michael P. Steinberg (der.), *Walter Benjamin and the Demands of History*,

New York: Cornell University Press, 1996, s. 38. Not: editör için ed. [birden fazla editör için eds.], Neşreden için nşr., Hazırlayan için haz. kullanılır.

Çeviri

Michael Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Devrim*, çev. Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, s. 48-50.

Makale

Şevket Pamuk, “Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Halil Inalcik ve Donald Quataert (haz.), New York: Cambridge University Press 1994, s. 102.

Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneğin İcadı ve ‘Muhayyel Cemaat’ ve Panislamizm”, *Toplum ve Bilim*, 1991, c. 15, sy. 54-55, s. 10-15.

Tez

Samuel Bostaph, “Epistemological Foundations of Methodological Conflict in Economics: The Case of the Nineteenth Century Methodenstreit”, doktora tezi, Southern Illinois University, 1976, s. 20-23.

Gazete

Cengiz Çandar, “Cheney geliyor, niye geliyor, ne getiriyor”, *Hürriyet*, 13 Mart 2008.

“PKK’ya karşı işbirliği görüşülecek”, *Sabah*, 13 Nisan 2008.

İnternet

İnternet kaynaklarının kullanımında dipnotta mutlaka yazı başlığı yazılmalıdır ve varsa yazar da yazılmalıdır. Ancak gazetelerin internet sayfalarının kullanımında, yazar isimleri sadece köşe yazıları ya da yorum sayfaları söz konusuysa yazılacaktır. Yazı başlığı, arama motorlarında tırnak içinde yazıldığında bulunacak şekilde hiç değiştirilmeden yazılmalıdır.

Gazetelerin internet sayfalarındaki haberlerden yararlanılması durumunda, önceki yıllıklarda olduğu gibi, web adreslerini yazmıyoruz. Görüntü kirliliğini önlemek için başvuru bu yöntemle ilgili kitabın giriş bölümüne not yazılacaktır. Bütün yazarların bu kurala uymasını önemle hatırlatırız. Gazete haberlerine örnek:

Cengiz Çandar, “Cheney geliyor, niye geliyor, ne getiriyor”, *Hürriyet*, 13 Mart 2008.

“PKK’ya karşı işbirliği görüşülecek”, *Sabah*, 13 Nisan 2008.

Gazete dışındaki web adresleri aşağıdaki gibi yazılacaktır:

Selim Deringil, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneğin İcadı ve ‘Muhayyel Cemaat’ ve Panislamizm”, 10.12.1991, <http://www.toplumbilim.com.tr/deringil.htm>

Bu web adresleri bir satırı geçiyorsa aşağıdaki örnekteki gibi ana sayfadan sonraki kısmı “...” ile kısaltılsın.

Örnek: <http://www.irinnews.org/Report...>

Daha önce geçen bir kitap ya da makale için kısaltmalar

Pamuk, “Money in the Ottoman Empire, 1326-1914”, s. 10-11.

Çakır, *Tanzimat Dönemi*, s. 103.

Diğer kısaltmalar

aynı yazar: a.mlf.

bkz./ çev.

cilt: c./ sayı: sy./ sayfa: s.

tarihsiz: ts.

2. Arapça isimler okunuşları dikkate alınarak Türkçe imlâ ile yazılmalıdır. (Örnek: Mahmoud değil Mahmud) Eğer bir ismin Türkçe imlası bilinmiyorsa İngilizce yazılışları kullanılabilir. Ancak öncelik Türkçe’ye verilmelidir. (Not: Aynı isim içinde hem Türkçe hem de İngilizce imlâ kullanılsın.) Bu konuda örnekler için lütfen diğer ekte gönderdiğimiz “Genel Yazım Sorunları” ve “Yazarlara Not” metinlerine bakınız.
3. Dipnotlarda ya da alıntılarda yer alan Arapça isimler ise, alındıkları kaynaktan nasıl yazıldıysa, o şekilde muhafaza edilmelidir.
4. “el” takısı —paragraf başında olsa da— küçük harfle yazılmalıdır. “bin” ve “binti”nin de ilk harfi küçük yazılmalıdır.

5. “el” takısından sonra “-“ (tire) işareti bitişik yazılarak kullanılmalı. Örnek: el-Sabah
6. Makaleler Word programlarının birinde, Times New Roman karakterinde ve 1. aralıkla yazılacaktır. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılacaktır. Kenarlıklar ise her dört taraf için 2.5 cm olacaktır. Paragraflar ise 1 cm olacak şekilde düzenlenecektir.
7. Dipnotlardaki dergi, gazete isimleri için ortak bir tercih kullanılmalıdır. Mesela Voice of America, Voice of America News, VOA News, voanews.com örneğinde olduğu gibi 4 farklı biçim kullanılmamalı; biri tercih edilmelidir. Ayrıca başına the alan dergi ya da gazete isimlerinde “the” takısını kullanmayalım.
8. İngilizce yayın yapan Ortadoğu kaynaklı gazeteler dipnotlarda İngilizce yazılışı, metin içinde okunuşu/Türkçe imlâ dikkate alınarak yazılmalıdır. [Msl. Asharq Alawsat (dipnotta), eş-Şarku’l-Evsat (metin içinde)]
9. Atıflarda yazarların isimleri mutlaka belirtilmelidir; gazetelerden yapılan atıflarda, sadece köşe yazılarında yazarın ismini yazalım, onun dışında haberin başlığıyla yetinelim. Bazı haberlerde isimleri verilen haberleri hazırlayanların isimlerini yazmayalım.
10. Dipnotlardaki kitap, makale, haber başlıklarının yazımında kaynağa riayet edilmelidir. Yazının bulunmasını zorlaştıracak şekilde başlık kısaltılmamalıdır. Tarihler de dikkat edilmelidir.
11. Baskı sayısı, kitap isminden sonra yazılacak: İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, 2. baskı, İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
12. Ana başlıklar ile alt başlıklar birbirinden ayrılırken farklı tercihlerin yapılması mizanpajda sorun olmaktadır. Bu sebeple başlıklar numaralandırılmalıdır. Bu kural, sadece mizanpajda ana başlıklar ile alt başlıklar için farklı formlar ayarlamak içindir; yani baskıda başlıkların yanında numaralandırma kalmayacaktır.
13. Terimlerin yazımında ortak bir imlâ kullanılmalıdır.
14. Yıllar ek aldığı zaman apostrof kullanılmalıdır (msl. 1 Ekim 2007’de). 11 Eylül’de olduğu gibi işaret ettiği günün özel ismi haline gelmedikçe

ay adları için apostrof kullanılmaz (msl. 1 Ekimde).

15. Büyük harfle yazılıp apostrof kullanılacak yerler şunlardır: Savaş, din, mezhep, ülke, kurum ve kıta adları; şahıslar ve kısaltmalardır. Büyük harfle yazılan diğer durumlarda (msl. ünvan, kriz, devrim, ihtilal, coğrafi isimler) apostrof kullanılmamalıdır. [Bunlar birer tercih olarak kabul edilebilir; yani yazar kendi tercihini de uygulayabilir. Ancak bu tercihe yazı boyunca riayet edilmelidir.]
16. Kitap adları ve makaleler için dipnot ya da kaynakçada geçerli olan kural, metin içinde de geçerlidir: Kitaplar italik, makaleler çift tırnak içinde olmalıdır.
17. Alıntılarda, kaynağa riayet edilmelidir. Eğer, alıntı yapılan ifadede bir değişiklik yapıldıysa, bu duruma mutlaka işaret edilmelidir.
18. Alıntılar 3-4 cümleyi geçiyorsa ya da vurgulanmak isteniyorsa ayrı bir paragraf yapılmalıdır. Çok gerekmedikçe uzun alıntılar koyulmamalıdır.

